

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

İRAN-İSRAİL REKABETİNİN GÜNEY KAFKASYA BÖLGESİNE YANSIMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ertuğrul ENSAROĞLU

ŞUBAT - 2023

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

İRAN-İSRAİL REKABETİNİN GÜNEY KAFKASYA BÖLGESİNE YANSIMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ertuğrul ENSAROĞLU

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Süleyman ERKAN

ŞUBAT - 2023

TRABZON

ONAY

Ertuğrul ENSAROĞLU tarafından hazırlanan “İran-İsrail Rekabetinin Güney Kafkasya Bölgesine Yansımaları” adlı bu Çalışma 16/03/2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Süleyman ERKAN	Başkan	☐	☐	
Prof. Dr. Coşkun TOPAL	Üye	☐	☐	
Doç. Dr. Kadir SANCAK	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Tülay İLHAN NAS
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Ertuğrul ENSAROĞLU

02/02/2023

ÖNSÖZ

20. yüzyılın sonlarından itibaren Güney Kafkasya, bölgesel ve küresel güç olmak isteyen ülkelerin mücadele alanı haline gelmiştir. Bölgenin bu denli önemli olmasındaki temel etken Hazar Havzasında bulunan enerji kaynaklarıdır. Özellikle Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla beraber bölgenin önemi artmış ve uluslararası aktörlerin birbirleriyle rekabet ettiği bir bölge haline çevrilmiştir. Son yıllarda Güney Kafkasya’da birbirleriyle rekabet eden en önemli aktörler İran ve İsrail’dir. İki ülkede kendi çıkarlarını ve güvenliklerini korumak için bölgede birbirleriyle rekabet etmektedir. İran ve İsrail arasındaki ilişkileri, 1979 öncesi gizli ittifaklar dönemi, 1979 sonrası diplomatik ilişkilerin kesildiği dönem ve 1990 sonrası bölgesel mücadeleler dönemi olarak incelenmektedir.

Bu çalışmada, Orta Doğu’nun güçlü aktörleri olarak görülen İran ve İsrail’in Güney Kafkasya’daki rekabeti ve bu rekabetin bölgesel etkileri incelenecektir. Bu bağlamda İran ve İsrail’in bölgedeki ülkelerle ikili ilişkileri açıklanmaya çalışılmıştır. Her iki ülkenin de bölgeye yönelik hedefleri bulunmaktadır. Bu hususta İsrail’in bölgeye yönelik en önemli hedefi enerji ihtiyacını karşılamak ve İran’ı çevrelemektir. İsrail bu hedef doğrultusunda bölgedeki üç bağımsız ülke olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmek istemektedir. Diğer taraftan İran ise, bölgeye ABD ve İsrail’in girmesine engel olmak için bölgedeki ülkelerle ittifak kurmak istemektedir.

Bu çalışmanın her aşamasında değerli vaktini ayırarak çalışmama yön veren, bilgi ve deneyimleriyle bana yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Süleyman ERKAN’a teşekkür ediyorum.

Şubat, 2023

Ertuğrul ENSAROĞLU

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET	VIII
ABSTRACT	IX
TABLolar LİSTESİ.....	X
KISALTMALAR LİSTESİ	XI
GİRİŞ	1-4

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GÜNEY KAFKASYA BÖLGESİNİN ÖNEMİ VE BÖLGEDEKİ GÜVENLİK SORUNLARI.....	5-22
1.1. Güney Kafkasya'nın Jeopolitik Önemi	5
1.2. Güney Kafkasya'nın Coğrafi Konumu	7
1.3. Petrol ve Doğalgaz Kaynakları	8
1.3.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı.....	9
1.3.2. Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı.....	10
1.3.3. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı.....	11
1.3.4. TANAP	11
1.4. Güney Kafkasya'da Bulunan Güvenlik Sorunları.....	12
1.4.1. Güvenlik Kavramı	12
1.4.2. Dağlık Karabağ	13
1.4.3. Abhazya Sorunu	17
1.4.4. Güney Osetya Sorunu.....	19
1.4.5. Acaristan Sorunu	20
1.5.6. Rusya-Gürcistan Savaşı (2008)	21

İKİNCİ BÖLÜM

2. İRAN'IN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI	23-39
2.1. İran Tarihi, Genel Bilgiler ve Coğrafi Konumu	23

2.2. İran'ın Güney Kafkasya Politikası	25
2.3. İran'ın Güney Kafkasya Ülkeleri ile İlişkileri	27
2.3.1. İran-Azerbaycan Siyasi İlişkileri.....	27
2.3.2. İran-Azerbaycan İlişkilerini Etkileyen Faktörler.....	31
2.3.2.1. İran'ın Dağlık Karabağ Sorununa Yaklaşımı	31
2.3.2.2. Güney Azerbaycan Faktörü.....	32
2.3.2.3. Hazar Denizinin Hukuki Statüsü Sorunu	33
2.4.3. İran-Ermenistan İlişkileri ve İkili İlişkileri Etkileyen Faktörler.....	35
2.4.4. İran-Gürcistan İlişkileri ve İkili İlişkileri Etkileyen Faktörler	38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İSRAİL'İN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI.....	40-54
3.1. İsrail Tarihi	40
3.2. İsrail'in Coğrafi Konumu	42
3.3. İsrail'in Yeni Çevre Stratejisi	43
3.4. İsrail'in Güney Kafkasya Politikası	44
3.5. İsrail'in Güney Kafkasya Ülkeleri İle İlişkileri	46
3.5.1. İsrail-Azerbaycan ilişkileri.....	46
3.5.2. İsrail-Ermenistan İlişkileri	50
3.5.3. İsrail-Gürcistan ilişkileri.....	52

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. GÜNEY KAFKASYA BÖLGESİNDE İRAN-İSRAİL REKABETİ.....	55-73
4.1. İran-İsrail İlişkilerinin Tarihi	55
4.1.1. Devrimden Önceki İlişkiler.....	55
4.1.2. 1979 İran İslam Devrimi ve İlişkilerin Değişimi	56
4.2. İran-İsrail İlişkilerini Etkileyen Faktörler.....	57
4.2.1. İran'ın Nükleer Programı.....	57
4.2.1.1. İran'ın Sahip olduğu Nükleer Tesisleri	60
4.2.2. İsrail'in Nükleer Programı	61
4.2.2.1. İsrail'in Sahip Olduğu Nükleer Tesisler	63
4.2.3. Camp David Anlaşması	63
4.2.4. Lübnan'ın İşgali	64
4.2.5. İran-Irak Savaşı	66
4.3. Güney Kafkasya'da İran-İsrail Rekabeti	67

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	74
KAYNAKÇA	78
HARİTALAR.....	96
ÖZGEÇMİŞ.....	111

ÖZET

1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması, Kafkasya'yı uluslararası siyasette önemli bir bölge haline getirmiştir. Bunun dışında Kafkasya'da önemli miktarda bulunan enerji kaynakları bölgenin önemini arttıran bir diğer unsurdur. Ayrıca Kafkasya bölgesi, Avrupa ve Orta Doğu'nun güvenliğinin sağlamasında da önemli bir rol üstlenmektedir. Bu nedenle Kafkasya bölgesi büyük güçlerin ve son dönemlerde özellikle, İran ve İsrail'in rekabet merkezlerinden biri haline gelmiştir.

İran ve İsrail'in Güney Kafkasya bölgesine duydukları ilgi, bölgedeki bağımsız ülkeler olan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ı önemli kılmaktadır. İki ezeli rakibin Güney Kafkasya'da bölgesel bir güç olma isteği, özellikle Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden bir rekabetin yaşanmasına sebep olmuştur. Ancak söz konusu ülkeler, İran ve İsrail rekabetinde tarafsız kalmak istemektedirler. Fakat bu ülkeler söz konusu tutumlarını pratiğe dökmekte başarılı olamamıştır. Bunun nedeni, İran ve İsrail'in bölgedeki nüfuzlarını artırma isteğidir.

Bu çalışmada, İran ve İsrail'in Güney Kafkasya'daki rekabeti ve iki ülkenin bölgede birbirlerine karşı sergiledikleri tutumlar ayrıntılı bir şekilde analiz edilecektir. Ayrıca İran ve İsrail'in Güney Kafkasya ülkeleri ile ilişkileri de incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İran, İsrail, Güney Kafkasya, Güvenlik, Enerji

ABSTRACT

The dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) in 1991 made the Caucasus an important region in international politics. Apart from this, the energy resources in the Caucasus are another factor that increases the importance of the region. In addition, the Caucasus region plays an important role in ensuring the security of Europe and the Middle East. For this reason, the Caucasus region has become one of the competition centers of the great powers and recently especially Iran and Israel.

The interest of Iran and Israel in the South Caucasus region makes Azerbaijan, Armenia and Georgia, which are independent countries in the region, important. The desire of the two arch-rivals to be a regional power in the South Caucasus has led to a rivalry especially over Azerbaijan and Georgia. However, these countries want to remain neutral in the competition between Iran and Israel. However, these countries have not been successful in putting their attitudes into practice. The reason for this is the desire of Iran and Israel to increase their influence in the region.

In this study, the rivalry of Iran and Israel in the South Caucasus and the attitudes of the two countries towards each other in the region will be analyzed in detail. In addition, the relations of Iran and Israel with the South Caucasus countries will be examined.

Keywords: Iran, Israel, South Caucasus, Security, Energy

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	Anlaşmadaki Paylaşımların Son Şekli.....	10

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluđu
BM	: Birleşmiş Milletler
BP	: British Petrol
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
EİT	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
SOCAR	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TANAP	: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi
TP	: Türkiye Petrolleri

GİRİŞ

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte uluslararası sistemdeki iki kutuplu yapı yerini daha karmaşık bir yapıya bırakmış ve bu süreçten pek çok ülke etkilenmiştir. Uluslararası sistemde yaşanan bu değişimde şüphesiz en fazla etkilenen bölgelerin başında Güney Kafkasya gelmektedir. Bu süreçte Güney Kafkasya'da üç yeni cumhuriyet Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bu gelişmelerin sonucunda Hazar Denizi'nin kontrolü de, Sovyet ve İran tekelinden çıkarak yeni kurulan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan cumhuriyetleri ile paylaşılan bir statüye geçmiştir.

Zbigniew Brzezinski'nin "Avrasya'nın Balkanları" (Zbigniew, 2011: 24) olarak adlandırdığı Güney Kafkasya, tarih boyunca bölgesel ve küresel güç olmak isteyen ülkelerin rekabet alanına çevrilmiştir. Söz konusu bölgenin öneminin başlıca sebepleri, kuzey-güney ve doğu-batı ulaşım hatlarının kesişmesi ve Hazar Havzası'nda bulunan enerji kaynaklarıdır. Özellikle SSCB'nin dağılmasıyla beraber bölgenin önemi daha da artmış ve dünya gücü olmak isteyen aktörler için bir mücadele alanı haline gelmiştir.

Azerbaycanlı tarihçi Ziya Bünyadov, Kafkasya'nın jeopolitiğine ilişkin olarak, "Napolyon'un iddia ettiği gibi Türkiye'nin jeopolitik öneminin izaha ihtiyacı yok, ama bugün dünyanın en önemli jeostratejik bölgesi Kafkasya'dır. Tarihte en çok kan dökülen bölgedir Kafkasya. Kafkasyalılar dünyada en çok acı çeken halktır" ifadelerini kullanmıştır (Mikail, 2012: 88).

Günümüzde Güney Kafkasya'da iki kutuplu bir yapı mevcuttur. Bir kutupta Rusya, İran ve Ermenistan yer alırken, diğer kutupta ise, Azerbaycan, Gürcistan, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Avrupa Birliği (AB), Türkiye ve İsrail yer almaktadır. Büyük güçlerin ilgisini üstüne çeken bölgede, son dönemlerde İran ile İsrail arasında bir rekabet yaşanmaktadır.

İran, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte kuzeyden gelen askeri tehdidin ortadan kalkması ve yeni kurulan ülkelerin desteğiyle uluslararası izolasyondan kurtulma fırsatı bulmasına rağmen ciddi tehditlerle de karşı karşıya kalmıştır. İran'a yönelik asıl tehdit, Güney Azerbaycan Türklerinin Azerbaycan Cumhuriyeti ile birleşme isteği ve düşman olarak algıladığı ABD ile İsrail'in bölgeye yerleşme çabaları olmaktadır (Veliyev, 2007: 2). Bu süreçte İran, Güney Kafkasya ülkeleri ile daha çok ekonomik alanda ilişkilerini geliştirerek söz konusu ülkelerde nüfuzunu artırmak istemiştir. 1998-2005 yılları arasında İran kendi dini ideolojisiyle beraber bölgede yeniden etkinlik

kazanmak istemiştir. Son dönemlerde ise İran, Güney Kafkasya ülkeleri ile ilişkilerinde olumsuz bir hava mevcuttur.

Sovyet sonrası dönemde üzerinde durulması gereken en önemli konulardan biri İran'ın, bölgesel rakibi olan İsrail'in Güney Kafkasya ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme çabasıdır. ABD, İsrail ve batılı ülkeler İran'ı kuşatmak için Güney Kafkasya bölgesine önem vermektedir. İsrail, İran'ın nükleer bir güç olmasını engellemek ve kendi güvenliğini korumak için Güney Kafkasya ülkelerine önem göstermektedir. Bu perspektifte İsrail için önemli olan asıl ülke Azerbaycan'dır. Azerbaycan'ın İran ile kara sınırının olması ve enerji kaynaklarına sahip olması İsrail için büyük önem arz etmektedir.

Tezin Kapsamı

Bu tez SSCB'nin dağılmasından günümüze kadar geçen süreci kapsamaktadır. Bazı konularda bilgilerin tam aktarılması için bu tarihlerin dışına çıkmıştır.

Araştırma Sorusu

Bu tezin temel sorusu, İran ve İsrail'in hangi amaçlar doğrultusunda Güney Kafkasya'da birbirlerine karşı rekabet etmesidir. Bunun dışında İran ve İsrail'in Güney Kafkasya ülkelerine karşı uyguladıkları dış politikaları da araştırmanın bir diğer sorusudur. Sorunun daha ayrıntılı bir şekilde açıklanması için, İran ve İsrail'in Güney Kafkasya'daki çıkarları incelenmektedir. Konuyu daha iyi anlayabilmek için her bölümde ayrı ayrı karşılaştırmalı, neden-sonuç ilişkisi ve analitik incelemeler bulunmaktadır.

Tezin Metodolojisi

Bu tezin metodolojisi ve teorik çerçevesi uluslararası ve yerel araştırmalara dayanmaktadır. Uluslararası ilişkiler, uluslararası hukuk, siyaset bilimi, tarih ve ekonomiye dair literatür taraması yapılmıştır.

Süreç izleme yöntemi kullanılarak analizlerin yapıldığı bu tezde birinci ve ikinci düzey kaynaklar kullanılmıştır. Akademik araştırmaların yanı sıra yazılı ve görsel basında konuyla ilgili yer alan tüm datalar gözden geçirilmiştir.

Çalışmanın Önemi

Konuyla ilgili literatürde yapılan araştırmaların sonucunda, İran-İsrail ilişkileri ile ilgili mevcut kaynakların yetersiz bir seviyede olduğu aşikâr olmuştur. Bu bağlamda bu tez, İran ve İsrail ilişkilerinin anlaşılması hususunda literatüre katkı sağlayacağı kanaatindeyim.

Tezin Konusu

İran-İsrail rekabetinin Güney Kafkasya bölgesine yansımalarının anlatılmaya çalışıldığı bu tez çalışması giriş, dört ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Bu çalışmanın ilk bölümünde öncelikle Güney Kafkasya'nın jeopolitik önemi, bölgenin sahip olduğu enerji kaynakları ile bölgedeki güvenlik sorunları tarihsel gelişmeler ışığında analiz edilecektir. Yer aldığı coğrafi konum itibarıyla jeopolitik açıdan oldukça önemli olan Güney Kafkasya'da petrol ve doğalgaz rezervleri de bulunmaktadır. Doğal kaynaklar bölgeyi ilgi çekici bir hale getirmektedir. Enerji kaynaklarıyla zengin olan bölgede birden çok güvenlik sorunları da mevcuttur. Bölgedeki en önemli sorun hala tam anlamıyla çözülemeyen ve zaman zaman çatışmaların yaşandığı Dağlık Karabağ sorunudur. İlk başlarda Azerbaycan ile Ermenistan arasında bulunan sorun zamanla uluslararası bir soruna dönüşmüştür. Bölgede bulunan diğer sorunlar ise, Gürcistan sınırları içerisinde yer alan Güney Osetya sorunu, Abhazya sorunu ve Acaristan sorunudur. İlk bölümde söz konusu sorunlarla ilgili detaylı bilgiler yer almaktadır.

Tezin ikinci bölümünde ise, İran'ın jeopolitik konumu, İran açısından Güney Kafkasya'nın önemi ve İran'ın bölgedeki ülkelerle siyasi ilişkileri ile bu ilişkileri etkileyen faktörlerle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu bölümde İran'ın Güney Kafkasya'ya yönelik hedefleri yer almaktadır. Tarih boyunca büyük güçlerin ilgi odağında olan Güney Kafkasya'da, İran'da nüfuzunu artırmak istemektedir. Özellikle İran kendi güvenliğini korumak ve düşmanlarının bölgeye girmesini engellemek için büyük çaba sarf etmektedir.

Tezin üçüncü bölümünde, Orta Doğu ülkesi olan İsrail'in Güney Kafkasya'daki hedefleri ve bölgedeki ülkelerle ilişkilerinin hangi seviyede olduğuyla ilgili detaylı bilgiler bulunmaktadır. Bu bölümde ayrıca İsrail tarihi ve coğrafi konumuyla ilgili kısa bilgiler yer almaktadır. İsrail'in Güney Kafkasya'daki hedefi enerji ve güvenlik odaklıdır. Enerji ihtiyacının %30'unu Azerbaycan'dan karşılayan İsrail için bahsi geçen bölgenin önemi büyüktür. Kurulduğu günden itibaren sürekli milli güvenliğiyle ilgili endişeleri olan İsrail için bölge ülkeleriyle kurulacak ikili ilişkiler hayati öneme sahiptir.

Son olarak dördüncü bölüm tezin ana başlığını oluşturmaktadır. Bu bölümde, İran ile İsrail arasındaki ilişkilerin tarihsel süreci incelenmiştir. İkili ilişkilerin tarihsel sürecine bakıldığında ilişkilerin dönemin konjonktürüne uygun olarak değiştiği görülmektedir. 1979 İran İslam Devrimi

gerçekleşmeden önce İran ile İsrail arasında müttefik denilebilecek kadar yakın ilişkiler bulunmaktaydı. Bu süreçte İsrail, İran'ın ihtiyacı olduğu her konuda İran'a destek vermiştir. Özellikle İran-Irak savaşında İsrail, İran'a silah ve mühimmat desteği vermiştir. Buna karşılık ise İran, tüm Arap ülkelerinin boykot edip ambargo uyguladığı İsrail'e petrol satışı gerçekleştirmiştir. Rıza Şah döneminde güzel bir seyirde devam eden İran-İsrail ilişkileri, 1979'da İran'da gerçekleşen İslam Devrimiyle birlikte bozulmuştur. İslam Devrimiyle beraber iktidara gelen Ayetullah Humeyni ilk olarak İsrail ile siyasi ilişkilerine son vermiştir. Humeyni, İsrail'i İran için büyük bir düşman olarak görmüştür.

Bu bölümün bir diğer alt başlığı ise, İran-İsrail ilişkilerini etkileyen faktörlerdir. Bu başlık altında iki ülkeyi hem birbirine yakınlaştıran, hem de birbirlerine karşı düşmanca tavır takınmasına sebep olan unsurlarla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Burada iki ülkeyi karşı karşıya getiren en önemli unsur nükleer silahlardır. İran kendi güvenliği açısından, İsrail'in nükleer bir güce sahip olmasını istememektedir. Aynı zamanda İsrail'de, İran'ın nükleer programlarına engel olmak için elinden geleni yapmaktadır. Özellikle son dönemlerde İran'ın nükleer çalışmasına engel olmak için İsrail istihbaratı, İranlı mühendislerle suikastlar düzenlemiştir.

Tezin son alt başlığını oluşturan bölüm ise, Güney Kafkasya'da İran-İsrail rekabetidir. İki ülkede küresel bir güç olmak için kendi sınırları dışındaki bölgelerle ilgilenmektedir. Bu hususta İsrail kendisine hem yeni müttefikler bulmak hem de İran'ı kontrol altında tutmak için Güney Kafkasya'da var olmak istemektedir. İran ise, uluslararası yalnızlıktan kurtulmak ve küresel güçlerin bölgeye girmesini engellemek için Güney Kafkasya'da etkili olmaya çalışmaktadır. Son dönemde İran ve İsrail kendi menfaatlerine ve çıkarlarına uygun olarak Güney Kafkasya'da bir rekabet içerisini girmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GÜNEY KAFKASYA BÖLGESİNİN ÖNEMİ VE BÖLGEDEKİ GÜVENLİK SORUNLARI

1.1. Güney Kafkasya'nın Jeopolitik Önemi

Jeopolitik kavramı, 1897'de Friedrich Ratzel'in yayımladığı Politische Geographie eserinde kullanılmış ve ilk kez Rudolf Kjellen tarafından literatüre dâhil edilmiştir (Akengin, 2015: 8). Jeopolitiğin, coğrafya ve politika olmak üzere iki temel unsuru bulunmaktadır, fakat zaman içerisinde jeopolitiğin gelişmesiyle beraber jeopolitik disiplinin içerisine ekonomik, askeri, sosyo-kültürel, bilimsel ve teknolojik içerikler de dâhil olmuştur. Günümüzde jeopolitiğin yeni alt dalları olan jeo-ekonomik ve jeo-kültürel içerikler de ortaya çıkmıştır. Jeopolitiğin görevi, yukarda bulunan unsurlar çerçevesinde bir bölgenin coğrafyasını analiz etmektir. Suat İlhan Jeopolitiğin tanımını aşağıdaki gibi yapmaktadır:

“Jeopolitik, dünya coğrafyasını, coğrafi yapı ve evrensel değerleri ile inceleyerek, dünya, bölge ve ülke çapında güç ve politik düzeyde hareket tarzı araştırması yapar. Jeopolitik, politika belirlemesi amacıyla, bir ulusun, uluslar topluluğunun veya bölgenin jeopolitiğin değişmeyen ve değişen unsurları dikkate alarak güç değerlendirmesini yapan, etkisi altında kaldığı o günkü dünya güç merkezlerini, bölgedeki güçleri inceleyen, değerlendiren bir bilimdir” (İlhan, 1989: 14-15).

Uluslararası ilişkilerde jeopolitik ve coğrafyanın önemi, 20. yüzyılda daha çok ivme kazanmıştır. Jeopolitik alanıyla ilgili yapılan çalışmalar arasında en dikkat çeken, İngiliz araştırmacı Halford J. Mackinder'e aittir. Mackinder'in çalışmasının bu denli önemli olmasının nedeni, ortaya koyduğu Heartland teorisinin günümüzde kullanılan en önemli kaynaklardan biri olmasıdır. Ayrıca, Mackinder ilk kez dünya hâkimiyeti için kara gücünün önemine vurgu yaparak, Avrasya kıtasının merkezinde bulunan ve Heartland ismini verdiği bölgenin önemine dikkat çekmek için “Doğu Avrupa'yı yöneten Heartland'e, Heartland'ı yöneten Dünya Adasına ve Dünya Adasını yöneten de Dünya'ya hâkim olur” şeklindeki formülünü ortaya koymuştur (Mackinder, 1944: 113). Bu nedenle, Mackinder'in ortaya attığı Kara Hakimiyet Teorisinde, jeopolitik disiplinin dünyaya hakim olmak isteyen devletler açısından ne kadar önemli olduğu dikkate alınmıştır.

Jeopolitiğin önemini ispat eden bir diğer teori ise, Alfred T. Mahan tarafından yapılan Deniz Hakimiyeti teorisidir. Amerikan donanmasında amiral olan Mahan (1980: 25-89), 1890 yılında yayınlanan “Deniz Gücünün Tarih Üzerindeki Etkisi” adlı kitabında deniz yollarını etkin bir

şekilde kullanan devletlerin dünya siyasetinde önemli bir role sahip olduklarını iddia ederek, ABD’de jeopolitiğin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Modern uluslararası sistem, İkinci Dünya Savaşı’nın bitmesiyle beraber ABD ve SSCB liderliğinde iki bloğa ayrılmıştır. Bu süreçten sonra dünya arenası yaklaşık olarak kırk beş yıl boyunca ABD ve SSCB’nin mücadelesine tanıklık etmiştir. Soğuk Savaş olarak bilinen bu mücadelenin sonunda, SSCB parçalanarak bu mücadeleyi kaybetmiştir (Kırbaşoğlu, 2019: 2). SSCB’nin dağılmasıyla beraber Kafkasya, Avrasya coğrafyasında jeopolitik bir bölge olarak daha çok öne çıkmıştır. Ayrıca bölgede jeopolitik bir boşluk oluşmuştur. Bu durum bölgede olumlu ve olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Olumsuz sonuçları, Kafkasya’da var olan sorunların gün yüzüne çıkmasıdır. Kafkasya’da ortaya çıkan sorunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Dağlık Karabağ Sorunu
2. Güney Osetya Sorunu
3. Abhazya Sorunu
4. Acaristan Sorunu
5. Ahıska Türkleri Sorunu
6. Cevahetya Sorunu
7. Hazar Havzasının Statüsü Sorunu
8. Sözde Ermeni Soykırımı İddiaları
9. Etnik Çatışmalar
10. Rusya’nın Güney Kafkasya’da asker Bulundurma Sorunu (Oktay ve Cerrah, 2018: 35).

Yukarıda yer alan sorunlara ek olarak, Kafkasya’da hem bölgesel hem de bölge dışı aktörlerin rekabetleri de meydana gelen değişimlere örnek olarak gösterilebilir. Güney Kafkasya’da ABD, Rusya, AB, İran, İsrail, Çin ve Türkiye etkili aktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kafkasya bölgesi Azerbaycan, İran, Türkmenistan, Kazakistan ve Rusya’ya kıyısı bulunan ve enerji bakımından oldukça zengin bir iç deniz olan Hazar Denizi’ne sahip olması sebebiyle dünya güçlerinin ilgisini üzerine çekmiştir. Aynı zamanda Kafkasya, Asya ve Avrupa kıtaları arasında bir geçiş köprüsü olduğundan dolayı ticarete stratejik bir öneme sahiptir (Oktay vd., 2018: 38).

Güney Kafkasya’nın önemli bir bölge olmasındaki temel etken, içerisinde bulunan doğal kaynaklardır. Özellikle, 19. yüzyıldan itibaren doğal kaynakların varlığı ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerini etkileyen temel yapı taşı olmuştur. Bu nedenden ötürü bölge stratejik, ekonomik ve politik açıdan önemli bir konumdadır. Özellikle Hazar Denizi’nin Güney Kafkasya’da bulunmasından dolayı bölge dünya politikasında da önemli bir konumdadır. Güney Kafkasya ülkelerinden biri olan Azerbaycan, bağımsızlığını ilan ettikten sonra ekonomisinin temel yapı taşı petrol ve doğalgaz

olmuştur. OPEC'in 2015 yılında yayınladığı verilere göre Azerbaycan sınırında 2 trilyon 500 milyar metreküp doğalgaz rezervi bulunmaktadır (Enerji Atlası, 2017). Azerbaycan sınırlarında bulunan doğalgazı Şahdeniz yatağı vasıtasıyla dünya pazarına ulaştırmaktadır. Ülkede bulunan diğer doğalgaz yatakları ise, Abşeron ve Ümit'tir. Ümit doğalgaz yatağı Azerbaycan'daki en büyük ikinci doğalgaz yatağı olmakla yaklaşık 200 milyar metreküp doğalgaz rezervine sahiptir (Hürriyet, 2017).

OPEC'in 2017 yılında açıkladığı verilere göre, dünya genelinde yaklaşık 1,5 trilyon varil petrol bulunmaktadır. Petrol üretiminde ilk sırayı Orta Doğu bölgesi almaktadır. Orta Doğu'dan sonra petrol üretimindeki en önemli bölge Güney Kafkasya'dır. Azerbaycan petrol konusunda da avantajlı bir konuma sahiptir. Ülke genelinde yaklaşık 7 milyar varil petrol rezervi bulunmaktadır. Petrol konusunda da Güney Kafkasya değerli bir bölgedir (Sagheb ve Cavadi, 1998: 77).

Kafkasya bölgesi etnik çeşitlilikten dolayı karışık bir coğrafyadır. Bölge içerisinde birçok dil, din ve etnik farklılıklar bulunmaktadır (Ülger, 2012: 717). İçerisinde barındırdığı farklı kültür ve dillerden dolayı Güney Kafkasya bölgesi dünya coğrafyasındaki en zengin bölgelerden biridir.

1.2. Güney Kafkasya'nın Coğrafi Konumu

Kafkasya kelimesine ilk kez, Eski Yunan düşünür Aiskhylos'un M.Ö. 490'da yazmış olduğu "Zincire Vurulmuş Zevk ve Eğlence" isimli eserinde rastlamaktayız (Baycan, 2009: 4). Aiskhylos, Kafkasya'da yer alan dağları adlandırmak için "Kavkasos Dağı" deyimini kullanmıştır (Kırzioğlu, 1998: 15). Eski Yunan ve Romalılar ise bu bölgeye "Kavkasus Dağı" ismini vermiştir. Rönesans'tan sonra Kafkasya'ya, "Caucasus", "Caucasia", ve "Caucasie" isimleri verilmiştir (Oktay vd., 2018: 27). Ruslar ise, bu bölgeyi "Zakavkazye" olarak adlandırmışlardır (Kopecek, 2010: 12).

Kafkasya, Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan bölgelerden birisidir. Kafkasya bölgesi coğrafi açıdan batıda Azak Denizi, doğuda Hazar Denizi, kuzeyde Don ve Kuma Irmakları, güneyde ise, Aras Irmağı'na ve Kars platosuna kadar uzanan yaklaşık 440.000 kilometre karelik alanı kapsamaktadır (İlhan, 1999: 43). Kafkasya bölgesi büyük sıra dağlardan oluşmaktadır, bu bölgedeki en büyük dağların zirve yükseklikleri 5647 metre olan Elbruz Dağı ile 5047 metre yüksekliği olan Kazbek Dağları'dır (Demirağ ve Karadeli, 2006: 79).

Kafkasya bölgesinin konumunu üç özellik ile açıklamak mümkündür. Kafkasya ilk olarak dağlık olup ve çok sayıda vadiden oluşmaktadır (Yanar, 2002: 28). Bu durum bölgenin sosyo-politik yapısını belirlemektedir. Kafkasya'nın diğer coğrafi özelliği ise, büyük devletler arasında bir tampon görevi görmesidir. Bu durumdan dolayı Kafkasya bölgesi zaman zaman büyük devletlerin egemenliği altına girmiştir. Kafkasya'nın son özelliği ise, bölgenin ticaret ve ulaşım açısından önemli olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Kafkasya bir köprü görevi görmektedir. Aynı zamanda Kafkasya, kuzey ve güneyin bağlantısını da sağlamaktadır (Kantarıcı, 2006: 29).

Kafkasya, Kuzey ve Güney olarak iki bölgeye ayrılmıştır. Kafkasya bölgesinin sınırları kuzeyde, Volga ve Don Nehri'ne, güneyde ise, Türkiye ve İran'a kadar uzanmaktadır (Mert, 2004: 37). Kuzey Kafkasya bölgesi, Rusya sınırları içerisinde bulunan Adigey, Kabardin-Balkar, Karaçay-Çerkes, Kuzey Osetya, Çeçenistan, Dağıstan ve İnguşetya cumhuriyetlerinden oluşmaktadır (Kanbolat, 2005: 88).

Trans-Kafkasya olarak da bilinen Güney Kafkasya'ya Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Dağlık Karabağ, Abhazya, Acara, Güney Osetya ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Karadeniz kıyıları dâhil olmaktadır (Karny, 2000: 45). Güney Kafkasya'nın sınırları, kuzeyde Büyük Kafkasları, güneyde Türkiye ve İran'ı, doğuda Hazar Denizi ile çevrilmiş, yaklaşık 186.000 kilometre karelik alanı kapsamaktadır (Demir, 2003: 60-61). Güney Kafkasya'yı yüksekliği 2.400 metre olan Küçük Kafkas dağları oluşturmaktadır.

Trans-Kafkasya kelimesi “Kafkas Ötesi” anlamına gelip bir coğrafi konumu göstermektedir. Bu kelime SSCB döneminde kullanılmaya başlanılmış ve günümüzde Ruslar tarafından da kullanılmaktadır (Demir, 2003: 61). Güney Kafkasya'ya Ruslar “Zakavkazya”, İngilizler “Transcaucasus”, Osmanlı ve Araplar ise, “Maverai Kafkasya” isimlerini vermişlerdir (Tavkul, 2007: 6).

1.3. Petrol ve Doğalgaz Kaynakları

Güney Kafkasya'da bulunan zengin petrol ve doğalgaz rezervlerinden dolayı bu bölge tarih boyunca hem bölgesel hem de bölge dışı aktörlerin ilgi odağı olmuştur. Bu bölgede bulunan enerji kaynakları, özellikle ABD ve AB'nin enerji ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir potansiyele sahiptir. Güney Kafkasya'daki enerji kaynaklarının aşikâr olmasıyla beraber bir takım sorunlar da ortaya çıkmıştır. Bu sorunların temelinde, bölgede bulunan enerji kaynaklarının hangi bölgeye ve hangi yollarla aktarılmasıyla ilgili olmuştur. Güneydoğu Asya'da bulunan Çin ve Hindistan, Güney Kafkasya'daki enerji kaynaklarını kendi bölgelerine aktarılmasını istemişlerdir. Rusya, Çin ve Hindistan'a destek vererek bölgedeki enerjinin Asya'ya aktarılmasının gerekli olduğunu savunmuştur. Bu hususta Rusya, Azerbaycan'a Hazar'da bulunan enerji kaynaklarının Rus topraklarından geçerek Asya'ya ulaştırılmasını teklif etmiştir. Fakat o dönemde Azerbaycan'ın ABD ve Batı yönlü bir dış politika izlemesi ve Rus topraklarında yaşanan çatışmalardan dolayı bu teklif kabul görmemiştir. Güney Kafkasya'da yaşanan enerji rekabetine ABD'de dâhil olmuş ve bölgedeki enerji kaynaklarının dünya pazarına ulaşması için kendi petrol şirketlerini devreye sokmuştur (Hasanoğlu ve Cemilli, 2006: 74).

1.3.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı

Dünyanın en eski petrol üreticilerinden biri olan Azerbaycan'da ilk petrol kuyusu, 1847 yılında Bakü'de kazılmıştır (Paşayeva, 2019: 55). Fakat bu dönemde, Azerbaycan'da petrol üretimi oldukça düşük bir seviyede kalmıştır. SSCB'nin dağılmasıyla beraber bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Ülke içerisindeki ekonomik sorunlar Azerbaycan hükümetini batılı ülkeler ile işbirliği yapmaya itmiştir. Bu hususta Azerbaycan hükümeti ekonomisini geliştirmek için Hazar Havzası'nda bulunan enerji yataklarının işletilmesi için enerji ihaleleri açmıştır. Bu ihalelerin asıl amacı yabancı şirketleri Azerbaycan'a getirmek ve ülkeyi ekonomik krizden kurtarmaktır. Diğer taraftan yabancı şirketlerinde Hazar Havzası'nda bulunan petrol yataklarına ilgisi bulunmaktaydı. Yabancı şirketler dikkatlerini ilk önce Hazar Havzası'nda bulunan "Çırak" ve "Azeri" petrol yataklarına yöneltmişlerdir. Azerbaycan hükümeti ilk ihaleyi Ocak 1991 tarihinde açmıştır (SOCAR, 2018). Bu ihaleye, British Petroleum (BP), Unocal, Statoil, Amaco, McDermott, Ramco, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ve Pennzoil gibi şirketler katılmıştır (Aras, 2006: 42). Bu ihalelerde Azerbaycan hükümetini, Azerbaycan Cumhuriyet Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) temsil etmiştir. Bu ihalenin açılmasının ardından üç yıl boyunca sürececek olan görüşmeler başlamıştır. Görüşmelerin uzamasında iki temel etken bulunmaktaydı. Bu etkenlerden birisi, Azerbaycan'da yaşanan siyasal değişiklikler bir diğeri ise, bu hattın uzun ve maliyetli olmasıydı. İlgili hattın maliyeti 4,8 milyar dolar, uzunluğu ise, 1730 kilometredir (Ferruhov, 1998: 196). Hattın 468 kilometresi Azerbaycan'dan, 225 kilometresi Gürcistan'dan ve 1037 kilometresi ise Türkiye'nin topraklarından geçmesi planlanmıştır (Hasanoğlu vd., 2006: 75).

Haydar Aliyev'in hükümetin başına geçmesiyle beraber görüşmeler hız kazanmıştır. Yaklaşık üç yıl boyunca devam eden görüşmelerin ardından, 20 Eylül 1994 tarihinde Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de SOCAR ile Konsorsiyum arasında, Azerbaycan'ın "Asrın Antlaşması" olarak değerlendirdiği petrol anlaşması imzalanmıştır (Aras, 2006: 43). Adı geçen antlaşma, 2 Aralık 1994 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanarak, 12 Aralık 1994'te yürürlüğe girmiştir (Azerbaijan International Magazine, 1998).

Asrın Antlaşmasının imzaları, 6 ülke (ABD, Rusya, İngiltere, Norveç, Türkiye ve Suudi Arabistan) ile 10 uluslararası petrol şirketi (BP, Lukoil, Pennzoil, Unocal, MCDermont, Amaco, TPAO, Delta-Hess ve Ramco) tarafından atılmıştır (Sagheb ve Cavadi, 1998: 77). İlgili antlaşmada ilk başta bulunmayan Japonya daha sonraki dönemde McDermont şirketinden %2,45 ve Amoco şirketinden %1,5'ini alarak bu projeye dâhil olmuştur (Oktay vd., 2018: 77). Japonya, adı geçen antlaşmaya ITOCHU şirketi ile dahil olmuştur. İlgili antlaşmadaki paylaşımların son şekli aşağıdaki gibidir (Tablo 1.).

Tablo 1: Anlaşmadaki Paylaşımların Son Şekli

BP -	%30,37	Exxon Mobile -	%6,79
SOCAR -	%25,03	TP -	%5,73
Chevron -	%9,57	ITOCHU -	%3,65
INPEX -	%9,31	ONGC Vİdesh Limited -	%2,31
Equinor -	%7,27		

Kaynak: Anadolu Ajansı

Asrın Anlaşmasıyla beraber, Azerbaycan'da bulunan petrol yataklarından ilk üretim 1997 yılında başlamış ve 2019 yılının yarısına kadar bu yatlardan 488 milyon ton yani 3,6 milyar varil petrol üretilmiştir. Üretilen bu petrolün dünya pazarına çıkarmak için Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan ile işbirliği yaparak, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattını inşa etmiştir. Adı geçen boru hattı 2006 yılında faaliyete geçmiş ve günümüze kadar yaklaşık 3,3 milyar varil petrolü dünya pazarına taşınmıştır (Anadolu Ajansı, 2019).

Bağımsızlığının ilk yıllarında Azerbaycan'da petrol üretimi yok denilebilecek kadar az idi, günümüzde ise Azerbaycan, 30'dan fazla ülkeye petrol satan ülke konumuna gelmiştir. Bu anlaşmayla beraber, Azerbaycan'da hem ekonomik hem de siyasi gelişmeler yaşanmıştır.

1.3.2. Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı

Hazar Havzası'ndan çıkarılan petrolün dünya pazarına aktarılmasını sağlayacak bir diğer boru hattı, 9 Ekim 1995 tarihinde imzalanarak hayata geçen Bakü-Supsa Petrol boru hattı olmuştur (Cemilli, 2007: 76). İlgili hat ile Azerbaycan'da bulunan "Azeri", "Çırac" ve "Güneşli" petrol yataklarından çıkarılan petrolün dünya pazarına ulaştırılması öngörülmüştür. Adı geçen hattın kullanımı 17 Kasım 1999 yılında başlamıştır.

Bahsi geçen boru hattının maliyeti yaklaşık 1,5 milyar dolar, günlük kapasitesi ise son dönemde 145 milyar varile çıkmıştır (Hasanoğlu, 2006: 77). Azerbaycan ile Gürcistan arasında yapılan anlaşmaya göre bu boru hattı 30 yıl kullanılacaktır. Anlaşmanın bitiş tarihinden itibaren boru hattının işletilmesi Gürcistan'a ait olacaktır (Aras, 2001: 99). Hazar Havzası'ndan çıkarılan petrolün Gürcistan üzerinden batıya taşıyacak olan bu boru hattı, Gürcistan açısından da oldukça önemlidir. Fakat bu hattın taşıma kapasitesi az olduğundan dolayı Azerbaycan hükümeti tüm dikkatini Bakü- Tiflis-Ceyhan boru hattına vermiştir.

1.3.3. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı

Petrol ve doğalgaz enerji kaynakları günümüzde dünya ekonomisi için oldukça değerlidir. Bu iki enerji kaynağının yokluğu ülkelerin ekonomisini olumsuz yönde etkilemektedir. Petrol enerji kaynağı ilk kez, 19. yüzyılın sonlarında kullanılmaya başlanılmış ve sanayinin gelişmesiyle beraber petrol kullanımı da hızlanmıştır (Ener ve Ahmedov, 2012: 2). Bir diğer enerji kaynağı olan doğalgaz ise petrole nazaran daha temiz bir enerji kaynağı olduğu için günümüzde daha fazla kullanılmaktadır. Kafkasya bölgesinde bulunan enerji kaynaklarının dünya pazarına ulaşmasında Türkiye ile Azerbaycan arasında yapılan iş birliklerinin önemi büyüktür. Bu iş birliklerinin önemli bir örneği de Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattıdır (Ener vd., 2012: 126).

Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattının amacı, Şah Deniz II sahasından çıkarılan doğalgazı Tiflis üzerinden Türkiye'ye ve buradan ise dünya pazarına ulaştırılmasıdır. Toplamda 970 kilometre uzunluğu olan doğalgaz boru hattı Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ile paralel olarak yapılmıştır. 2004 yılında inşasına başlanılan bu hattın yıllık kapasitesi 30 milyar metreküptür (Anadolu Ajansı, 2017). Bahsi geçen hat, 2006 yılında tamamlanmış ve ilk gaz, 13 Mart 2007 tarihinde verilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013). Şah Deniz II sahasından Erzurum'a ulaşan Azerbaycan gazı, buradan Türkiye'nin batısına, oradan ise Avrupa ülkelerine ulaşmaktadır (SOCAR, 2018).

1.3.4. TANAP

Güney Kafkasya bölgesinde bulunan doğalgazı Avrupa'ya ulaştırmak amacıyla hayata geçirilen projelerden biri de TANAP (Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı) projesidir. TANAP, Azerbaycan sınırları içerisinde yer alan Hazar Denizi ve Şah Deniz II gaz sahasında bulunan Azerbaycan doğalgazını önce Türkiye'ye ve daha sonra Avrupa'ya ulaştırmayı amaçlayan bir doğalgaz boru hattıdır (Abbasov, 2010: 30). İsmi geçen bölgelerden çıkarılan doğalgaz, ilk önce Güney Kafkasya boru hattıyla Türkiye'ye ve ardından TAP (Trans-Adriyatik Boru Hattı) hattı vasıtasıyla Avrupa'ya ulaşacaktır. TANAP, bu yönüyle Türkiye ve dünya enerji piyasaları açısından oldukça önemli bir konuma sahip olmuştur.

TANAP projesinin Türkiye sınırlarındaki başlangıç noktasını Ardahan-Posof, çıkış noktasını da Edirne-İpsala oluşturmaktadır. İsmi geçen hat toplamda yirmi il üzerinden geçerek Yunanistan'a ulaşmaktadır (Anadolu Ajansı, 2018). TANAP hattının toplam uzunluğu 1.850 kilometre, maliyeti ise 8 milyar dolar olarak belirlenmiştir (Ekonomist, 2018). TANAP projesi Türkiye'ye hem ekonomik açıdan hem de siyasi açıdan fayda sağlamaktadır.

TANAP projesinin ilk adımları, Ekim 2007 tarihinde Azerbaycan ile Türkiye yetkililerin bir araya gelerek Hazar Denizi'nde bulunan doğalgazın satış ve transferi konusunda anlaşmaların

yapılmasıyla atılmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013). Bu doğrultuda yapılan çalışmaların ardından, 26 Haziran 2012 tarihinde Azerbaycan ile Türkiye arasında imzalanan TANAP anlaşmasıyla bu proje resmiyet kazanmıştır (BOTAŞ, 2018). İmzaların atılmasının ardından projenin altyapı ve üstyapı çalışmalarına başlanılmıştır. TANAP projesinin açılışı tarihi 12 Haziran 2018, ilk gaz transferi ise 30 Haziran 2018 tarihinde gerçekleşmiştir (Sabah, 2018). Bu hat vasıtasıyla Türkiye'ye ilk etapta 2 milyar metreküp doğalgaz akışı sağlanması planlanan bu transfer kademeli olarak artarak 6 milyar metreküp seviyesine çıkması beklenmektedir (Anadolu Ajansı, 2018).

TANAP projesi hem Türkiye hem de Avrupa'nın doğalgaz arz güvenliğinin sağlanması konusunda kritik öneme sahiptir. Avrupa kıtası sadece 2017 yılında 440 milyar metreküp doğalgaz tüketmiştir ("BP Statistical Review of World Energy", British Petroleum (BP), 2018). Böylesine devasa bir pazar, doğalgaz üreten ülkeler açısından avantajlı bir yere sahiptir. Diğer taraftan Avrupa, doğalgaz tüketimini güvenli ve sürdürülebilir bir şekilde devam ettirebilmesi için TANAP gibi projelere üstünlük vermektedir. Kısacası Güney Gaz Koridoru Avrupa kıtasının doğalgaz ihtiyacını karşılayabilecek bir kapasiteye sahip olduğundan dolayı, bu hat Avrupa açısından kritik öneme sahiptir.

1.4. Güney Kafkasya'da Bulunan Güvenlik Sorunları

1.4.1. Güvenlik Kavramı

Uluslararası ilişkiler alanının bir alt dalı olan güvenlik çalışmaları, bu disiplin için hayati öneme sahiptir. Fakat güvenlik kavramının uluslararası ilişkilerin bir alt dalı olup olmadığı konusunda bazı araştırmacılar tarafından tartışılmaktadır (Çiçekçi, 2012: 9). Özellikle, güvenlik kavramı sosyoloji, tarih ve siyaset bilimi başta olmakla birçok disiplinle karşılaştırılmış ve sonuç olarak bu kavramın uluslararası ilişkiler alanının bir dalı olduğu belirlenmiştir (Özlük, 2012: 26).

İnsanlık tarihi kadar eskiye dayanmasına rağmen güvenlik kavramıyla ilgili çalışmalar henüz çok yenidir. Bağımsız bir alan olan uluslararası ilişkiler disiplini, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmıştır, bu disiplinin önemli bir parçası olan güvenlik kavramı ise, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra incelenmeye başlanılmıştır (Burchill ve Linklater, 2012: 18).

Güvenlik kavramıyla ilgili ilk çalışma Arnold Wolfers'a aittir. Wolfers 1952 yılında yazdığı "National Security As an Ambiguous Symbol" isimli eserinde "hangi değerlerin, hangi tehditlerden, hangi araçlarla ve hangi maliyette korunmasına" yönelik sorulara cevap verilmesi gerektiğini öne sürmüştür (Wolfers, 1952: 86).

Güvenlik devlet, özgürlük ve egemenlik gibi kavramlar ile bağlantılıdır. Güvenliğin devletle bağlantılı olmasının nedeni, güvenliğin devlet tarafından sağlanmasıdır. Devlet ise bunu yaparken

kendi egemenliğini kullanmaktadır. Bu nedenle Adam Smith, “özgürlük ve güvenliğin sağlanması aynı zamanda iyi bir hükümetin varlığıyla mümkün olacağını” söylemiştir (Smith, 2002: 26).

Devlete yüklenen ilk güvenlik beklentisi ulusal güvenlik olmuşken daha sonra gelişen şartlar karşısında değişerek bireyin güvenliğine kadar uzanmıştır. Bundan ötürü Thomas Hobbes Leviathan adlı eserinde güvenliği, “bireyin güvenliği ön plandadır ve devlet mekanizması bu bağlamda inşa edilmiştir” diyerek açıklamıştır (Hobbes, 1993: 55).

Barry Buzan ise, güvenlik kavramına ekonomik, siyasi, askeri, sosyal ve çevresel boyutları da dahil etmiştir (Buzan, 1983: 214-242). Buzan bu tanımla birlikte devletlerin sadece kendi güvenliklerini değil aynı zamanda komşularının da güvenlik çıkarlarının korunması gerektiğini savunmuştur. Buzan’ın yapmış olduğu güvenlik çalışması tartışmalara sebep olmuştur.

1.4.2. Dağlık Karabağ

Azerbaycan enerji kaynakları açısından Güney Kafkasya’nın en avantajlı, bölgesel çatışmalar açısından da en avantajsız ülkesidir. Azerbaycan’ın güneybatısında yer alan ve özerk bölge statüsüne sahip olan Dağlık Karabağ’da çatışmalar yaklaşık otuz yıldır sürmektedir. Dağlık Karabağ 4.388 kilometrekare alana sahip olan özerk bir bölgedir (Huseynov, 2010: 7-31). Karabağ’ın nüfus çoğunluğu Ermenilerden oluşmaktadır. Stratejik olarak oldukça önemli bir bölge olan Dağlık Karabağ’ın içerisinde tarihi açıdan da oldukça önemli yerleşim birimleri bulunmaktadır. Merkezinin Hankendi olduğu bu özerk bölgede Mardakent, Şuşa, Akdere, Hocavend, Askeren ve Hardrut gibi tarihi açıdan önemli olan yerleşim birimleri de bulunmaktadır (Demir, 2014: 60-62). Dağlık Karabağ’da yaşayan hem Azerbaycanlı Türkler hem de Ermeniler bu bölge üzerinde hak iddia etmektedirler. Özellikle, Ermeniler bu bölgede daha önce yaşadıklarını ifade ederek bu toprakların asıl hak sahibi olduklarını iddia etmektedirler (Pokalova, 2015: 68-85).

Karabağ’ın tarihine bakıldığında bölgenin eski Türk toprağı olduğu görülmektedir. İsmi geçen bölge 16. yüzyılda kurulmuş Safevi Devleti’ni oluşturan önemli bölgelerden biri olmuştur. Karabağ’ın kontrolü 1724 yılında Osmanlı Devleti’ne geçmiştir (Bünyadov ve Yusifov, 1994: 531). Karabağ’ın, güneyden Aras Nehri, kuzeyde Gürcistan sınırında bulunan Sınık Köprüsü, doğudan Kür Nehri ve batıda ise Ermenistan ile sınırı bulunmaktadır (Petruşevskiy, 1949: 125).

Yüzlerce masum insanın ölümü ve büyük göçlere neden olan Dağlık Karabağ çatışmalarının ilki 1905 yılında o tarihte Çarlık Rusya egemenliğinde olan Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanmıştır (Stegen ve Kusznir, 2015: 91-106). İki ülke arasında şiddetlenen ilk çatışmayı Çarlık Rusya müdahale ederek son vermiştir.

Rusya’da ortaya çıkan devrim ve Osmanlı’nın Birinci Dünya Savaşı’ndan zayıflayarak çıkmasını fırsat bilen Ermenistan, bu bölgede tekrardan çatışmaların çıkmasına sebep olmuştur.

Çatışmaların büyümesiyle beraber bu sorun, 1920 Paris Barış konferansına dâhil edilmiştir. Bu konferansta Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğu kabul edilmiştir. Bu olaydan bir sene sonra bu bölge tekrardan SSCB'nin egemenliğı altını girmiştir. Sovyet yönetimi, 1921 yılında Karabağ'a özerklik statüsü vererek Azerbaycan'a bağladılar (Ordubadi, 1991: 40-41). Sovyetlerin egemenliğıne giren bu bölgede uzun yıllar çatışma yaşanmamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Sovyetler, Karabağ bölgesine Ermenilerin göç etmelerini sağlayarak bu bölgenin demografik yapısını değiştirmeye çalışmışlardır (Oktay vd., 2018: 131). Başarıyla devam eden bu göç politikasıyla birlikte, Karabağ'daki Ermeni nüfusu artarak Azerbaycan Türklerinin nüfus sayısını geçmiştir (Baguirov, 2012: 139-175). Bu süreçte Ermeniler, Sovyetlere defalarca müracaat ederek Karabağ'ın kendilerine verilmesini istemişlerdir (Sapmaz ve Sarı, 2005: 3). Sovyetler, Ermenilerin müracaatlarını karşılıksız bırakarak bu bölgenin Azerbaycan'a bağlı olduğunu ifade etmiştir (Aydın, 2005: 401).

SSCB'nin egemenliğı altındayken Dağlık Karabağ'da herhangi bir çatışma yaşanmamıştır, fakat 1980'li yılların sonlarına doğru Sovyetlerin yıkılma dönemine girmesiyle beraber Karabağ'daki sorun tekrardan gündeme gelmeye başlamıştır. Ermeni nüfusu bu tarihten itibaren gösteriler yaparak Karabağ ve Nahcivan'ın Ermenistan'a verilmesini istemişlerdir. Dağlık Karabağ Sovyet'i, Ermenilerin talep ettiğı bölgeleri, 20 Şubat 1988 tarihinde Ermenistan'a bağlama kararı almıştır (Baguirov, 2012: 145). Bu karar hem Yüksek Sovyet, hem de Azerbaycan Sovyet'i tarafından reddedilmiştir. 1987 yılında yaşanan ufak çatışmaları yatıştırmak için Sovyetler bölgeye özel temsilciler atayarak sorunu 1989 yılına kadar kontrol altında tutmuştur. Bu tarihten itibaren bölgedemilliyetçilik hareketleri artmaya başlamış ve bunun sonucunda çatışmalar tekrardan başlamıştır. Ermenistan, 1 Aralık 1989 tarihinde Dağlık Karabağ'ın kendilerine bağlandığını ilan ederek bölgeyikontrol altına almaya başlamışlardır (Demir, 2004: 162-164).

Ermenistan, Rusların desteğinin alarak 1991 yılında Azerbaycan topraklarını işgal etmeye başlamış ve bu işgal faaliyetleri 1993 yılına kadar devam etmiştir. Bu süreçte Ermenistan, Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmiştir (Paul, 2010: 1-3). Hocalı kentini işgal etmekle başlayan Ermeni militanları sırasıyla Şuşa, Laçın, Kelbecer, Ağdam, Akdere, Fizuli, Cebrayıl, Gubatlı ve Zengilan kentlerini de işgal etmiştir (Aras, 2008: 2-3). İşgallerin ardından, 9 Mayıs 1994 tarihinde Azerbaycan ve Ermenistan Rusya'nın başkenti Moskova'da bir ateşkes antlaşması imzaladılar (Caspersen, 2012: 131-139). O dönemde ordusunun olmayışı ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalan Azerbaycan ise bu işgale karşı bir önlem alamamıştır. Türkiye bu dönemde Azerbaycan ordusuna askeri eğitim vermiştir. Ayrıca Türkiye, Ermenilerin Dağlık Karabağ'da yaptıkları katliamlardan dolayı Ermenistan'ı kınamıştır. Türkiye dışında ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, Çin ve İsveç de Ermenistan'ı Azerbaycan topraklarında yaptığı soykırım nedeniyle kınamışlardır.

Güney Kafkasya’da bölgesel bir sorun olarak ortaya çıkan Dağlık Karabağ sorunu, Ocak 1992 yılında uluslararası bir soruna dönüşmüştür. Dağlık Karabağ sorununun uluslararası sorun olmasının önemlidenenleri bulunmaktadır. Bu nedenler şunlardır:

1. Bölgede petrol ve doğalgaz rezervlerinin bulunması,
2. Hazar Havzası’nda bulunan enerji rezervlerinin batıya ulaşmasını sağlayacak yolların bölgede bulunması,
3. Bölgenin Rusya hegemonyasında olması nedeniyle başta ABD ve AB ülkeleri bu bölgeyle ilgilenmesidir (Oktay vd., 2018: 134).

24 Mart 1992 tarihinde 11 devlet (ABD, Azerbaycan, Almanya, Türkiye, Ermenistan, Rusya, Beyaz Rusya, Çek ve Slovak Federal Cumhuriyeti, İtalya, Fransa ve İsveç) bir araya gelerek AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) Minsk Grubunu oluşturdular (Aslanlı, 2001: 419). Bu topluluk Dağlık Karabağ’daki sorunun incelenmesi ve çözümlenmesi için çalışmalara başlamış fakat istediği sonuca ulaşamamıştır. AGİT, Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan toprağı olduğuna ve Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünün yeniden sağlanması gerektiğini savunmaktadır. Birleşmiş Milletler (BM), ise Dağlık Karabağ’daki çatışmaların bir an önce durdurulması ve bölgedeki askeri güçlerin geri çekilmesi için 1993 yılında 822, 853 ve 874 sayılı kararları almıştır (Yanar, 2002: 180).

Dağlık Karabağ sorununun çözümü için AGİT, 1996 yılında Lizbon’da bir zirve gerçekleştirmiştir. Bu zirvede söz konusu sorun ile ilgili önemli bir karar alınmıştır. Bu kararla AGİT Minsk Grubu ve AB üyeleri ilk defa Azerbaycan’ın toprak bütünlüğüne vurgu yaptılar. Ayrıca Lizbon Zirvesinde, Ermenistan’ın işgal ettiği topraklardan geri çekilme ve sorunun barışçıl bir şekilde çözülmesine yönelik bir karar da çıkmıştır (Aslanlı, 2001: 419). Fakat çeşitli nedenlerden dolayı bu kararda nihai sonuca ulaşamamıştır.

Dağlık Karabağ sorununun çözümü için taraflar, 1999 yılı boyunca dört kez bir araya geldiler. Bu görüşmelerin ilki, 26 Nisan 1999 tarihinde ABD’nin arabuluculuğu ile Beyaz Saray’da yapılmıştır. Bu görüşmelere, 16 Temmuz 1999 tarihinde Cenevre’de devam edilmiştir (Weaver, 2011: 10). Fakat taraflar arasında yaşanan sınır çatışmalarından dolayı görüşmeler kesilmiştir. Çatışmaların son bulmasının ardından taraflar tekrardan, 10 Eylül 1999 ve 11 Ekim 1999 tarihlerinde Yalta’da müzakerelere devam ettiler (Demir, 2004: 174). Fakat yapılan görüşmelerden herhangi bir sonuç alınamamıştır.

İlham Aliyev’in iktidara gelmesiyle birlikte Dağlık Karabağ sorununun çözümü için yeni bir döneme girilmiştir. Bu süreçten itibaren taraflar sorunun çözümü için Madrid ilkeleri üzerinden müzakerelere başladılar. Söz konusu ilkeler, “Dağlık Karabağ çevresindeki işgal edilmiş bölgenin boşaltılması, Ermenistan-Karabağ ulaşımının sağlanması için Laçın koridorunun açılması, mülteci ve göçmenlerin topraklarına geri dönmesi, bölgeye uluslararası barış gücünün yerleştirilmesi,

bölgedeki Ermenilere kendilerini yönetme hakkı tanınması ve son aşamada da Dağlık Karabağ'ın hukuki statüsünün belirlenmesini kapsamaktadır" (Oktay vd., 2018, 138). Madrid ilkeleri de diğer alınan kararlar gibi sorunun çözülmesine katkı sağlamamıştır.

Minsk Grubu tarafından yapılan müzakereler ve görüşmeler sorunun çözümü için yeterli olmamıştır. İki ülke 2-5 Nisan 2016 tarihlerinde sıcak savaşın eşiğine gelmiştir. Nisan savaşı olarak da bilinen çatışmada 200 kişi hayatını kaybetmiştir (Sayan, 2020: 2). Bu savaşla birlikte Azerbaycan stratejik önemi bulunan 6 tepenin kontrolünü ele geçirmiştir (Tuncel, 2020: 2).

Son olarak, iki ülke arasında Temmuz 2020'de bir çatışma yaşanmış ve bu çatışma 27 Eylül'de Güney Kafkasya'nın statükosunu değiştirecek büyük bir savaşa dönüşmüştür (Doğan, 2020: 170-171). Dağlık Karabağ'ın idaresine dair anlaşmazlık nedeniyle çıkan savaşta, iki tarafta binlerce kayıp vermiştir. Yaklaşık bir buçuk ay devam eden savaşta Azerbaycan stratejik önemi olan Şuşa kentini ele geçirerek Ermenistan'ı yenilgiye uğratmıştır. 10 Kasım 2020 tarihinde Rusya'nın arabuluculuğu ile yapılan mutabakatla iki ülke arasındaki savaş son bulmuş ve Dağlık Karabağ'da 28 yıldır devam eden statüko bozulmuştur (Çalışkan, 2020: 46). Taraflar arasında yapılan mutabakatın önemli maddeleri şu şekildedir:

- “Azerbaycan ve Ermenistan kontrol ettikleri bölgelerde kalacak,
- Dağlık Karabağ'daki temas hattı ve Laçın Koridorunda Rus Barış Güçleri beş yıl süreyle görev yapacak ve taraflardan birinin bu maddeyi cari sürenin sona ermesinden altı ay önce feshetme niyetini bildirmezse görev süresi otomatik olarak uzayacak,
- Dağlık Karabağ ve çevresinde yerlerinden edilmiş kişiler, BM Yüksek Mülteciler Komiserliği kontrolü altında geri dönecek,
- Şu an Azerbaycan kontrolünde bulunmayan Kelbecer 15 Kasım, Laçın 1 Aralık, Ağdam ise 20 Kasım'a kadar Azerbaycan'a teslim edilecek,
- Azerbaycan ve Nahçıvan arasında koridor açılacak ve Rus barış gücü tarafından korunacak,
- Tarafların anlaşma maddelerine bağlılıklarının daha etkin bir şekilde takip edilebilmesi için bir barış sağlama merkezi kurulacaktır" (Republic of Azerbaijan, Ministry of Foreign Affairs, 2020).

Azerbaycan bu mutabakatla beraber işgalden kurtardığı bölgelerin yanı sıra, Ermenistan'a Ağdam, Kelbecer ve Laçın'dan da çekilmesini kabul ettirmiştir. 27 Eylül savaşıyla beraber Azerbaycan, Birinci Karabağ Savaşı'nda kaybettiği toprakları geri almayı başarmıştır (Çalışkan, 2020:4).

1.4.3. Abhazya Sorunu

Güney Kafkasya’da bulunan sorunlardan biri de Abhazya sorunudur. Gürcistan sınırları içerisinde bulunan Abhazya, “özerk cumhuriyeti” statüsüne sahip olan sorunlu bir bölgedir. Shumi merkezli Abhazya Özerk Cumhuriyeti 87.000 kilometre yüzölçümüne sahiptir. Abhazya’nın nüfusu 2020 sayımına göre yaklaşık 250 bin kişidir (Kaşıkçı ve Yılmaz, 1999: 85). Abhazya’nın nüfus dağılımına bakıldığında, nüfusun %50,7’i Abhazlar, %17,39’nu Ermeniler, %9,17’sini Ruslar ve %17,93’ünü ise Gürcülerden ibaret olduğu görülmektedir (Yiğit ve Gülbiten, 2010: 36). Abhazya’nın tarihsel sürecine bakıldığında, üç defa demografik yapısının değiştirildiği görülmektedir. İlk değişim Rusların bu bölgeye gelmesiyle başlamış, daha sonra ise Sovyetlerin bu bölgeye Gürcü ve Ermeni nüfusunu yerleştirmesiyle devam etmiştir. Güney Kafkasya’nın yerli halklarından olmasına rağmen Abhazlar, etnik köken ve dil konusunda Kuzey Kafkasya’da yaşayan halklarla akrabalık ilişkileri bulunmaktadır.

Abhazya Cumhuriyeti, 3 Mart 1921 tarihinde Bolşevikler tarafından kurulmuş ve 21 Aralık 1921 tarihinde Gürcistan ile Sovyetler arasında imzalanan “Birlik Anlaşması” ile birlikte bu bölge Gürcistan’a bağlanmıştır. Gürcistan’a bağlanılan Abhazya Cumhuriyeti’ne 1931 yılında özerklik statüsü verilmiştir (Demirağ, 2006: 46).

1970’li yıllarda uluslararası sistemde ortaya çıkan yumuşama dönemi ve artan milliyetçilik hareketlerine Abhazya halkı da katılmıştır. Bu dönemde Abhazlar bağımsızlıklarını kazanmak için harekete geçmişlerdir. Bu hedefle birlikte Abhazya Özerk Cumhuriyeti, SSCB’ne bağlı bir cumhuriyet kurmak istemiştir. Bağımsızlık isteyen Abhazlar, 18 Mart 1989 tarihinde Lıhni toplantısını gerçekleştirdiler. Toplantı bitiminde yayınlanan ortak deklarasyonda bağımsız bir Abhazya Cumhuriyeti’nin kurulması gerektiği ifade edilmiştir. Abhazların yayınladığı bu deklarasyon, Gürcü yetkililer tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Deklarasyonun yayınlanmasının ardından Gürcistan Komünist Partisi, Lıhni Deklarasyonu’ndan çıkan kararı geri çevirmiştir. Bu olayla birlikte Abhazya’daki gerginlik daha da artmıştır. Abhazya’da artan gerginliğe son vermek için Gürcü askerleri, 1992 yılında Abhazya’ya girmiştiler (Kanpolat, 2008: 77). Abhazlar ve Gürcü askerleri arasında çıkan çatışmanın ilk devrinde Gürcüler üstünlük sağladılar, fakat daha sonra Rusların Abhazlara verdiği destek sayesinde Gürcü askerleri üstünlüklerini kaybetmiştiler. Abhazya’da istediğini alamayan Gürcistan, kendi toprak bütünlüğünü korumak için Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (NATO), AGİT ve BM’ne başvuru yapmıştır. Abhazlar ve Gürcüler arasında yaşanan savaşta Gürcistan’a karşı sadece Ruslar değil aynı zamanda Çeçenler ve Kuzey Kafkasya’da yaşayan Müslüman halklarda savaşmıştır. Gürcü hükümeti toprak bütünlüğünü korumak için uluslararası topluluklarından destek beklemiş fakat beklediği desteği alamamıştır (Ozhiganov, 1997: 394). Gürcistan özellikle, BM’den sorunlu bölgeye bir barış gücünün gönderilmesini istemiştir. Fakat BM, bu isteği yok sayıp Gürcistan’a sadece gözlemci göndermiştir. Uluslararası alanda beklediği desteği bulamayan Gürcistan, BDT barış gücünün bölgeye girmesini kabul etmek zorunda kalmıştır. BDT’nin bölgeye girmesiyle beraber Rusya’nın

Gürcistan'da hem üs sayısı hem de asker sayısı artmıştır. Rusya, BDT çatısı altında sorunu çözmek için tarafları 4 Nisan 1994 tarihinde Moskova'ya davet etmiştir (Demir, 2007: 67). Moskova'da gerçekleşen görüşmede, Abhazya'daki sorunun çözümü için bazı kararları alınmıştır. Fakat alınan kararlar sorunun çözülmesine katkı sağlamamıştır.

Abhazya'daki çatışmalar, Eylül 1993 tarihinde yeniden başlamıştır. Abhazlar bu çatışma sırasında hızla ilerleyerek Shumi'yi kontrol altına almışlardır. Rusya bu dönemde Gürcistan ile yakın ilişki kurarak Abhazlara olan desteğini geri çekmiştir. Bu sebepten ötürü Abhazya'daki sorun BM'ne taşınmıştır. BM, sorunu çözmek için 1 Aralık 1993 tarihinde tarafları Cenevre'ye davet etmiştir (Karabayram, 2007: 182). Cenevre'deki görüşmelerde barış için önemli kararlar alınmıştır. Bu kararlar şöyledir:

1. Bölgede acilen ateşkes sağlanacak,
2. Esir değişimi yapılacaktır,
3. Mültecilerin geri dönüşü sağlanacak,
4. Taraflar, uluslararası barış gücünün varlığını kabul edecektir (Ozhiganov, 1997: 396).

Cenevre görüşmelerin ardından taraflar müzakereler için tekrardan, 14 Mayıs 1994 tarihinde Moskova'da bir araya geldiler (Connect us, 2009). Moskova'da sorunun çözümü için taraflar birbarış antlaşması imzalamıştır. Antlaşmada, Gürcistan ve Abhazya'ya sınırı olan İnguri Nehri'ne barışın devam etmesi için BDT barış gücünün yerleşeceği kararı alınmıştır (Seitlinger, 1999: 52). Ruslar, bu antlaşmayla beraber kendi menfaatleri için Güney Kafkasya'daki varlığını artırmıştır (Lunev, 1996: 45).

Gürcistan hükümeti ile Abhazya Özerk Cumhuriyeti sorunu uluslararası örgütler aracılığıyla çözmek için birçok girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimler sırasıyla şöyledir:

- 17-19 Ocak 1993 Cenevre Görüşmeleri
- 16-18 Ekim 1998 Atina Görüşmeleri
- 7-9 Haziran 1999 İstanbul Görüşmeleri
- 15-16 Mart 1999 Yalta Görüşmeleri

Abhazya'daki sorunun çözülmesi için yapılan bu görüşmelerden barış için herhangi bir çözüm çıkmamıştır. İsmi geçen sorunun çözülmesi, Güney Kafkasya'da mevcut olan diğer sorunların çözülmesine örnek olabilecek bir özelliği bulunmaktadır. Özetle, Abhazya sorununun çözümü için hem Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün korunması hem de uluslararası örgütlerin barış için çalışmalar yapması gerekmektedir.

1.4.4. Güney Osetya Sorunu

Güney Osetya, Gürcistan sınırları içerisinde yer alan ve Büyük Kafkas dağlarının eteğinde bulunan özerk bir bölgedir (Tavkul, 2002: 75). Başkenti Tshinvali olan bu bölgenin yüzölçümü 3.900 kilometrekaredir. 2015 yılının nüfus sayımına göre, bölgede 53.532 kişi yaşamaktadır. Bölgedeki toplam nüfusun %66'sını yerli halk olan Osetler, %29'unu Gürcüler ve geri kalanını ise Ruslar, Çeçenler ve diğer halklar oluşturmaktadır (Cemilli, 2004: 133). Abhazya Özerk Cumhuriyeti'nde olduğu gibi Güney Osetya'da da demografik yapı değişmiştir.

Stratejik anlamda oldukça önemli bir bölge olan Güney Osetya, Kuzey ve Güney Kafkasya'yı birbirine bağlayan bir bölge olan Daryal Boğazı'nı elinde bulundurmaktadır (Zverev, 1996: 50). Bu sebepten ötürü Güney Osetya tarih boyunca önemli bir bölge olmuştur. Ruslar açısından da önemli olan bu bölgeyi Ruslar, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla kendi egemenliği altına almıştır (Özbay, 2009: 53). Daha sonra bu bölgede Vladikavkaz isminde bir şehir kurarak burada önemli bir mevki kazanmıştır. Ruslar bölgeye girmeleriyle beraber Osetlerle yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır. Osetler, Kafkasya'daki Ruslara en yakın olan halk olmuştur. Ruslar, 1922 yılında Güney Osetya'ya "özerk bölge" statüsü verdiler (Demir, 2004: 188-189). Bu olaydan sonra Gürcüler bu bölge üzerindesıkı baskılar oluşturmaya başladılar.

Gürcüler ile Osetler arasındaki ilk gerilim 1989 yılında ortaya çıkmıştır. (Fuller, 1991: 20). Gerginliğin ortaya çıkmasının en önemli nedeni Gürcü Parlamentosu tarafından alınan, Gürcü dilinin tüm ülke sınırları içerisinde yaygın bir şekilde kullanılması kararı olmuştur. Bu karara başta Osetler ve Gürcistan'da yaşayan diğer azınlık halklar büyük tepki göstermişlerdir. Gürcü Parlamentosunun aldığı karara karşı Osetler Gürcistan'dan "özerk cumhuriyet" statüsü almayı talep ettiler, ancak bu istek Gürcü yönetimi tarafından kabul görmemiştir (Erkan, 2015: 7). Gürcistan Parlamentosu özerk bölgelerdeki baskılarını artırma kararı alarak, 1921-1990 yılları arasında alınan tüm Sovyet yasalarını geçersiz saydığını ilan etmiştir (Fuller, 1990: 8). Bu karar, Osetlerin özerk statüsünü tehlikeye sokmuştur. Gürcistan Parlamentosunun aldığı karardan sonra Güney Osetya bölgesinde "Güney Osetya Demokratik Sovyet Cumhuriyeti" kurulmuştur (Oktay vd., 2018: 154).

Güney Osetya'daki savaş, 6 Ocak 1991 tarihinde yaklaşık 6.000 Gürcü askerinin bu bölgeye girmesiyle başlamış ve 24 Haziran 1992 tarihinde tarafların ateşkes ilan etmesine kadar devam etmiştir (Özbay, 2009: 63). Bu süreçte Gürcistan bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlık ilanının ardından ülkede yapılan seçimleri milliyetçi lider Zviad Gamsakhurdiya kazandı. Güney Osetya sorununu kuvvet yoluyla çözmeye çalışan Gamsakhurdiya başarısız olarak 1992 yılında iktidarlığını kaybetti (Herzig, 1999: 74).

Gamsakhurdiya'nın yerine göreve gelen Eduard Şevardnadze, Güney Osetya'daki sorunu çözmek için yoğun çalışmalar yapmasına rağmen bölgedeki sorun çözülmemiş hatta

çatışmaların yoğunluğu artmıştır. Diğer taraftan Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin, Güney Osetya sorununa dikkatli bir şekilde yaklaşmaya başlamıştır. Bunun sonucunda taraflar sorunu çözmek için 24 Haziran 1992 tarihinde bir araya gelerek, Dagomis Antlaşması'nı imzalamış ve bölgedeki sorunu çözmek için bir barış gücü oluşturulmuştur (Reeve, 2006: 57). Yapılan bu antlaşmaya rağmen, Güney Osetya'nın statü sorunu çözülmemiştir. Bu sorun hem Güney Osetya, hem de Gürcistan için bir tehdit oluşturmaktadır. Aynı zaman da bu durum Güney Kafkasya jeopolitiği içinde oldukça hassas bir hal almıştır.

Rusya, Güney Osetya sorununu çözmek için 1996 yılında tarafları yeniden bir araya getirmiştir. Gerçekleşen görüşmede, Gürcü ve Oset tarafları arasında hem ekonomik ilişkilerinin başlaması hem de çatışmanın bitmesi için bir memorandum imzalanmıştır. Fakat buna rağmen çatışmalar son bulmamıştır. Bu süreçte en kazançlı ülke hiç şüphesiz Rusya olmuştur. Rusya, bölgedeki mevcut sorunun çözümü için bölgeye gönderdiği askerler sayesinde hem Gürcistan'da hem de Güney Kafkasya'da söz sahibi olma hakkını yeniden kazanmıştır.

1.4.5. Acaristan Sorunu

Gürcistan'a bağlı olan Acaristan Özerk Cumhuriyeti, Güney Kafkasya'daki sorunlu bölgelerden biridir. Yaklaşık 2900 kilometrekare yüzölçümüne sahip olan Acaristan'da 400 bin kişi yaşamaktadır (Zeyrek, 1999: 18). Acaristan nüfusunun %80'ini Gürcüler, %10'unu Ruslar, %5'ini Ermeniler, geri kalan %5'ini ise diğer gruplar oluşturmaktadır (Turkish General Staff, 2003). Bahsi geçen bölgenin diğer özerk bölgelerden ayıran en belirgin özelliği tarihi, kültürel ve dinsel farklılıklarıdır. Yaklaşık olarak 300 yıl Osmanlı himayesinde kalan Acaristan'daki halk Müslümanlığı kabul etmişlerdir. Farklı bir görüşe göre de Acaristan'da bulunan nüfusun büyük çoğunluğu Kıpçak Türkü iken sonradan, Gürcü dili ile dinini benimsemişlerdir (Şahin, 2004: 80).

Coğrafi olarak Acaristan, Ahıska'nın kuzeyinde yer alan Suram dağları ile Karadeniz dağları arasında bulunan ve merkezi Batum olan özerk bir bölgedir (Oktay vd., 2018: 159). Jeostratejik açıdan Acaristan'ın önemi oldukça büyüktür. Özellikle Gürcistan'ı batıya bağlayan sınır kapısı Sarp ile, petrol boru hatlarının ve demiryollarının bu bölgeden geçmesi, bölgenin jeostratejik değerini artırmaktadır.

SSCB'nin dağılmasıyla beraber bağımsızlığını ilan eden Gürcistan yönetimi ülke içerisindeki ayrılıkçı hareketlerle mücadele dönemine girmiştir. Güney Osetya ve Abhazya'daki ayrılıkçı hareketlerin olmasına rağmen Acarlar bu harekete dahil olmamıştır. Acaristan'daki sorun diğer sorunlardan farklı olarak iktidar mücadelelerinin ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Acaristan sorununun ortaya çıkmasındaki ana neden merkezi yönetimle özerk yönetim arasında bulunan yetki sorunu olmuştur. Tiflis yönetiminin zayıfladığı dönemde Acaristan, Tiflis yönetiminin yetkisinde bulunan konular üzerine düzenlemeler yapmıştır (Ağacan, 2004: 60-75). Yaşanılan bu durum, Tiflis

hükümetini rahatsız etse bile ülke sınırları içinde bulunan sorunlardan dolayı bu sorunla yeteri kadar ilgilenememiştir. Acaristan Özerk Cumhuriyeti, özellikle gümrük ve yargı konularında Tiflis yönetiminden bağımsız uygulamalar yapmıştır.

Aslan Abaşıdze'nin kurucusu olduğu Demokratik Uyanış Birliği Partisi (DUBP) Gürcistan'da önemli bir konuma sahip olmuştur. Özellikle, Gürcistan seçimlerinde DUBP'nin elde ettiği milletvekili sayısı partinin ülke içerisindeki konumunu göstermektedir. Abaşıdze, ekonomik ve siyasi olarak güçlü bir lider olmuş, fakat bunlarla yetinmeyip gücüne askeri gücü de eklemiştir. Abaşıdze bölgedeki askeri gücü üç grupta toplamıştır. Bunlardan en önemlisi Batum'da yer alan 122. Rus askeri üssü idi. Abaşıdze en çok Rus askeri üssüne güvenmekteydi (Kafkasyalı, 2007: 32). Bunun yanında Acaristan'da Acarlı gençlerin bulunduğu askeri birlikler ile Abaşıdze'ye bağlı olan paralı birliklerde bulunmaktaydı (Kanbolat, 2004: 13-15).

Siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda güçlenen Acaristan, Rusya'nın da desteğini alarak Tiflis'ten bağımsız bir şekilde hareket etmiştir. Gürcistan'daki zor şartlardan dolayı Tiflis yönetimi bu olaya müdahale edememiş ve sonuç olarak Acaristan'da "de facto" bir durum ortaya çıkmıştır (The Georgian Times, 2017). Bu durum 2 Kasım 2003 tarihinde ortaya çıkan "Gül Devrimi" ile son bulmuştur. Gürcistan'da iktidara gelen Saakashvili, ilk olarak ülkesinin toprak bütünlüğünü sağlamak için bir iç politika geliştirmiştir. Bu politika bağlamında Saakashvili, Güney Osetya ve Abhazya'dan önce çözülmesi daha kolay olan Acaristan'a yönelmiş ve bu sorunu ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Saakashvili, devlet başkanlığı yemin törenini Acaristan'da yapması ve Abaşıdze'nin ülkeyi terk edip Rusya'ya kaçmasıyla birlikte Acaristan'daki sorun ortadan kalkmıştır (Ağacan, 2017: 160). Acaristan'daki sorunun çözülmesinde iki önemli etken bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Acaristan'da bulunan muhalefetin Tiflis yönetimi tarafından desteklenmesi, diğeri ise Acara halkının Gürcistan'dan ayrılmak istememesidir.

Acaristan Özerk Cumhuriyeti sorunu bu şekilde çözülsün bile, sonuçları itibarıyla bu sorun hem Gürcistan'ı hem de Kafkasya'yı etkileyecek özellik taşımaktadır. Şevardnadze döneminde siyasi bunalım geçiren Gürcistan'da iktidara Saakashvili'nin gelmesiyle beraber bu siyasi bunalım bitmiştir. Acaristan zaferi Saakashvili'nin ülke içindeki otoritesini ve popülaritesini artırmıştır.

1.5.6. Rusya-Gürcistan Savaşı (2008)

Gürcistan'da 5 Ocak 2008 tarihinde yapılan genel seçimle birlikte Saakashvili'nin tekrardan iktidara gelmesi, Rus-Gürcü savaşının yaşanmasındaki en etkin gelişmelerden biri olmuştur. Saakashvili'nin seçimleri kazanmasının hemen ardından Rusya, Gürcistan'daki seçimlerin şeffaf olmadığına dair açıklamalar yapmıştır. Bu açıklamalar aslında Rusya'nın, yeni Gürcü yönetimine karşı olan bakış açısını net bir şekilde ortaya çıkarmıştır.

Gürcü hükümeti, Güney Osetya'daki sorunları çözmek ve anayasal düzeni yeniden tesis etmek için ismi geçen bölgeye hem havadan hem de karadan saldırı düzenlemiştir. Bu saldırıların sonucunda Gürcü kuvvetleri, Güney Osetya'nın başkenti olan Tskhinvalin şehrini ele geçirerek, "Beş Gün Savaşı" diye bahsedilen savaşın başlamasına neden oldular (Musayeva, 2015: 112). Gürcü kuvvetlerin, Güney Osetya'da olası bir soykırım yapmasını engellemek için Rus kuvvetleri Roki tünelini geçerek bu bölgede Gürcü birliklerine müdahale etmiştir. Bu müdahale, Rusya-Gürcistan savaşının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gürcü kuvvetleri Rusya'nın müdahale etmesi sonucu geri çekilmek zorunda kalmıştır. Savaşın başlarında Rus birlikleri oldukça önemli ilerlemeler yaparak Gürcistan birliklerinin Güney Osetya bölgesinden çıkmaya zorlamış ve Gürcistan açısından önemli olan Zugdidi ve Gori şehirlerini işgal ederek Tiflis şehrine yaklaşmıştır (Çelikpala, 2011: 274). Rus birliklerinin ilerlemeye devam etmesiyle beraber Gürcistan askerleri Tiflis'e kadar geri çekilmek durumunda kalmıştır. Bu ilerlemenin ardından, Rusya-Gürcistan savaşı uluslararası krize dönüşmüştür.

Yaşanılan savaşı bitirmek için AB adına Fransa Cumhurbaşkanı Nikolas Sarkozy arabuluculuk yapmış ve iki taraf arasında altı maddelik bir ateşkes anlaşması imzalanmıştır (Erkan, 2016: 45). Ateşkes anlaşmasının yapılmasından sonra, Rusya askerlerini Güney Osetya ve Abhazya'ya çekmiştir. Rusya'nın bu hareketi, ABD ve Fransa'nın tepkisini çekmiş ve iki tarafta Rusya'yı ateşkese uymadığı için suçlamıştır. Rusya, bu tepkileri dinlemeyerek bölgede asker tutmaya devam etmiş ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanıdıklarını açıklamıştır (Aydın, 2010: 6).

Rusya-Gürcistan savaşının bitmesinin ardından Güney Osetya ve Abhazya bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Sonuç olarak, beş gün devam eden Rus-Gürcü savaşında yaklaşık 2000 sivil hayatını kaybetmiştir. Savaş, Gürcistan ekonomisi açısından tam anlamıyla bir yıkım oldu. Uluslararası finans kurumları tarafından hazırlanan raporlara göre, bahsi geçen savaşın Gürcistan'a maliyeti yaklaşık olarak bir milyar dolar oldu (Erkan, 2015: 39). Gürcistan, bu savaşın kaybeden tarafı, Rusya ise kendi gücünü bölgede yeniden göstererek savaşın kazanan tarafı olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İRAN'IN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI

2.1. İran Tarihi, Genel Bilgiler ve Coğrafi Konumu

Tarih boyunca Orta Doğu'nun önemli aktörlerinden biri olan İran, bu özelliğini günümüzde desüdürmektedir. İran toprakları günümüze kadar Elam, Med, Pers, Büyük İskender, Sasani, Arap ve Türk devletlerinin denetimi altında bulunmuştur. Bugünkü İran topraklarını 1736 yılına kadar Şah İsmail tarafından kurulan Safevi Devleti yönetmiştir (Ütük, 2002: 8). Safevi Devleti'nin yıkılmasının ardından bölgeyi 1925 yılına kadar Türk-Kaçar Hanedanlığı yönetmiştir (Bozkaya, 2022: 20). Ahmet Rıza Han'ın 21 Şubat 1924 tarihinde yaptığı darbeye, bölgedeki Türk-Kaçar Hanedanlığı dönemi sona ermiştir. İngilizlerin desteğiyle Rıza Han tahta çıkarak Şah unvanını almış ve İran topraklarını yönetmeye başlamıştır. Rıza Han ülke birliğini tekrardan oluşturmak için bir reform siyaseti benimsemiştir. Bu süreçte ülkede hızlı bir modernleşme hareketleri başlamıştır.

1970'li yıllarda Ahmet Rıza Şahın oğlu Muhammed Rıza Şah kendi halkına karşı uyguladığı baskılardan dolayı İran halkı ile olan anlaşmazlıkları artmıştır. Bu süreçte, İran halkı ülke geneline yayılan büyük protestolar yaparak Şah'ın ülkeyi terk etmesine neden olmuştur (Çeçen, 1999: 344). Yaşanılan bu olaydan sonra iktidara sürgünden dönen Şii toplumunun ruhani lideri Ayetullah Humeyni geçmiştir. Humeyni'nin dönüşüyle beraber ülkede bir referandum yapılmış ve bunun sonucunda "İran İslam Cumhuriyeti" ilan edilmiştir (Watt, 2013: 66).

Humeyni'nin 3 Haziran 1989 yılında hayatını kaybetmesiyle birlikte İran İslam Cumhuriyeti'nin yeni dini lideri Ali Hamaney, cumhurbaşkanı ise Haşimi Rafsancani olmuştur (Yılmaz, 2002: 8). Rafsancani döneminde ülkedeki katı ve sıkı denetimlerin bazıları kalkmıştır. Rafsancani'den sonra cumhurbaşkanlığı görevine 1997 yılında yapılan seçimlerde İran halkının desteğini alan Muhammed Hatemi gelmiştir. Hatemi görev yaptığı süre zaafında İran'ın dünyaya entegre olması için çalışmalar yapmıştır. Fakat bu çalışmalarda başarılı olamamıştır.

Hatemi'nin ardından İran İslam Cumhuriyeti'nin yeni cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad olmuştur. Ahmedinejad yönetiminin, İran'ın dünyaya açılması ve batılı ülkelerle yakın ilişki kurma adına herhangi bir girişimi olmamıştır. Mahmud Ahmedinejad'ın ardından İran İslam Cumhuriyeti'nin yeni cumhurbaşkanı Hasan Ruhani olmuştur. Son olarak ise günümüzde, İran Cumhurbaşkanlığı görevini Seyyid İbrahim Reisülsedati yapmaktadır.

Resmi adı İran İslam Cumhuriyeti olan ülkenin nüfusu yaklaşık 84 milyon, yüzölçümü ise 1.648.000 kilometrekaredir (Balbay, 2006: 85). Resmi dili Farsça olan İran'da Azeri Türkçesi, Kürtçe, Arapça, Lorca, Beluci ve Ermeni dilleri de konuşulmaktadır. İran nüfusunun büyük kısmını Farslar ve Azerbaycanlı Türkler oluşturmaktadır. Ülkede Türkmenler, Kürtler, Araplar, Lorlar, Afşarlar ve diğer gruplarda bulunmaktadır (Anadolu Ajansı, 2017).

Orta Asya ve Orta Doğu coğrafyalarının kesişim merkezinde yer alan İran, aynı zamanda bölgenin eski yerleşim yerlerinden biridir. İran, sahip olduğu coğrafi konum itibarıyla tarih boyunca önemli devletlere ve medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. İran'ın kuzeydoğusunda Türkmenistan, kuzeybatısında Ermenistan ve Azerbaycan, batısında Irak ve Türkiye, doğusunda Pakistan ile Afganistan, güneyinde ise Basra Körfezi ile sınırı bulunmaktadır (Sönmezoğlu, 2000: 375).

İran'ın iç kesimlerinde bulunan iki çöl alanı ülkenin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. İran'ın komşuları ile toplamda 5440 km kara sınırı bulunmaktadır. Irak, 1458 km ile İran'ın en çok kara sınır uzunluğunun bulunduğu komşusudur. Ayrıca İran'ın Türkmenistan ile 992 km, Afganistan ile 936 km, Pakistan ile 909 km, Türkiye ile 499 km, Azerbaycan ile 432 km ve Ermenistan ile 35 km kara sınırı bulunmaktadır. Kara sınırı kadar İran'ın önemli ölçüde kıyı uzunluğu da bulunmaktadır. İran'ın Basra Körfezi'ne 1.700 km, Hazar Denizi'ne ise 740 km kıyı uzunluğu bulunmaktadır (Balbay, 2006: 85).

İran, Jeopolitik açıdan Orta Doğu'nun önemli ülkelerinden biridir. Özellikle, kuzey-güney ve doğu-batı arasında bir geçit görevi görmesi ve tarihi ticaret yollarının bölgeden geçmesi nedeniyle jeopolitik konumu oldukça önemlidir. Jeopolitik nedenlerden dolayı Dilip Hiro *"İran bu gezegenin muhtemelen en stratejik ülkesidir"* tanımını yapmıştır (Sarıkaya, 2002: 15). Sahip olduğu jeopolitik avantajlar nedeniyle İran kendi bölgesinde söz sahibi ülkelerden biridir.

Hazar Denizi, İran'ın jeopolitik açıdan ilgi duyduğu bölgelerin başında gelmektedir. Hazar Denizi dünyanın en büyük tuzlu su gölü olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda Hazar Denizi'nde petrol ve doğalgaz kaynakları da mevcuttur. Bu nedenlerden dolayı Hazar Denizi İran açısından değerli bir alandır.

Jeopolitik bir hâkimiyet kurmak isteyen İran için önemli alanlardan biri de Basra Körfezi'dir. Dünya enerji arzının önemli bir kısmını karşılayan Basra Körfezi sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynaklarından dolayı İran'ın ilgisini üstüne çekmektedir. Sahip olduğu enerji kaynakların yanında Basra Körfezi'nin ekonomik açıdan önemini arttıran bir diğer etken ise bulunduğu konum ve bölge üzerinde bulunan önemli ulaşım güzergâhlarının bulunmasıdır. Bu ekonomik özelliklerinden dolayı Basra Körfezi'ne sadece İran'ın değil aynı zamanda diğer ülkelerinde ilgisi bulunmaktadır.

Jeopolitik gücünü arttırmak isteyen İran için önemli alanlardan biri de Hürmüz Boğazı'dır. Basra Körfezi ile bağlantılı olan Hürmüz Boğazı, İran ile Umman arasında yer almaktadır. İran, Basra Körfezi'ni elinde tutmak için Hürmüz Boğazı'na hâkim olmak istemektedir. Dünya enerji arzında önemli bir yere sahip olan Hürmüz Boğazı'ndan günlük 19 milyon varil petrol sevkiyatı yapılmaktadır (BBC News, 2019). Enerji transferi açısından da oldukça önemli bir alan olan Hürmüz Boğazı, hem İran açısından hem de İran'ın rekabet içerisinde olduğu ülkeler açısından haiz bir konuma sahiptir.

2.2. İran'ın Güney Kafkasya Politikası

Güney Kafkasya, dünyanın en karmaşık ve sorunlu bölgelerinden biridir. Fakat Orta Asya ve Avrupa kıtaları arasındaki coğrafi konumu ve sahip olduğu enerji kaynakları bölgeyi değerli bir hale getirmektedir. Jeopolitik nedenlerden dolayı bölge, yüzyıllar boyunca Pers, Osmanlı ve Rus İmparatorlukları da başta olmakla pek çok bölgesel güçler arasında jeostratejik çatışma alanı olmuştur. Ayrıca SSCB'nin dağılmasının ardından bölgenin önemi artmış, hem bölgesel hem de bölge dışı aktörlerin ilgisini üstüne çekmiştir.

İran'ın Güney Kafkasya ile bağları, bölgenin Pers İmparatorluğunun bir parçası olduğu yıllara dayanmaktadır. Güney Kafkasya İran için önemli bir bölge olmakla birlikte hem büyük bir fırsat hemde büyük bir tehdit kaynağıdır. Bölgenin İran için bir tehdit olmasının nedeni SSCB'nin Güney Kafkasya'ya hâkim olmasından kaynaklanmıştır. İran, SSCB döneminde kendi toprak bütünlüğünün ihlal edilmesi ve sınırları içerisindeki nüfusun ideolojik olarak değişebilme ihtimalinden dolayı endişe duymuştur. SSCB döneminde İran, Rusya'ya karşı pasif ve pragmatik bir politika benimsemiştir. Bunun çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenlerden ilki, ABD'nin İran'a karşı uyguladığı baskıcı politika sonucunda İran'ın uluslararası alanda yalnız kalması, ikinci nedeni İran ordusuna silah temin etmek için SSCB'ne ihtiyacının olması, son neden ise SSCB'nin sahip olduğu askeri güç İran için büyük bir tehditti (Veliyev, 2007: 52).

SSCB'nin çökmesi İran'ın Güney Kafkasya'ya olan ilgisini ve bu bölgeye karşı uyguladığı politikalarını değiştirmesine neden olmuştur. İran için uzun yıllardır tehdit kaynağı olan Rusya ile olan sınır komşuluğu bitmiş ve bunun yerine bölgede Rusya kadar güçlü olmayan ülkeler bağımsızlıklarını ilan etmiştir. İran mevcut durumu uluslararası yalnızlıktan kurtulmak için bir fırsat olarak görmüştür (Ağacan, 1997: 22). Ayrıca bölgede bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynaklarının dünya pazarına ulaştırma konusunda İran avantajlı bir konumda idi. Bu durum İran'a transit bir ülke olma fırsatı vermiştir. Fakat Azerbaycan enerji transferi konusunda ABD, AB ve Türkiye ile yaptığı iş birliği, İran'ın planlarını değiştirmesine neden olmuştur.

Güney Kafkasya'da Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan gibi yeni ancak zayıf ülkelerin ortaya çıkması bölgede güç boşluğunun oluşmasına neden olmuştur. Mevcut güç boşluğunu doldurmak için İran bölgeye yönelik bir dış politika geliştirerek bölgedeki yeni ülkelere kendi

rejimini ihraç etmek istemiştir. İran bu politikasını bölgedeki ülkelere ortak tarih, kültür, din, dil ve coğrafya gibi araçları kullanarak yapmayı hedeflemiştir, fakat başarısız olmuştur (Keskin, 2003: 70).

SSCB'nin yıkılması ve bu birliğe bağlı ülkelerin ortaya çıkması, İran'ı GüneyKafkasya'da üç senaryo ile karşı karşıya bırakmıştır. Bunlardan ilki, bölgenin jeopolitik konumudur. Rusya ve ABD gibi güçlü ülkelerin bölgeye yönelik politikaları ve bölgedeki enerji kaynaklarının zenginliği İran'ın söz konusu bölgeye karşı ilgisini artırmaktadır. İran'ı bölgeye yaklaştıran ikinci senaryo ise sosyo-ekonomik gerçekliktir. İran-Irak Savaşı İran'ın ekonomisi için büyük bir yıkım olmuştur. İran bölgedeki yeni ülkelerle ticaret anlaşmaları yaparak ekonomisini canlandırmayı hedeflemiştir. Sonuncu senaryo ise, İran sınırları içerisinde yer alan azınlık nüfusedir (Nesibli, 2000:34).

Yukarıda yer alan nedenlerin dışında İran milli güvenliğini korumak içinde Güney Kafkasya'ya yönelmektedir. Milli güvenliğini korumak için İran'ın bölgeye yönelik hedeflerini beş başlıkta sıralamak mümkündür. Bu başlıklar aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- ABD'nin Güney Kafkasya'da bulunmasını engellemek,
- Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya yönelik etkin politikalar yürütmesini engellemek,
- Azerbaycan ekonomisinin gelişmesini engellemek,
- Güney Kafkasya ve Hazar Denizi'nde ekonomik kazanımlar elde etmek,
- Güney Kafkasya'da bulunan ülkeler ile ilişkilerini geliştirmek (Şıhaliyev, 2003: 36).

İran'ın Güney Kafkasya'da etkili olmasına neden olabilecek bir diğer etken ise coğrafi konumudur. İran coğrafi konumunu kullanarak söz konusu bölge ülkeleri ile ticari ilişkiler kurarak bölgede etkili olmayı planlamıştır. Ayrıca İran Hazar Havzası'nda bulunan enerji kaynaklarını kendisınırları içerisinde geçirerek uluslararası piyasalara ulaştırmayı hedeflemiştir.

Güney Kafkasya'da bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, İran açısından bölgedeki en önemli aktör konumundadır. Bunun nedeni, İran sınırları içerisinde yaklaşık 30 milyon Türk nüfusunun bulunmasıdır. İran'da bulunan Türk nüfusunun bir gün kuzeyde bulunan Azerbaycan Türkleri ile birleşme fikri, Tahran yönetimi için rahatsız edici bir durum idi. Mevcut durum, İran'ın Azerbaycan'a yönelik politikalarını büyük oranda değiştirmektedir. İran, Azerbaycan'ı milli güvenliğine tehdit olarak gördüğü için söz konusu ülkenin demokratik bir ülke olmasını istememektedir. İran'ın Azerbaycan'dan rahatsızlık duyduğu diğer bir durum ise Azerbaycan'ın ABD, AB, İsrail ve Türkiye ile iş birliği yapmasıdır. Özellikle Azerbaycan'ın son dönemde İsrail ile yaptığı silah anlaşmaları İran'ı endişelendirmiştir.

Bölgesel bir güç olmayı hedefleyen İran için Ermenistan söz konusu bölgedeki önemli bir aktördür. İran'ın Ermenistan'a yönelik politikalarının temel parametreleri, Ermenistan'ın bölgedeki tecrit edilmiş durumunu değiştirmek ve Ermenistan'la siyasi ve askeri alanlarda dâhil olmakla birçok alanda iş birliği yaparak bu ülkeye destek olmaktır (Bayır ve Aslanlı, 2001: 32-39). Ermenistan, İran'ın hem ekonomi alanında hem de askeri alanda bir ortak konumundadır. İran, Ermenistan'ın uluslararası alana açılan kapısı, Ermenistan ise, İran'ın Karadeniz'e geçiş güzergâhıdır. Ermenistan'ın Cevahetya bölgesindeki üstünlüğü İran'ın ilgisini çekmektedir. İran bu bölgeyi kullanarak hem Karadeniz ülkeleri hem de Avrupa ülkeleri ile iş birliği yapmak istemektedir. Bu nedenle Ermenistan jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli bir ülkedir.

İran, Güney Kafkasya'da bulunan ülkelerden biri olan Gürcistan ile olan ilişkilerine önem vermektedir. İran Gürcistan'a ekonomik yatırım yaparak bölgede var olmayı hedeflemektedir. Gürcistan sınırları içerisinde bulunan Cevahetya ve Acaristan bölgeleri İran'ın ilgisini üzerine çekmiştir. İran bu bölgelere yönelik ilgisini askeri ve ekonomik yatırımlar yaparak göstermiştir.

2.3. İran'ın Güney Kafkasya Ülkeleri ile İlişkileri

Güney Kafkasya'da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan gibi ülkelerin bağımsızlıklarını ilan etmeleri, İran'ın bu ülkelerle ikili ilişkiler kurmasına sebep olmuştur. İran, milli güvenliğini ve bölgedeki çıkarlarına zarar vermeyecek bir şekilde bölgedeki ülkelerle yaklaşmak için bir dış politika belirlemiştir. Bu politika gereğince İran, bölgedeki ülkelerin bağımsızlıklarını çok geçmeden tanımış ve diplomatik ilişkiler kurmaya yönelmiştir.

2.3.1. İran-Azerbaycan Siyasi İlişkileri

Azerbaycan, SSCB'nin dağılmasıyla beraber 18 Ekim 1991 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti ismiyle bağımsızlığını ilan etmiştir (Anadolu Ajansı, 2021). Bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, komşusu İran ile ikili ilişkilerde yeni bir döneme girmiştir. İlk başlarda İran İslam Cumhuriyeti, Azerbaycan'ın bağımsızlığından rahatsızlık duymuş ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımak için acele etmemiştir (Cefersoy, 2001: 112). İran-Azerbaycan ilişkileri dönemsel olarak inişli-çıkışlı olmuştur. Bunun en belirgin sebepleri, Azerbaycan'ın seçilmiş cumhurbaşkanlarının İran'akarşı bakış açısı ve Azerbaycan'ın ABD ve Batılı ülkelerle ilişki kurma çabası olmuştur. Tüm bu gelişmelere rağmen, İran 25 Aralık 1991 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanımış ve Ocak 1992'de ise Bakü'de İran İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliğini açmıştır (Safarov, 1999: 11-12).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olan Ayaz Muttelibov, göreve geldikten sonra Rusya ve İran odaklı bir dış politika belirlemiştir. Muttelibov, ilk yurtdışı gezisini İran'a yaparak İran'ın Azerbaycan açısından ne kadar önemli bir ülke olduğunu göstermiştir.

Muttelibov döneminde, İran-Azerbaycan ilişkileri olumlu yönde bir ivme kazanmıştır. Bu durumu oluşturan asıl sebepler, Muttelibov'un Türkçülük ideolojisinden uzak olması ve Güney Azerbaycan sorununun İran'ın kendi sorunu olduğuna dair yaptığı açıklamaları olmuştur (Durdular, 1995: 128). Bu durum, Tahran yönetiminin Bakü ile siyasi ilişki kurma endişesini ortadan kaldırmıştır. İran-Azerbaycan yakınlaşmasının önünü açan bir gelişme ise İran'ın devrim kutlamalarına Azerbaycan'ın büyük bir heyetle katılması olmuştur. Bu ziyaret sırasında, Azerbaycan heyetinde bulunan bir bakanın, Azerbaycan İran'ın iç işlerine karışmayacak ve "Birleşik Azerbaycan Cumhuriyeti'nin" kurulmasının hayal olduğunu söylemesi ikili ilişkileri geliştirmiştir (Nesibli, 2000: 69).

Muttelibov döneminde var olan Dağlık Karabağ sorununun çözümü için Bakü yönetimi, Tahran'dan arabuluculuk yapmasını istemiştir. Fakat İran bu sorunun çözülmemesi ve Azerbaycan'ın bu sorunla oyalanmasını istemiştir. Bir süre sonra İran kendi çıkarı ve Güney Kafkasya'da söz sahibi bir ülke konumuna gelmek için bu arabuluculuk teklifini kabul etmiş ve tarafları Şubat 1992 tarihinde Tahran'a davet etmiştir. Tahran'da İran Cumhurbaşkanı Rafsancani liderliğinde bir araya gelen Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanları ateşkes anlaşmasını imzaladılar. Fakat Ermenistan bu anlaşmaya uymayarak, anlaşmadan bir hafta sonra Hocalı kasabası, Şuşa ve Laçın'ı işgal etmiştir. Hocalı Katliamı, Şuşa ve Laçın'ın Ermeni işgalcilerinin eline geçmesi Muttelibov'un istifasına sebep olmuştur (Akdevelioğlu, 2004: 147). Tahran'da yapılan ateşkes anlaşması Azerbaycan açısından bir yıkım olmuştur.

Muttelibov'un istifasının ardından, Haziran 1992 tarihinde Azerbaycan'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini, bu dönemde önemli bir kitleye sahip olan Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) parti başkanı Ebülfez Elçibey kazanarak devlet başkanı olmuştur. Türkçülük ideolojisini benimseyen bir lider olan Elçibey'in devlet başkanı seçilmesi, Rusya ve İran açısından olumsuz bir durum olarak yorumlanmıştır. Elçibey'in iktidara gelmesi, İran-Azerbaycan ilişkilerini gergin bir döneme girmesine sebep olmuştur. Elçibey döneminde Azerbaycan dış politikasında Türkiye'ye öncelik vermesi ABD, İsrail ve Batılı ülkeler ile yakın ilişkiler kurma çabaları, İran'ı büyük ölçüde rahatsız etmiştir. İran açısından en önemli sorun hiç şüphesiz, Elçibey'in "Birleşik Azerbaycan" düşüncesinin olmasıdır. Elçibey henüz iktidara gelmeden önce belirttiği "Birleşik Azerbaycan" düşüncesi ve İran'ın çok etnikli bir ülke olmasından dolayı gelecekte dağılabileceğine ilişkin söylemleri İran'ı endişelendirmiştir (Nesibli, 2000: 70).

Elçibey döneminde Azerbaycan, İran'a karşı iki temel esasa dayanan bir politika izlemeye başlamıştır. Bunlardan ilki, iki ülke arasındaki ilişkilerde eşitlik ve karşılıklılık esasının oluşması, ikincisi ise, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin varlığının İran tarafından tanınması olmuştur. Elçibey döneminde, iki ülke arasında çok sayıda resmi görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerden en önemlisi, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Tofik Qasimov tarafından İran'a yapılan ziyaret olmuştur. Bu ziyaret, Elçibey döneminde İran'a karşı yapılan ilk üst düzey ziyaret olmuştur. Bu ziyaret sırasında iki ülke arasında iyi komşuluk ve işbirliğine dair bazı protokoller imzalanmıştır. Bundan başka,

Tahran ve Bakü yönetimi arasında, Tebriz ve Nahcivan'da karşılıklı konsoloslukların açılması kararı alınmıştır (Akdevelioğlu, 2004: 148).

4 Haziran 1993 tarihinde, Elçibey'e muhalif olan gruplar, Rusya ve İran'ın desteğini alarak Elçibey yönetimine karşı bir darbe gerçekleştirdiler. Bu darbeyi yatıştırmak için Elçibey, Haydar Aliyev'i Bakü'ye davet etmiştir. Olaylar son bulmayınca Elçibey Bakü'yü terk etmek zorunda kalmıştır. Elçibey'den boşalan cumhurbaşkanlığı koltuğuna, 3 Ekim 1993 tarihinde yapılan seçimleri kazanan Haydar Aliyev geçmiştir (Cornell, 1998: 4). Haydar Aliyev devletin başına geçmesiyle beraber, Azerbaycan dış politikasında köklü değişiklikler yapmaya başlamıştır. Aliyev, Elçibey'in uyguladığı dış politikasını tamamen değiştirerek, Rusya ve İran ile ilişkilerini geliştirmeye yönelmiş ve Elçibey'in sıkça dile getirdiği "Birleşik Azerbaycan" söylemlerine son vererek bu politikaya yönelik destekleri sınırlandırmıştır. Bu gelişme İran tarafından olumlu karşılanmış ve Tahran yönetiminin Bakü yönetimiyle ilişkilerini geliştirmesine vesile olmuştur.

İran Cumhurbaşkanı Rafsancani, Azerbaycan ile olan ilişkilerini geliştirmeye yönelik bir adım atarak, 28 Ekim 1993 tarihinde Bakü'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir (Sinkaya, 2012: 243). Bu ziyaret iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek adına oldukça önemli olmuş ve birçok ekonomik anlaşmalar imzalanmıştır. Bu ziyarete karşılık Haydar Aliyev, 29 Haziran 1994'te Tahran'a resmi ziyaret gerçekleştirmiştir.

Aliyev döneminde İran ile düzelen ilişkiler çok geçmeden bozulmaya başlamıştır. İran'ın Dağlık Karabağ sorunu konusunda Rusya ve Ermenistan çıkarlarına uygun söylemleri ve Aliyev'in dış politikasında yine köklü değişiklikler yaparak, Rusya ve İran çizgisinden Türkiye ile Batı çizgisine kayması İran-Azerbaycan ilişkilerine olumsuz yönde etki etmiştir. Aliyev dış politikada ABD, Türkiye, İsrail ve Batı ülkelerine üstünlük vermesi, İran tarafından endişeyle karşılanmış ve Tahran yönetimi, Bakü yönetimine bu politikadan vazgeçmeleri için uyarmıştır. Buna karşılık Tahran yönetimi Azerbaycan'a misilleme yaparak, Ermenistan ile olan ilişkilerine ağırlık vermeye başlamıştır. Azerbaycan, İran ile bozulan ilişkilerini yeniden düzeltmek için Haydar Aliyev, 12 Mayıs 1996 tarihinde, İran'a ikinci kez resmi ziyaret gerçekleştirmiştir (Oktay vd., 2018: 121). Bu ziyaret, iki ülke arasındaki ilişkileri düzeltmeye ve İran'ın Azerbaycan'a karşı olan tutumunu değiştirmeye yetmemiştir.

2 Aralık 2003'te Haydar Aliyev'in hayatını kaybetmesiyle beraber, Azerbaycan'ın yeni devlet başkanı, 15 Ekim 2003'te yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini kazanan İlham Aliyev olmuştur (Aljazeera, 2013). Aliyev göreve geldikten sonra, İran ile ilişkilerde dengeli bir politika izlemeye çalışmıştır. Aliyev, İran'a karşı 3 kez resmi ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaretler sırasında, İran bazı provokatif adımlar atmıştır. Bu provokatif adımların örneklerinden biri Azerbaycan bayrağının ters asılması olmuştur.

İlham Aliyev döneminde, İran-Azerbaycan ilişkilerine olumlu yönde etki eden gelişmelerden biri, ABD'nin İran'a yönelik yaptırım kararını Azerbaycan'ın destek vermemesi olmuştur. Aliyev bu süreci, 30 Ekim 2006 tarihinde bir haber ajansına yaptığı açıklamada, Azerbaycan'ın İran'a karşı uluslararası yaptırımı desteklemediğini ve ABD'nin İran'a baskı kurması için Azerbaycan topraklarını kullanmasına izin vermediklerini beyan etmiştir.

2000'li yıllarda İran-Azerbaycan ilişkilerinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle, Ağustos 2007 tarihinde dönemin İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın Azerbaycan'a yaptığı resmi ziyaret iki ülke ilişkileri açısından son derece önemli olmuştur. Bu ziyaretle birlikte iki ülke arasında enerji ve ulaştırma alanlarında iş birliği yapılmıştır. Ayrıca ziyaret esnasında Ahmedinejad, Dağlık Karabağ sorunda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklediklerine dair bir açıklama yapmıştır (BBC, 2007).

Aliyev döneminde, Bakü-Tahran ilişkileri Azerbaycan'ın ABD ve İsrail ile olan ilişkilerine göre şekillenmiştir. Azerbaycan'ın ABD ve İsrail ile yakınlaşması İlham Aliyev döneminde de devam etmiştir. Özellikle, Azerbaycan ile ABD arasında yapılan doğalgaz anlaşmaları iki tarafı birbirlerine yakınlaştırmıştır. Tahran yönetimi, ABD'nin doğalgaz boru hattı yollarını koruma gerekçesini öne sürerek Azerbaycan'a asker göndermesinden çekinmiştir. ABD ve İsrail'i düşman olarak gören İran, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'i İsrail'i bölgeye getirmekle suçlamıştır. Aliyev ise bu suçlamaya karşılık *“İsrail'i burada nerede gördüler. Kanıt var mı? Kanıt yoksa herkes söylediklerinden sorumlu tutulmalıdır. Kimsenin mesnetsiz iftiralar üretmesine izin veremeyiz”* ifadelerini kullanmıştır (Anadolu Ajans, 2021). Aliyev'in yapmış olduğu bu açıklama ikiülke arasında yaşanan gerginliği bitirmeye yetmemiştir.

İran-Azerbaycan ilişkilerine önemli bir ivme kazandıran gelişmelerin bir diğeri Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 5 Mart 2017 tarihinde İran'a yapmış olduğu ziyaret olmuştur. Aliyev ile İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani arasında yapılan ikili görüşme Tahran-Bakü ilişkileri açısından önemli olmuştur. Ziyaret sırasında iki ülke arasında enerji, ulaşım, sağlık ve kültür alanlarını kapsayan anlaşmalar imzalanmıştır. İkili görüşmelerin ardından açıklama yapan Ruhani *“Hazar Denizi'nin petrol yataklarının ortak kullanımının ele alındığını, İran'ın Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu ve Dağlık Karabağ sorununun diyalog ve siyasi yollarla çözülmesi gerektiğini”* belirtmiştir (İRAM, 2017).

İran ile Azerbaycan liderleri son olarak 28 Kasım 2021 tarihinde Türkmenistan'ın başkenti Aşgabat'ta düzenlenen Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (EİT) 15. Zirvesinde bir araya geldiler. Bu görüşmede, İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi ilk kez İlham Aliyev'le bir araya gelmiştir. Görüşmenin sonunda açıklama yapan Reisi, İran-Azerbaycan arasında bir kalp ilişkisi olduğunu söylemiştir. Azerbaycan ile ortak tarih ve medeniyete sahip olduklarını belirten Reisi, *“Tüm bunlar bizi daha sıkı birleştiriyor. Başkalarının ilişkilerimize müdahale etmesine asla izin vermemeliyiz.*

Kendi sorunlarımızı kendimiz çözmeli, ilişkilerimizi ilerletmek için birlikte çalışmalı ve karşılıklı yarar sağlayan iş birliğini derinleştirmeliyiz. Şimdiye kadarki deneyimler, sorunlarımızı her zaman kendimiz müzakere ettiğimizde birçoğunu çözmeyi ve önümüze çıkan engelleri aşmayı başardığımız gösteriyor. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ve destekleyen ülkelerden biri İran olmuştur” ifadelerini kullanmıştır (Anadolu Ajansı, 2021). Ayrıca Reisi, Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'ı desteklediklerini söylemiştir. İlham Aliyev ise iki ülke arasındaki ilişkileri “Halklarımız kardeş halklardır. Yüz yıllardır birlikte yaşıyoruz. Akrabalık ilişkileri de oldukça geniştir. Ortak tarih ve kültür halklarımızı birleştiriyor. Bu çok güzel bir temeldir. İkili ilişkilerimizin modern tarihini bu temelde yazıyoruz” diye ifade etmiştir (Anadolu Ajansı, 2021).

2.3.2. İran-Azerbaycan İlişkilerini Etkileyen Faktörler

Ortak tarih ve medeniyete sahip olan İran ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler dönemsel olarak inişli-çıkışlı olmuştur. Bunun nedeni iki ülke arasındaki siyasi ilişkileri etkileyen önemli faktörlerin bulunmasıdır. Bu faktörler aşağıdaki gibidir:

- İran'ın Dağlık Karabağ sorununa yaklaşımı,
- Güney Azerbaycan sorunu,
- Hazarın Hukuki Statüsü sorunu.

Yukarıda yer alan sorunlar, iki ülkenin birbirlerine yönelik uyguladıkları politikalara ve ikili ilişkilere etki eden ana faktörlerdir. Bunların dışında İran'ın Ermenistan'la iş birliği yapması iki ülke ilişkilerine etki eden bir diğer unsurdur.

2.3.2.1. İran'ın Dağlık Karabağ Sorununa Yaklaşımı

İran-Azerbaycan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen faktörlerden biri Dağlık Karabağ sorunudur. SSCB döneminde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dâhil edilmiş özerk bir bölgeyken, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Dağlık Karabağ'ın özerklik statüsü kaldırılmış ve doğrudan merkezi yönetime bağlanılmıştır. Bu durum karşısında Dağlık Karabağ'daki Ermeni nüfusu, 10 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlık kararı aldıklarını ilan ettiler. Bölgedeki Rus askeri birliklerinin çekilmesiyle birlikte Ermenistan, Dağlık Karabağ bölgesindeki nüfusun büyük kısmını Ermenilerin oluşturduğunu öne sürerek bölgeyi işgal etmişlerdir. Ermenistan, Karabağ'la yetinmeyerek etrafında bulunan yedi büyük ilçeyi de kontrolleri altına almıştır (Gürbüz, 2003: 94). Karabağ ve yedi ilçenin işgal olunması yaklaşık bir milyon insanın göç etmesine neden olmuştur. Ordusunun olmaması ve ülke içerisindeki olumsuz durumlar Azerbaycan'ı bu durum karşısında zora sokmuştur.

İran, Dağlık Karabağ sorununa 1990'lı yılların başında arabuluculuk yaparak dâhil olmuştur. İran, 22 Şubat 1992 tarihinde tarafları Tahran'a davet etmiş ve bu görüşmede iki ülke arasında Ateşkes Anlaşması imzalanmıştır (Aslanlı, 2001: 398). Fakat Ermenistan anlaşmaya uymayarak Şuşa ve Laçın ilçelerini işgal etmişti. Tahran yönetimi, Dağlık Karabağ sorununa tarafsız kaldığını söylese bile Azerbaycan'dan algıladığı tehditler nedeniyle Ermenistan'a lojistik destek vermiştir.

Dağlık Karabağ sorunu İran'ın milli güvenliğine tehdit oluşturabilecek unsurlardan biri olmuştur. Bunun nedeni söz konusu olan sorunun taraflarının İran'ın yakın komşuları olmasıdır. İran kendi sınırlarına yakın bir bölgede savaşın yaşanmasını istememiştir. Bu nedenle İran Dağlık Karabağ sorununda arabuluculuk yapmış ve savaşan taraflara silah ambargosu uygulamıştır (Keskin, 2004: 23). Tahran yönetimi Dağlık Karabağ sorununa karşı her ne kadar da tarafsız olduklarını ifade etseler de Ermenistan'a savaş boyunca lojistik destek vermiştir.

İran resmi açıklamalarında Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu ve savaşınbarışçıl yollarla çözülmesi gerektiğini belirtmesine rağmen, pratikte savaşın devam etmesini istemiştir. Zira söz konusu sorunun bitmemesi İran açısından bir fırsat alanı oluşturmaktadır. Çünkü sorun devam ederse Azerbaycan hem zayıf kalacak hem de İran'a yakınlaşacaktır. İran, Azerbaycan'ın güçlü ve istikralı bir ülke olmasını istememektedir. Bunun nedeni, İran'ın sınırları içerisinde yaklaşık 30 milyon Türk nüfusun bulunmasıdır (Aslanlı, 2001: 399). Azerbaycan'ı tehdit olarak gören İran, Dağlık Karabağ sorununun devam etmesi ve Azerbaycan'ın bu sorunla oyalanmasını arzu etmektedir. İran'ın Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan'a hem askeri hem de ekonomik destek vermiştir. İran'ın Karabağ sorununa karşı yaklaşımı İran-Azerbaycan ilişkilerine zarar vermiştir.

2.3.2.2. Güney Azerbaycan Faktörü

İran-Azerbaycan arasında bulunan Güney Azerbaycan sorunu, 19. yüzyılın başında gerçekleşen Rusya-İran savaşları sonucunda ortaya çıkmıştır. Güney Azerbaycan bölgesi Türkmençay Anlaşması ile İran sınırları içerisinde kalmıştır (Alışık, 2005: 157). Güney Azerbaycan, Azerbaycan ve Türkiye sınırından başlayarak İran'ın merkezine kadar uzanan 250.000 kilometrelik yüzölçümüne sahip olan bu bölgenin içerisinde, Doğu ve Batı Azerbaycan, Erdebil, Zencan, Hamedan, Kazvin, İsfahan, Gilan, Kürdistan ve Fars eyaletlerinin bazı şehirleri bulunmaktadır (Shaffer, 2008: 135).

Güney Azerbaycan sorununun yaşanmasındaki önemli etken, İran'da yaşayan Azerbaycanlı Türklere, Tahranyönetimi tarafından siyasi baskı uygulanmasıdır. Bunun yanı sıra, Tahran yönetimi İran'daki Türklerin siyasi ve sosyo-kültürel haklarını yok saymaktadır. Tahran yönetiminin baskıları sonucunda Azerbaycan Türkleri milli kimlik arayışı bağlamından siyasi bir mücadeleye girmiştir.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Güney Azerbaycanlıların milli mücadelesine büyük oranda katkı sağlamıştır. Özellikle, Elçibey döneminde Azerbaycan bu mücadeleye büyük ölçüde destek vererek “Birleşik Azerbaycan” söylemini ortaya çıkarmıştır. Elçibey'in asıl hedefi, Güney Azerbaycan'da yaşayan Türklerin kendi dillerinde eğitim almaları, sosyo-kültürel ve siyasal haklarını kullanmalarına engel olan baskıların ortadan kalkmasıdır. İran, etnik kimliğin ve Azerbaycan Türkçesinin resmi bir dil olarak ön plana çıkmasını İran'a sadakatsizlik olarak algılamıştır (Tahirzade, 1999: 227). Elçibey'in, “Birleşik Azerbaycan” söylemini dile getirmesi, İran sınırları içerisindeki 30 milyondan fazla Azerbaycan Türkünün bulunmasından dolayı Tahran yönetimini oldukça rahatsız etmiştir (Keskin, 2003: 66). Tahran yönetimi bu söylemi, İran'ın milli birliğine ve toprak bütünlüğüne tehdit olarak algılamıştır.

İran'da yaşayan Türkler kendi hedeflerine ulaşabilmek için mücadelelerini “Güney Azerbaycan Milli Uyanış Harekâtı” çatısı altında devam etmeye başlamıştır (Tahirzade, 1999: 225). Bu harekâtın asıl hedefi, İran'da yaşayan Türklerin bağımsızlığını kazanmaları olmuştur. Fakat zamanla oluşan kültürel farklılıklar ve İran-Azerbaycan ilişkilerinin gerginleşmesi bu hedefe ulaşmada engel teşkil etmiştir. Ortaya çıkan tüm olumsuz koşullara rağmen Güney Azerbaycan'da yaşayan Türkler Azerbaycan'ı kayıtsız şartsız desteklemeye devam etmiştir. Özellikle Dağlık Karabağ konusunda İran'ın Ermenistan'a yönelik yaptığı yardımlar, Güney Azerbaycan'da bulunan Türklerin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne daha da yaklaşmasına sebep olmuştur.

2.3.2.3. Hazar Denzinin Hukuki Statüsü Sorunu

SSCB'nin yıkılması ile birlikte Orta Asya ve Kafkasya'daki mevcut sorunlar gün yüzüne çıkmıştır. Kafkasya'da ortaya çıkan sorunlardan biri de Hazar Denizi'nde bulunan doğal kaynakların hukuksal açıdan paylaşımı olmuştur. 1991 yılına kadar Hazar'ın paylaşımı Çarlık Rusya/Sovyetler ve İran arasında yapılmıştır. Bu tarihten sonra Hazar Denizi'nin paylaşımı Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Rusya ve İran arasında yapılmaya başlamıştır. Yeni ülkelerin ortaya çıkmasıyla birlikte Hazar Denizi'nin hukuksal statüsü tartışmaları başlamıştır.

Hazar Denizi'yle ilgili ilk anlaşma Çarlık Rusya ve İran arasında 10 Şubat 1828 tarihinde imzalanmış ve bu anlaşmayla Hazar Denizi'nin tamamına yakını Rus kontrolüne geçmiştir (Kazımlı, 2002: 9). Bu anlaşma İran'a Hazar Denizi'nde sadece ticari seyrüsefer hakkı tanımıştır. Çarlık Rusya'nın dağılmasının ardından Hazar Denizi'nin paylaşımı için Rus Bolşevik hükümeti ile İran arasında 26 Şubat 1921 tarihinde yeni bir anlaşma imzalanmıştır (Ogan, 2005: 32). Anlaşma gereğince, Rus ve İran gemilerine Hazar Denizi'nde serbestçe seyahat ve ticaret yapma hakkı verilmiştir.

25 Mart 1940 tarihinde Hazar Denizi'nin paylaşımıyla ilgili SSCB ve İran arasında Tahran isimli yeni bir anlaşma imzalanmıştır. Söz konusu anlaşmayla birlikte iki tarafa da 10 mil uzaklığına

kadar balıkçılık yapma hakkı verilmiştir (Çolakoğlu, 1998: 109). SSCB'nin dağılmasına kadar kısırede Hazar Denizi Sovyet ve İran denizi haline gelmiştir.

SSCB'nin dağılmasıyla beraber Hazar Denizi ile ilgili yapılan anlaşmalar geçerliliğini kaybetmiştir. Bu süreçten sonra Hazar'ın deniz mi veya göl mü olduğuyla ilgili tartışmalar gündeme gelmiştir. Azerbaycan ile Kazakistan Hazar'ın deniz olduğunu, Rusya, İran ve Türkmenistan ise tam tersi Hazar'ın bir göl olduğunu iddia etmiştir (Stratfor, 2014). Hazar'ı deniz olarak tanımlama durumunda, "1982 Birleşmiş Milletler (BM) Deniz Hukuku Sözleşmesine" göre paylaşılması gerekmektedir. Bu sözleşme gereğince Hazar Denizi'nin kıyıdaş ülkeler arasında ortak bir şekilde bölünmesi gerekmektedir (Harunoğulları, 2016: 245). Öte yandan Hazar'ı bir göl olarak tanımlama durumunda ise, göller ile ilgili uluslararası hukuk kuralları uygulanmaktadır. Uluslararası hukuk kurallarına göre, Hazar Denizi'nin kıyıdaş ülkeler arasında ortak ve milli sektörlere bölünmesi gerekir. Hazar Denizi'nin paylaşımı konusunda Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan Hazar'ın eşit bir şekilde bölünmesi konusunda anlaşmışlardır (Stern, 2001: 130).

Hazar Denizi'nin hukuki statüsünü belirlemek için ilk adım, 1996 yılında Aşgabat'ta yapılan toplantıyla atılmıştır. Toplantıda Azerbaycan, Hazar Denizi'nin ulusal sektörlere bölünmesini Kazakistan, Hazar Denizi'nin münhasır ekonomik bölgelerinin belirlenmesini, Rusya ise, Hazar Denizi'nin 40-50 millik sektörlere bölünmesini savunmuştur (Baykal, 1995: 56). Ancak toplantıda nihai bir karar alınmamıştır.

İran'ın girişimleri sonucunda Hazar Denizi'nin hukuki statüsü sorunu çözme yönelik 16 Aralık 2007 tarihinde, Tahran'da yeni bir görüşme yapılmıştır (Meftun, 2004: 167). Hazar'a kıyıdaş 5 devlet liderleri arasında yapılan görüşmede sorunun çözümüyle ilgili bir karar alınamamıştır. Söz konusu görüşmede taraflar, Hazar Denizi'nin verimli bir şekilde kullanılması ve ortak ekonomik iş birliği yapılmasıyla ilgili konularda anlaşmaya vardılar.

Hazar'ın hukuki statüsünü belirlemek amacıyla taraflar üçüncü kez, 2010'da Bakü'de bir araya geldiler. Bu görüşmede de taraflar, Hazar'ın hukuki statüsü sorunuyla ilgili herhangi bir uzlaşmaya varamadılar. Görüşmede bölgesel güvenlik konularıyla ilgili kararlar alınmıştır. Bahsi geçen sorunun çözümüyle ilgili, 29 Eylül 2014 tarihinde Rusya'da yeni bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşme sonunda ortak bildiri metni yayınlandı. Bu metne göre Hazar Denizi'ne kıyıdaş ülkelere 15 millik egemenlik hakkı verilmiştir (Amirbek, 2015: 25).

Yaklaşık olarak 21 yıl süren Hazar Denizi'nin hukuki statüsü sorunu, Kazakistan'ın başkenti Astana'da yapılan dördüncü zirvede çözüme ulaşmıştır. Söz konusu sorunu çözen anlaşmanın maddeleri aşağıda yer almaktadır:

- "Hazar'ın dibi, yan yana ve karşı karşıya olan ülkeler arasında bölgelere bölünecek,

- Petrol ve doğalgaz boru hatları hangi ülkelerin bölgesinden geçecekse o ülkeler karşılıklı olarak anlaşma sağlayacak,
- Hazar Denizi'nin dibi ve toprak altı bölgeleri farklı alanlara bölünürken, deniz yüzeyi de deniz sahası, deniz hududu, balıkçılık alanları ve kaynakların kullanımı gibi esaslara göre paylaştırılacak,
- Hazar'ın yüzeyinin sahilden 15 deniz mili mesafeye kadar olan bölgeler her ülkenin kendi arazisi kabul edilecek,
- Toplam 25 mil her ülkenin balıkçılık alanı olarak belirlenecek,
- Diğer kısımlar ortak kullanıma açık ve tarafsız bölge olacak,
- Kıyıdaş beş ülkenin dışında yabancı askeri varlıklar bulunmayacak" (Bahgat, 2004: 120).

Hazar Denizi'nin hukuki statüsü sorunu, İran-Azerbaycan ilişkilerine olumsuz bir şekilde etki etmiştir. Azerbaycan, Hazar'ın bir deniz olduğunu ve ulusal sektörlere bölünmesi gerektiğini savunmuştur. İran ise, Azerbaycan'ın aksine Hazar'ın bir göl olduğunu belirtmiş ve bu gölü kıyıdaş ülkelerce ortak bir şekilde kullanılması gerektiğini savunmuştur (Abdullayev, 1999: 261). Ayrıca İran, Azerbaycan'ı 1994 yılında batılı devletlerle yaptığı petrol anlaşmasından dolayı da eleştirmektedir. Bunun iki nedeni bulunmaktadır. İlk söz konusu anlaşmayla birlikte bölgeye İran'ın düşman olarak gördüğü ABD ve AB ülkeleri girecektir. İkicisi ise, İran bu anlaşmasının dışında kaldığı için maddi olarak bir kazanç elde edememiştir. Söz konusu sorun İran-Azerbaycan ilişkilerine olumsuz yönde etki etmiştir.

2.4.3. İran-Ermenistan İlişkileri ve İkili İlişkileri Etkileyen Faktörler

İran'ın, Azerbaycan'ı milli güvenliğine bir tehdit unsuru olarak görmesi, İran-Ermenistan ilişkilerinin gelişmesine neden olmuştur. Ortak güvenlik tehdidiyle kurulan ikili ilişkilerin temelinde ekonomik alan bulunmaktadır. İran, Ermenistan'ın bağımsızlığını 25 Aralık 1991 tarihinde resmen tanımış ve Ermenistan'la ekonomik, siyasi ve askeri alanlarda iş birliği yapmaya başlamıştır (Djalili, 2002: 49). SSCB'nin dağılması İran'a kuzeyde üç sınır komşusu (Azerbaycan, Ermenistan ve Türkmenistan) kazandırmıştır. Bu üç ülke arasında İran'a tehdit oluşturmayan tek ülke Ermenistan idi. İki ülke arasında herhangi bir azınlık veya paylaşılabilen toprak sorunları bulunmamaktadır.

İran-Ermenistan arasında diplomatik ilişkilerinin kurulmasının ardından Ermenistan Dışişleri Bakanı Raffi Hovhannesyan, 9 Şubat 1992 tarihinde İran'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir (Gül ve Ekici, 2002: 26). Ziyaret sonunda iki ülke arasında ekonomik ilişkilerinin artırılmasıyla ilgili kararlarının alındığına dair açıklama yapılmıştır. Ayrıca 1992 yılında Ermenistan, İran'la ilişkilerini geliştirmek için bir komisyon oluşturmuştur.

İran'ın Ermenistan'a yönelik uyguladığı politikalarına stratejik, coğrafi ve jeopolitik unsurlar etki etmektedir. Stratejik açıdan İran, Ermenistan'ı kendisi gibi uluslararası alanda dışlanmış bir ülke olarak görmektedir. Coğrafi perspektiften bakıldığında İran, Ermenistan'ı bölgede işbirliği yapabilecek bir komşu olarak görmektedir. Jeopolitik açıdan ise İran, Ermenistan'la yakın ilişki kurarak bölgedeki ABD ve batının etkisini kırmayı hedeflemektedir (Giragosian, 2009: 42). Bunların dışında İran'ın Ermenistan'la iş birliği yapmasına neden olan bazı faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler aşağıda yer almaktadır:

- “İran ve Ermenistan siyasi ve ekonomik açıdan birbirlerini dünyaya açılan bir kapı olarak görmesi,
- İki ülke arasında stratejik açıdan değerli olan projelerin gerçekleştirilmesi,
- Ermenistan ile Azerbaycan arasında bulunan Dağlık Karabağ sorununa İran'ın yaklaşımı,
- İran-Azerbaycan arasında bulunan Güney Azerbaycan sorununun İran-Ermenistan ilişkilerine yansımaları,
- Azerbaycan'ın enerji alanında ABD ve AB ile yaptığı iş birliğinde İran'ı ve Ermenistan'ı dışarıda bırakması,
- İran'ın Yahudi lobisine karşı, Ermeni lobisini kullanmak istemesi “(Keskin, 2004: 227-228).

Yukarıda yer alan faktörlerin dışında iki ülkeyi birbirine yaklaştıran diğer bir unsur ise “Düşmanımın düşmanı dostumdur” anlayışı olmuştur (Ağacan, 2009: 23). Tarih boyunca, İran ile Ermenistan'ın ortak düşmanları Azerbaycan ve Türkiye olmuştur. Bu nedenle İran, dış politikasında Ermenistan'a önemli bir yer vermektedir. İki ülke arasında ekonomik alanda yapılan işbirliği zamanla askeri alana da yansımıştır. Bunun nedeni Azerbaycan Cumhurbaşkanı Elçibey'in Güney Azerbaycan ile ilgili söylemleri ve Azerbaycan'ın ABD, Türkiye ve Batı yönlü bir politika izlemesi olmuştur (Gresh, 2006: 8-9).

Azerbaycan'ın İsrail ile ilişkilerini geliştirmesi, İran'ın Ermenistan ile siyasi bir zeminde yakınlaşmasına etki etmektedir. Özellikle son dönemde artan Azerbaycan-İsrail ilişkileri Tahran'ı önemli ölçüde rahatsız etmiştir. İsrail'i bölgesel bir düşman olarak gören İran, Azerbaycan'ı İsrail'e yakınlaşmaması için uyarmıştır. Bu uyarılara rağmen Azerbaycan, İsrail ile 2010 yılından itibaren ilişkilerini geliştirerek devam etmiştir. Ayrıca Dağlık Karabağ sorununda İsrail'in Azerbaycan'a verdiği destek iki ülkeyi birbirlerine yakınlaştırmıştır. Artan Azerbaycan-İsrail ilişkileri ve İran'ın İsrail'i Güney Kafkasya'da rekabet ettiği bir ülke olarak görmesi, İran'ı Ermenistan ile yakınlaşmasını sağlayan faktörlerden biri olmuştur.

2000'li yıllar İran-Ermenistan arasındaki diplomatik ilişkilerinin arttığı bir dönem olmuştur. Özellikle Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan'ın 25-27 Aralık 2001 tarihlerinde İran'a

yaptığı resmi ziyaret iki ülke arasındaki diplomatik ilişkileri güçlendirmiştir. Yapılan ziyaret sırasında iki ülke arasındaki stratejik işbirliğinin devam edeceğine dair açıklama yapılmıştır.

İran-Ermenistan ilişkilerine olumlu yönde etki edecek bir adım ise İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi tarafından atılmıştır. Hatemi, 8-9 Eylül 2004 tarihlerinde Ermenistan’a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret İran’ın Ermenistan’a cumhurbaşkanlığı seviyesinde yaptığı ilk ziyaret olma özelliğini taşımaktadır. Ziyaret sırasında açıklama yapan Hatemi, “*Ermenistan bizim için sadece bir toprak parçası değil. Burası, çalışkan, evrensel kültürün gelişmesinde büyük rol oynamış bir halkın yaşadığı yerdir. İran Ermenistan’la özel ilişkilere sahiptir. İran ve Ermeni halklarının ilişkileri, yan yana yaşayan ve birbirlerinin hükümlarına saygı duyanlar için en iyi örneği teşkil edebilir*” ifadelerini kullanmıştır. Görüşme sırasında, Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan ise, “Ermenistan için dost ülke devlet başkanının ziyareti oldukça önemlidir. İkili ilişkileri ilgilendiren tüm konular değerlendirildi” açıklamasını yapmıştır (Sadegh, 2008: 63). Ziyaret sırasında iki ülke arasında enerji, ticaret ve ulaştırma alanları da dâhil olmakla toplamda yedi anlaşma imzalanmıştır.

12 Şubat 2006 tarihinde İran Dışişleri Bakanı Manuçehr Mohtaki, Ermenistan’a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Mohtaki görüşme esnasında, “*Komşumuz ve dostumuz Ermenistan ile çok taraflı ilişkiler kuruyor ve bölgesel öneme sahip olmalarını sağlamaya çalışıyoruz*” ifadeleri kullanmıştır (Jamestown, 2006).

İran’ın yeni cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad’da Ermenistan ile olan ilişkilere önem vermiştir. Ahmedinejad, Mart 2007’de Ermenistan’a ilk kez resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretle birlikte iki ülke arasında ekonomik alanda önemli bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmayla beraber 19 Mart 2007’de İran ile Ermenistan arasında doğalgaz boru hattı açılmıştır. Toplamda 140 kilometre uzunluğu olan boru hattının 100 kilometresi İran, 40 kilometresi ise Ermenistan sınırından geçmektedir. Bahsi geçen boru hattının ilk yıldaki başlangıç kapasitesi 1.1 milyar metreküp, 2019 yılında ise 2.3 milyar metreküp doğalgaz kapasitesine ulaşmıştır (Avim, 2019). İran, mevcut boru hattı sayesinde hem Ermenistan hem de Avrupa pazarına ulaşmayı hedeflemiştir.

İran’ın Ermenistan ile yakın ilişkiler kurmasına olumlu yönde etki eden faktörlerden biri de Ermenistan’ın hem Azerbaycan hem de Türkiye ile sınırlarının kapalı olmasıdır. Ermenistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkileri hep sorunlu olarak devam etmiştir. Ermenistan bulunduğu konum itibarıyla Azerbaycan ile Türkiye arasında bir tampon bölgesi olmaktadır. Bu durum İran ve Rusya’nın işine yaramaktadır. İran ve Rusya Ermenistan’ı kullanarak Türk dünyasının bir araya gelmesini engellemek istemektedirler. Ayrıca İran Ermenistan’ı kullanarak Türkiye ve ABD’nin Güney Kafkasya’ya yayılmasını önlemek istemektedir.

Ermenistan'da Rus askerlerinin bulunması ve Erivan'ın bugün Moskova'ya bağımlı olması İran-Ermenistan ilişkilerine olumlu yönde etki eden unsurlardan bir diğeridir. Rus askeri üslerin Ermenistan'da bulunması, bölgeye ABD, AB, İsrail ve Türkiye'nin giremeyeceğini anlamına gelmektedir. Mevcut durum İran'ın bölgesel bir güç olma yolunda düşman olarak algıladığı İsrail'e karşı üstünlük sağlamaktadır. Bu nedenle İran, Ermenistan'a ekonomik yatırımlar yapmaktadır. ABD ise Ermenistan'ı kendi tarafına çekebilmek için her yıl düzenli olarak Ermenistan'a maddi yardım yapmaktadır. Ayrıca ABD, Türkiye'ye Ermenistan ile kapalı olan sınır kapısını açması için de baskı kurmuştur.

İran'ı Ermenistan'a yakınlaştıran faktörlerden biri de Ermeni Diasporasıdır. İran, Ermeni Diasporasını Azerbaycan, Türkiye ve Yahudi Lobisine karşı kullanmaktadır. İran'da yaklaşık olarak 100 bin Ermeni azınlığı yaşamaktadır. İran, Ermeni Diasporasından yararlanmak için kendi sınırlarında yaşayan Ermeni azınlıklarına ılımlı politikalar uygulamaktadır. Ayrıca İran, Dağlık Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'a destek vermesi ve Güney Azerbaycan'da yaşayan Türklere baskı kurarak Ermeni Diasporasından faydalanmak istemiştir (Keskin, 2004: 18).

2.4.4. İran-Gürcistan İlişkileri ve İkili İlişkileri Etkileyen Faktörler

Gürcistan sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konumu itibarıyla günümüze kadar birçok büyük devletlerin ve imparatorlukların hedefi olmuştur. Gürcistan tarih boyunca Pers, Sasani ve Safevi gibi büyük hanedanlıkların egemenliği altında İran'ın bir parçasını oluşturmuştur. 1540 yılında Şah İsmail ve Şah Tahmasb Gürcistan'ın başkenti Tiflis'i işgal etmiştir. Bu süreçten sonra Gürcistan için Safevi, Osmanlı ve Rus İmparatorlukları birbirleriyle mücadele etmişlerdir.

Gürcistan, SSCB'nin yıkılmasıyla birlikte bağımsızlığını ilan etmiştir. İran, 25 Aralık 1991 tarihinde Gürcistan'ın bağımsızlığını tanımış ve Tiflis yönetimi ile diplomatik ilişkiler kurmuştur. İran'ın Gürcistan ile olan ilişkileri Güney Kafkasya'da bulunan diğer iki ülkeye nazaran daha az gelişmiştir. İran açısından bunun üç önemli nedeni bulunmaktadır. İlki İran'ın Gürcistan'la sınır komşuluğunun bulunmaması, ikinci nedeni Gürcistan'ın Hristiyan bir ülke olması, son nedeni ise Gürcistan'ın ABD ve Batı yönlü bir dış politika benimsemesidir (Rozov, 2006: 23). Özellikle Gürcistan'ın ABD ve İsrail ile yakın ilişkiler kurması Tahran'ı rahatsız etmiştir. Bu nedenlerden dolayı İran- Gürcistan ilişkileri 2000 yılına kadar çok gelişmemiştir.

2000'li yıllar İran-Gürcistan ilişkilerinin arttığı bir dönem olmuştur. Özellikler iki ülke arasında ekonomik alanda birçok anlaşma yapılmıştır. İran ile Gürcistan arasındaki ekonomik anlaşmaların en önemlisi enerjidir. Gürcistan'ın Batı yönlü bir politika izlemesi Rusya'nın Gürcistan'a karşı sert tedbirler almasına neden olmuştur. Bu tedbirler arasında Gürcistan'a ihraç edilen doğalgazın kesilme durumu da söz konusu olmuştur. Bu durumda Gürcistan doğalgaz temin etmek için İran ile enerji alanında işbirliği yapmak istemiştir (Zadeh, 2004: 39-40). İran kendi

doğalgazını Gürcistan'a aktarmak için Ermenistan sınırlarına kadar uzanan İran-Ermenistan doğalgaz boru hatlarını kullanmak istemiştir. Gürcü lider Saakaşvili, Tahran yönetimi ile doğalgaz anlaşması yapmak için 2004'te İran'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret sırasında iki ülke arasında doğalgaz anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma gereğince Gürcistan acil durumlarda İran'dan doğalgaz alacaktır. 29 Ocak 2006 tarihinde Gürcistan İran'dan ilk kez doğalgaz almaya başlamıştır(VOANEWS, 2006).

Rusya ile Gürcistan arasında 2008 yılında yaşanan savaş ve Gürcistan sınırları içerisinde bulunan Abhazya, Güney Osetya ve Acaristan sorunları İran-Gürcistan ilişkilerinin gelişmesine neden olmuştur. İran, Gürcistan'da bulunan sorunlara karşı Tiflis'e yardım edebileceğini açıklamıştır. Ayrıca İran, Rusya ile Gürcistan arasındaki savaşta tarafsız kalacağını ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü desteklediğini net bir şekilde belirtmiştir.

İran-Gürcistan ilişkilerini etkileyen önemli bir diğer faktör ise İsrail'dir. Son dönemde artan İsrail-Gürcistan ilişkileri İran'ı rahatsız etmektedir. İran'ın nükleer programına karşı çıkan İsrail, İran'ı Güney Kafkasya'da sınırlandırabilmek için Gürcistan topraklarını kullanmak istemektedir. İsrail-Gürcistan ilişkileri, İran'ın Gürcistan'a yönelik politikalarını büyük ölçüde değiştirmektedir. Ayrıca Gürcistan, İran ile kurduğu ilişkilerde İsrail'in çıkarlarını korumak için dikkat etmektedir.

Ekonomik alanda ortaya çıkan İran-Gürcistan ilişkilerinde 2005 yılında yeni bir gelişme yaşanmıştır. İran Gürcistan'da bir ticaret merkezi kurmak için Gürcistan'a yaklaşık olarak 25 milyon dolar tutarında mali yardım yapmıştır (Ertan, 2009: 29-30). İran, Gürcistan'a ekonomik yatırımlar yaparak bölgede var olmaya devam etmek istemektedir. Ayrıca İran, Gürcistan'a elektrik satmayı da kabul etmiştir.

İran-Gürcistan ilişkilerine etki eden unsurlardan biri de ABD olmuştur. Gürcistan, ABD'nin İran'a karşı tavrından dolayı İran ile yakın ilişkiler kurmaktan çekinmiştir. Gürcistan'ın İran ile yaptığı enerji anlaşmalarına ABD karşı çıkmıştır. ABD'nin Gürcistan Büyükelçisi John Teft, bir gazeteyle verdiği röportajda, ABD'nin, Gürcistan ile İran arasında yapılacak olan doğalgaz anlaşmasını kabul etmeyeceğini söylemiştir (Voanews, 2006). ABD'nin bu yaklaşımı Gürcistan'ın İran'la yakın ilişkiler kurmasını engellemektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İSRAİL'İN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI

3.1. İsrail Tarihi

Dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan Yahudiler, karşı karşıya kaldıkları şiddet ve ayrımcılıktan dolayı kendilerine ait bir devlet kurma düşüncesini benimsediler. Neredeyse tüm Avrupa ülkeleri Yahudileri, “Hz. İsa’nın Katilleri” olarak görmüş ve mesafeli davranmışlardır (Kara, 2006: 13). Baskı ve dışlanma hissiyle Yahudiler, milli bir şuur etrafında birleşerek Siyonizm ismini verdikleri bir harekâtı başlattılar. Siyonizm, bir Yahudi Devleti’nin kurulması amacıyla ortaya çıkan bir düşüncedir. Yahudiler bu düşüncüyü gerçekleştirmek amacıyla, Siyonizm çatısı altında 1881 yılında Odessa’da, “Hovevei Zion” adıyla bir dernek kurdular (Armaoğlu, 1991: 12). Kurulan derneğin amacı, dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan Yahudilerin bir bütün olarak Filistin ve Kudüs’e göç etmelerini sağlamaktır. Yahudilerin özellikle Filistin topraklarına göç etme isteğinin arkasında üç temel neden bulunmaktadır. Bunlardan ilki, dini ve kültürel nedenlerdir. Yahudiler dini inançlarına göre Filistin’de yaşamak istemişlerdir. İkinci nedeni, Yahudilere karşı yapılan zulüm ve baskıdır. Söz konusu baskı ve zulümden kurtulmak için kendileri için kutsal topraklar sayılan Filistin’e göç etmek istemişlerdir. Son nedeni ise, Yahudilerin yaşadıkları yerlerde karşı karşıya kaldıkları ekonomik zorluklardır (Kaygısız, 2014: 34).

İlk kez bir Yahudi Devleti’nin kurulma fikri, 1843 yılında Boşnak bir din adamı olan Yehuda Alkalay tarafından ortaya atılmıştır (Soy, 2007: 127). Avrupa’da artan Yahudi düşmanlığını yakından takip eden Theodor Herzl isimli bir Yahudi kendilerine ait bir devlet kurmak için 1896 yılında “Der Judenstaat” (Yahudi Devleti) isimli bir kitap yayınladı (Öke, 2002: 42). Herzl, yazdığı kitapta bir Yahudi Devleti’nin kurulması için dünyanın dört bir tarafında bulunan tüm Yahudilerin biraraya gelerek bir teşkilat kurmaları gerektiğini dile getirmiştir. Yahudilere özgü bir devlet kurma amacıyla Herzl, 27 Ağustos 1897’de İsviçre’nin başkenti Basel’de Birinci Siyonist Kongresi’ni düzenledi (Türkmen, 2018: 40). Kongrede, Dünya Siyonist Örgütü kuruldu. Kongreye dünyanın çeşitli bölgelerinden delegeler katılmıştır. Üç gün devam eden kongrenin sonunda Herzl, “Ben Basel’de bir Yahudi Devleti tesis ettim. Ben bunu bugün yüksek sesle söylesem bütün dünyadan bir kahkaha tufanı yükselir. Fakat bundan beş sene sonra belki elli sene sonra ise muhakkak herkes bunun böyle olduğunu anlayacaktır” ifadelerini kullanmıştır (Göze, 1995: 54).

Herzl, Birinci Siyonist Kongresi'nin ardından Yahudilerin Filistin'e göç etmelerini sağlamak için Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit ile toplamda beş kez görüşme gerçekleştirmiştir (Öke, 2002: 41). Herzl, II. Abdülhamit'ten Osmanlı İmparatorluğu'na maddi destek verme karşılığında Filistin topraklarını istemiştir. Fakat II. Abdülhamit, Yahudilere toprak satmayı kabul etmemiş ve hatta Yahudilerin Filistin'de toprak almalarını engelleyecek kanunlar çıkarmıştır. Sultan II. Abdülhamit'in bu yaklaşımından dolayı Herzl anılarında, "Siyonizm'in amacına ulaşması için Osmanlı'nın dağılmasını beklemeliyiz" ifadelerini kullanmıştır (Arı, 2005: 119).

Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'ndan zayıflayarak çıkmasının ardından Filistin toprakları üzerindeki hakimiyetini kaybetmiştir. İngiliz manda yönetimi altına geçen Filistin topraklarında bir Yahudi Devleti kurmak için Dünya Siyonist Teşkilatı'nın yeni başkanı olan Chaim Weizman, İngiltere'yi ikna etmeye çalışmıştır. Weizman'ın çabaları sonucunda İngiltere'de bir Yahudi-İngiliz görüşmesi gerçekleşmiştir. Görüşmenin ardından İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour, 2 Kasım 1917'de Yahudi lider Lord Rotschild'e gelecekte Balfour Deklarasyonu ismiyle anılacak olan bir belge göndermiştir. Bu belge, Yahudilerin Filistin'e göç etmelerini ve ileride savaşlarının çıkmasına neden olacak, Arap-Yahudi çatışmalarının başlamasına neden olmuştur. Balfour Deklarasyonu'na, ABD, İtalya ve Fransa da destek vermiştir (Çınar, 2016: 42-44).

İngiltere'nin desteğiyle Yahudilerin yoğun bir şekilde Filistin topraklarına göç etmesi, İngilizler ile Arapların arasında bir çatışmanın çıkmasına neden olmuştur. İngiltere, 2 Nisan 1947'de Filistin sorununun çözülmesi ve bölgenin geleceğinin belirlenmesi için sorunu BM'ye devretmiştir (Lewis, 2006: 283). Bu tarihten itibaren bölgedeki Arap ülkeleri Filistin'deki İngiliz manda yönetiminin bitmesi ve Filistin'in bağımsızlığının kabul edilmesi, Yahudiler ise Filistin'de bir devlet kurmak için BM'yi etkilemeye çalışmışlardır. BM, Filistin sorununu çözmek için 11 ülke üyelerinden oluşan bir BM Filistin Özel Komitesi'ni (UNSCOP) kurmuştur. Komite üyeleri Filistin'de incelemeler yaparak çoğunluk ve azınlık planı adında iki plan hazırlamıştır. Bu plan, Filistin'de bağımsız bir Yahudi ve Arap devletinin kurulmasını ve Kudüs'ün BM gözetimi altında kalmasını içermektedir (Özmen, 2006: 57). Bu planı Araplar kabul etmemiş, Yahudiler ise şartlı olarak kabul etmiştir. Bu plan Filistin sorununu çözme yetmemiştir.

BM, Filistin sorununu çözmek için 29 Kasım 1947 tarihinde Filistin'in bölünmesini sağlayan bir plan daha kabul etmiştir (Karaman, 1992: 41). Bu planla beraber bölgede bağımsız Arap ve Yahudi Devleti kurulacaktır. Kudüs ise uluslararası gözetim altında kalacaktır. Söz konusu planla birlikte Filistin topraklarının %56,47'si İsrail'e, %42,88'i ise Filistin'e verilmiştir (Armaoğlu, 1991: 84). BM'nin kabul ettiği bu kararı Yahudiler kabul etmiş, Araplar ise kabul etmemiştir.

BM kararının ardından İngilizler, Filistin'deki manda yönetimine son vereceği ve askeri kuvvetlerini bölgeden çekeceğini açıklamıştır. Bu açıklamanın ardından David Ben Gurion, 14

Mayıs 1948 tarihinde İsrail Devleti'nin bağımsızlığını ilan etmiştir (Kürkçüoğlu, 1972: 25). İsrail'in bağımsızlık ilanı aşağıdaki bildiri ile duyurulmuştur.

“İsrail toprağı Yahudi halkının doğum yeridir. Burada onların ruhları, dinleri ve ulusal kimlikleri oluştu. Burada onlar bağımsızlığa ulaştı, ulusal, kültürel ve evrensel değerleri oluştu. Burada onlar Bible'yi (Kitab-ı Mukaddes – Tevrat) dünyaya armağan etti. Eretz- İsrail Yahudi halkının doğum yeridir” (Arı, 2005: 230).

İsrail bağımsızlığı ilan ettikten hemen sonra Mısır, Suriye, Lübnan ve Ürdün, 15 Mayıs 1948'de İsrail'e saldırarak Birinci Arap-İsrail Savaşı'nı başlatmışlardır. Bu savaşın ilk günlerinde Arap ülkeleri İsrail'e karşı üstünlük sağlamalarına rağmen savaşın sonuna doğru bu üstünlüklerini kaybetmişlerdir. İsrail bu savaşın sonunda sınırlarını genişletmeyi başarmıştır. Savaşın ardından İsrail, 11 Mayıs 1949'da BM'ye üye olarak dünyanın birçok ülkesi tarafından tanınmıştır (Ulutaş, 2009: 26).

Suriye'de Baas Partisi'nin iktidara gelmesi ve Mısır ile Ürdün'ün İsrail'e karşı sürdürdüğü gerilla faaliyetleri nedeniyle bölgede Arap-İsrail gerginliği artmış ve bu olayların sonucunda Haziran 1967'de tarihte “Altı Gün Savaşı” olarak bilinen yeni bir Arap-İsrail Savaşı yaşanmıştır. Savaşta İsrail Hava Kuvvetleri'nin Arap ülkelerinin havaalanlarına eş zamanlı yaptığı başarılı saldırılar İsrail'in savaşta üstünlük kazanmasına ve Mısır, Ürdün ve Suriye'yi rahatça yenmesine neden olmuştur. Savaşın ardından İsrail, Gazze Şeridi, Batı Şeria, Doğu Kudüs, Golan Tepeleri ve Sina Yarımadası'nı ele geçirerek sınırlarını yeniden genişletmiştir (Basalel, 2001: 56).

Enver Sedat'ın Mısır'da iktidara gelmesinin ardından Mısır, İsrail'e bir barış planı yapılmasını önermiş fakat İsrail bu öneriyi reddetmiştir. Bu olayın ardından Enver Sedat, İsrail ordusunun zayıf olduğunu ve İsrail'i savaşta yenebileceklerini düşünerek, Suriye ve Ürdün ile savaş hazırlıkları yaparak, 6 Ekim 1973 tarihinde İsrail'in Yom Kippur tatilinde olduğu günde İsrail'e eş zamanlı iki ayrı cepheden saldırı gerçekleştirmiştiler (Armaoğlu, 1991: 718). Mısır ve Suriye orduları savaşın ilk günlerinde hedeflediği ilerlemeleri yapmalarına rağmen, ABD'nin İsrail'e cephaneye ikmal yapmasının ardından İsrail üstünlüğü ele geçirmiştir. İsrail savaşta Arap ülkelere karşı üstünlük kazanmasının ardından taraflar arasında ateşkes yapılmıştır. Yaşanılan Arap-İsrail Savaşları'nın ardından ABD'nin araya girmesiyle beraber savaşın yerini artık barış görüşmeleri almıştır.

3.2. İsrail'in Coğrafi Konumu

Orta Doğu'nun Doğu Akdeniz kıyısında yer alan İsrail'in nüfusu 7.282.000, yüz ölçümü ise 27.817 kilometrekaredir. Ülkenin başkenti 1980 yılında Knesset tarafından ilan edilen Kudüs şehridir (Aljazeera, 2014).

İsrail'e coğrafi açıdan bakıldığında eski Filistin toprakları üzerine kurulduğu görülmektedir. Ülkenin batısında Akdeniz, kuzeyinde Ürdün ve Lübnan, güneybatısında ise, Gazze ile Sina Yarımadası bulunmaktadır. Ayrıca İsrail'in güney bölgesinde Necef Çölü, kuzeydoğusunda Şeria Hendeği ve güneydoğusunda ise Lut Gölü yer almaktadır. Ülkenin en yüksek yeri 1208 metre olan Nyron Dağı'dır (Coğrafya Dünyası, 2023).

3.3. İsrail'in Yeni Çevre Stratejisi

1948'de kuruluşunu ilan eden İsrail, dış politikasını iki temel unsur üzerinde hayata geçirmeye çalışmıştır. Bu unsurlardan ilki, Orta Doğu'daki egemenliğini devam ettirebilmek, ikincisi ise uluslararası alanda kabul görmektir. Söz konusu unsurları hayata geçirmek için İsrail, geleneksel veya geleneksel olmayan savaş yöntemlerini kullanmaktan çekinmemiştir. İsrail özellikle psikolojik ve asimetrik savaş gibi dolaylı savaş stratejileri de dâhil olmak üzere her türlü yöntemi kullanmıştır. Bu çerçevede, Soğuk Savaş döneminde İsrail bağımsızlığına yönelik yapılan siyasi ve askeri tehditleri ortadan kaldırmak için geliştirdiği en önemli planlardan biri "Beka Stratejisi" olmuştur. Söz konusu strateji çerçevesinde İsrail, bağımsızlığına tehdit olarak gördüğü Arap ülkelerinin topraklarını işgal ederek bölgedeki güvenliğini sağlayacaktır (Boz, 2012: 12).

Arap ülkelerinden algıladığı tehditlere karşı kendisini güvene almak isteyen İsrail, 1950'lerde Orta Doğu bölgesinde ABD yanlısı ve Arap karşıtı bir ittifak oluşturmayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda İsrail, bölgede Arap olmayan ülkelerle ittifak yaparak bir "Çevre Stratejisi" uygulamaya çalışmıştır. İsrail bahsi geçen stratejisinde kısmi başarı elde ederek Orta Doğu'da bulunan Arap ve Müslüman olmayan azınlıklarla işbirliği yapmıştır.

Çevre Stratejisi kapsamında kendisine müttefikler arayan İsrail açısından Türkiye ve İran oldukça önemli konuma sahiptir. İsrail, Türkiye ve İran ile ilişkilerini geliştirerek düşman olarak algıladığı Arap ülkelerini dengeleyebilmeyi amaçlamıştır. 1950'li yıllarda İsrail Başkanı David Ben Gurion, Türkiye ve İran'ın yanı sıra Etiyopya'yı da çevre stratejisine dâhil etmiş ve bu ülkelerle ilişkilerine büyük önem vermiştir (Beit ve Hallahmi, 1988: 8). 1960'lı yılların ortalarına kadar etkili olan bu strateji kapsamında İsrail, Türkiye, İran ve Etiyopya ile çok sayıda ikili anlaşmalar imzalamıştır. Askeri, güvenlik ve istihbarat alanlarını kapsayan bu anlaşmalar ile İsrail, Arap ülkelerine karşı bir dayanak kazanarak güvenlik hattını genişletmeyi hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda İsrail, Orta Doğu'nun kuzeyinde Türkiye ve İran, güneyinde ise Etiyopya ile ittifak üçgeni ile bağlantı kuracak ve söz konusu stratejiyi uygulayacaktır (Özdaşlı, 2017: 185).

Çevre stratejisi kapsamında David Ben Gurion, 29 Ağustos 1958'te Türkiye'ye gizli bir ziyaret gerçekleştirmiş ve Türkiye ile ittifak anlaşmasını imzalamıştır. İki ülke yöneticileri bu ittifak anlaşmasının Orta Doğu'da artan radikalizmi ve Sovyet nüfuzunu önlemek için yapıldığını açıklamışlardır (Beit vd., 1988: 15). Bu anlaşmanın ardından Ben Gurion, İran Şahı Rıza

Pehlevi'ye bir mektup yazarak, İran-İsrail ilişkilerinde yeni bir yakınlaşma dönemine girilmesi için çağrıda bulunmuştur (Bar ve Zohar, 2008: 79). Bu çağrıya Pehlevi, olumlu yanıt vererek Ben Gurion'un teklifini kabul etmiştir. Ben Gurion'un hem Türkiye hem de İran ile yaptığı anlaşmalar çevre stratejisinin hayata geçmesini sağlamıştır.

1970'li yılların ortalarına kadar İsrail'in istediği bir şekilde devam eden çevre stratejisi bu dönemden sonra uluslararası konjonktürde yaşanan değişikliklerle birlikte etkisini kaybetmiştir. Bunun iki temel nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki Kıbrıs sorunu ile kötüye giden ABD-Türkiye ilişkileri ve bu durumun Türkiye-İsrail ilişkilerine zarar vermesi, ikinci nedeni ise, 1979 yılında İran'da gerçekleşen İran İslam Devrimi'dir.

1979 yılında İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinin ardından İsrail açısından artık bölgedeki büyük rakip ve düşman İran olmuştur. Bu nedenle İsrail, İran'a karşı 1979'dan bu yana "Yeni Çevre Stratejisi"ni revize etmiştir. Özellikle 1990'dan sonra İsrail için daha da belirginleşen bu yenistratede daha önce olduğu gibi Türkiye en önemli müttefik konumunda bulunmaktaydı.

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Güney Kafkasya'da yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması, İsrail'in İran'lı bölgede tecrit etme ve çevreleme stratejisi için önemli bir fırsat olarak görüldü. Güvenlik konularına ek olarak, İsrail için bölge ülkeleriyle iş birliği yapması siyasi ve ekonomik alanlarda da birçok fayda sağlayacaktır. Öncelikle bu ülkelerle kurulan yakın ilişkiler İsrail'in bölgedeki zengin enerji kaynaklarına erişimini kolaylaştıracaktır. Öte yandan İsrail'in içinde bulunduğu tecritten kurtulmak ve uluslararası kamuoyunun İsrail'e olan olumsuz bakış açısını sonlandırmak için Güney Kafkasya'daki ülkelerle kurulacak ilişkiler hayati öneme sahiptir (Efegil, 2013: 55).

Yeni çevre stratejisi kapsamında İsrail, son yıllarda İran'ın yakınında bulunan ve aynı zamanda Orta Asya'da yer alan önemli enerji tedarikçileri olan Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi Müslüman ülkeler ile temaslarını artırdı. İsrail, özellikle tarım sektöründeki ileri teknolojisini kullanarak bu ülkeleri etkilemeye çalışmaktadır. Bu ülkelerin ekonomik kalkınmasında tarımın önemli rolü göz önüne alındığında, İsrail kendisini ulusal kalkınma konusunda merkez olarak konumlandırmaktadır (Amanov, 2005: 323). Tarım alanı dışında İsrail, Orta Asya'nın kadim halklarından biri olan Buhara Yahudilerini de bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek için bir araç olarak kullanmaktadır. İsrail, söz konusu ülkeleri "Yeni Çevre Stratejisi"ne dâhil etmek için başta ekonomik alan olmakla pek çok alanda iş birliği yapmaya çalışmaktadır.

3.4. İsrail'in Güney Kafkasya Politikası

Bağımsızlığını ilan ettiği günden bu yana Arap ülkelerinin saldırılarına maruz kaldığı için güvenlik endişeleri bulunan İsrail, dış politikasını bu endişelere bağlı olarak düzenlemiştir. İsrail dış

politikası gereği kendi güvenliğini sağlamak, coğrafi yalnızlıktan kurtulmak ve düşman olarak nitelediği İran'ı Güney Kafkasya'da çevrelemek için söz konusu bölgede bağımsızlıklarını ilan eden ülkeler ile ikili ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir. İsrail'in bu bağlamdaki temel amacı, Güney Kafkasya'daki ülkeler sayesinde uluslararası alanda kendisine siyasi destek bulmak ve özellikle Filistin sorunuyla beraber olumsuz yönde etkilenen imajını düzeltmektir (Abadi, 2002: 18). Tel-Aviv açısından bakıldığında, Güney Kafkasya ülkeleri ile kurulacak ilişkiler İsrail'in diğer ülkelerle olan ilişkilerini de olumlu yönde etkileyecektir.

İsrail dış politikasını öncelikle tarihsel geleneklerine bağlı olarak belirlemekte ve aynı zamanda bu politikaları gerçekçilik ilkelerine dayandırmaktadır. İsrail'in Güney Kafkasya'daki çıkarları ve bölgeye yönelik politikalarını üç yönde incelemek mümkündür. İsrail söz konusu politikalarını kısa, orta ve uzun vadede gerçekleştirmek istemektedir. İsrail'in kısa vadedeki hedefi bölgeye yüksek teknoloji silahlar ve askeri mühimmat satmak, orta vadedeki hedefi bölgedeki enerji kaynaklarını kullanarak kendi enerji ihtiyacını karşılamak, uzun vadedeki hedefi ise İran'ı kuşatmaktır (Global Post, 2012).

İsrail'in Güney Kafkasya'ya olan stratejik ilgisi enerji ve güvenlik odaklı bir dış politika ürünüdür. Günümüzde İsrail petrol ihtiyacının yaklaşık %30'unu BTC boru hattı vasıtasıyla Azerbaycan petrolünden karşılamaktadır (Boz, 2012: 42). Bu nedenle İsrail ile Azerbaycan arasında olan ilişkiler ileri seviyededir. Enerji açısından zengin olması ve İran'a komşu olması Azerbaycan'ı İsrail için değerli kılmaktadır. İsrail'in Azerbaycan'la ilişkileri başta enerji olmakla savunma sanayi, teknoloji, tarım, sağlık ve su tasarrufu gibi alanlarda da gelişme göstermiştir. Ayrıca İsrail, Azerbaycan ile Ermenistan arasında bulunan Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan'a destek vermektedir (Bourtman, 2006: 12). İsrail, bahsi geçen sorunu barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğini ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini savunmaktadır. İsrail'in bu tutumu Ermenistan'ı rahatsız etmiştir.

İsrail'in Güney Kafkasya'ya olan ilgisini artıran bir diğer unsur ise kendi güvenliğine büyük bir tehdit olarak gördüğü İran'dır. İsrail'in İran ile yaşadığı gerginlik bölge politikalarını da etkilemektedir. İsrail bölgedeki ülkelerle yakın ilişkiler kurarak İran'ı uluslararası alanda olduğu gibi kendi bölgesinde de yalnızlaştırmayı hedeflemektedir. Fakat, Azerbaycan ve Ermenistan'ın İran ile olan yakın ilişkileri İsrail'in bölgeye yönelik planladığı stratejisi için olumsuz bir durum olmaktadır.

İsrail'in Gürcistan ve Ermenistan'la olan ilişkileri Azerbaycan'la olduğu kadar ilerlememiştir. Buna rağmen İsrail her iki ülkenin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tanımıştır. Enerji ihtiyacını Güney Kafkasya'dan karşılayan İsrail için Gürcistan'ın bağımsızlığı ve istikrarı ayrı bir öneme sahiptir. Bunun nedeni İsrail'in satın aldığı petrolün boru hatları Gürcistan topraklarından geçmesidir. Ayrıca Gürcistan, İsrail savunma sanayisi açısından önemli bir konumdadır. Gürcistan 2008 yılında Rusya ile yaşadığı savaşta İsrail'den insansız hava aracı ile ağır silahlar satın almıştır

(Oktay vd., 2018: 126). Bu savaşta İsrail'in Gürcistan'a destek vermesi ikili ilişkilerin artmasına ve İsrail'in Gürcistan'daki nüfuzunu artırmasına neden olmuştur.

3.5. İsrail'in Güney Kafkasya Ülkeleri İle İlişkileri

SSCB'nin dağılmasıyla Güney Kafkasya'da üç cumhuriyet, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ikinci kez bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bahsi geçen ülkelerin bağımsızlıklarını kazanıp uluslararası sisteme entegre olmaları İsrail açısından bir fırsat niteliğinde olmuştur. İsrail, bölgesel ve bölge dışı çıkarlarını korumak ve milli güvenliğini sağlamak için söz konusu ülkelerle yakın ilişkiler kurma çabasına girmiştir. Bu nedenle İsrail çok geçmeden Güney Kafkasya'daki ülkeleri resmi olarak tanımış ve ikili ilişkilerini geliştirmek için dış politikasını güncellemiştir.

3.5.1. İsrail-Azerbaycan ilişkileri

İsrail, 25 Aralık 1991 tarihinde Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımış ve 7 Nisan 1992'de Bakü ile diplomatik ilişkiler kurmuştur (Gut, 2009: 15). İsrail'in Güney Kafkasya'daki en önemli müttefiki Azerbaycan'dır. İsrail 1993 yılında Bakü'de Büyükelçilik açarak Azerbaycan ile olan ilişkilerini büyükelçilik seviyesine çıkarmıştır. Azerbaycan'ın ise İsrail'de diplomatik temsilciliği bulunmamaktadır.

SSCB'nin dağılmasından sonra İsrail-Azerbaycan ilişkileri gün geçtikçe gelişerek devam etmiştir. Jeopolitik konum iki ülkenin birbirleriyle yakın ilişkiler kurmasındaki etkenlerden biri olmuştur. Bunun dışında iki ülkenin dış politikalarındaki ortak çıkarları ilişkileri etkileyen olgulardan biri diğeri olmaktadır. Azerbaycan'ın Ermenistan'la yaşadığı savaştan dolayı İsrail'den silah temin etme isteği, İsrail'in ise enerji ihtiyacını Azerbaycan'dan karşılama isteği iki ülkeyi birbirine yaklaştıran ortak çıkarlar olmaktadır. Ortak çıkar yaklaşımının yanı sıra ikili ilişkilerde pragmatizm de ön plana çıkmaktadır. Bunların dışında Azerbaycan'ı İsrail açısından değerli kılan diğer bir etken ise Azerbaycan'ın İran'la kara sınırının bulunmasıdır. İsrail'in İran'ı kuşatmak için hazırladığı "Yeni Çevre Stratejisi'nde" Azerbaycan'ın coğrafi konumu hayati öneme sahiptir.

İsrail-Azerbaycan ilişkilerine olumlu yönde etki eden olgulardan bir diğeri ise Yahudi azınlıktır. Özellikle Avrupa ve Rusya'da gördükleri baskı ve zulümden dolayı Azerbaycan'a göç eden Yahudiler burada Azerbaycan halkının hoşgörü ve misafirperverliğiyle karşılanmıştır. Yahudiler Azerbaycan'da yaşadıkları süre boyunca herhangi bir anti-semitik uygulamaya maruz kalmamıştır. 1950'li yıllarda Azerbaycan'da yaklaşık olarak 43 bin Yahudi yaşamaktaydı (Murinson, 2009: 8). Nazi Almanyası'nın Yahudilere yönelik uyguladıkları anti-semitik politikaları nedeniyle Azerbaycan'da Yahudi nüfusu düzenli olarak artmıştır. Azerbaycan'a göç ederek buradaki topluma kolayca entegre olan ve İsrail Devleti kurulduğu zaman Azerbaycan'dan İsrail'e giden Yahudiler, İsrail-Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesi için çalışmalar yapmıştır. Bunun en mühim göstergesi İsrail

Knesseti'nin sözde Ermeni Soykırımı'nı kabul edilmesinin engellenmesidir. Yahudilerin bu yaklaşımı iki ülke arasındaki iş birliğinin neredeyse mihenk taşıını oluşturmaktadır.

Azerbaycan'ı İsrail açısından değerli kılan bir unsur ise Azerbaycan'ın Müslüman bir ülke olmasıdır. Azerbaycan'ın Şii ağırlıklı bir nüfusa sahip olması İsrail için avantajlı bir durum olmaktadır. Bu bağlamda İsrail, Azerbaycan ile olan ilişkilerini arttırarak dünyaya aslında İslam'la herhangi bir sorununun olmadığını ve aynı zamanda Yahudilerin Müslümanlarla birlikte yaşaya bildiklerini göstermeyi hedeflemektedir (Abadi, 2002: 69). İsrail bu hedefini daha önce de Türkiye ve İran ile yakın ilişkiler kurarak gerçekleştirmek istemiştir.

İsrail'in Azerbaycan ile stratejik iş birliğini geliştirmesinde enerjinin önemli rolü bulunmaktadır. Enerji konusunda dışa bağımlı olan İsrail için Azerbaycan petroleri oldukça önemli bir yerdedir. Hazar Denizi'nde mevcut olan petrol ve doğalgaz kaynakları İsrail'in Azerbaycan'a yakınlaşmasını sağlayan bir olgudur. İsrail'in en çok petrol ithal ettiği ülke Azerbaycan'dır. İsrail petrol ihtiyacının yaklaşık %30'unu Azerbaycan petrolünden temin etmektedir (Bahgat, 2010: 410). Bunun dışında İsrail gelecekte, BTC boru hattıyla elde ettiği petrolü Aşkelon-Eylat boru hattı vasıtasıyla Akabe Körfezi'ne taşıyarak Hazar Havzası'ndan çıkan petrolü kendi topraklarını kullanarak uluslararası pazarlara ulaştırmayı hedeflemektedir (İsmayilov, 2019: 12). İsrail ve Azerbaycan'ın enerji alanında yaptığı iş birliği Hazar Denizi'ne kıyısı bulunan İran'ı rahatsız etmektedir. Aslında İsrail'in Güney Kafkasya'da bulunan ülkelerle yaptığı tüm iş birlikleri İran'ı rahatsız etmektedir. Özellikle enerji alanında gelişen İsrail-Azerbaycan ilişkileri, İran'ın Azerbaycan'a karşı olan bakış açısını ve ikili ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir.

Gün geçtikçe gelişen İsrail-Azerbaycan ilişkilerine olumsuz yönde etki eden bazı unsurlarda bulunmaktadır. Bu unsurların başında Azerbaycan'ın Filistin sorununa olan yaklaşımı gelmektedir. Söz konusu yaklaşım iki ülke ilişkileri açısından önemlidir. Orta Doğu'da bulunan Filistin-İsrail sorununun bitmesi için Azerbaycan iki devletli çözümü savunarak Filistin'in bağımsızlığını desteklemiştir (Bishku, 2009: 310). Ayrıca Azerbaycan, İsrail'in Filistin'e karşı uyguladığı politikaları da eleştirmiştir. Filistin sorunuyla ilgili açıklama yapan Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Filistin'in bağımsızlığını desteklediklerini ve başkenti Doğu Kudüs olan bir bağımsız Filistin Devleti'nin kurulması konusunda yardım edeceklerini ifade etmiştir. Azerbaycan bu hususta Filistin'e olan desteğini, BM'de Filistin'e gözlemci bir devlet statüsü verilmesiyle ilgili yapılan oylamada Filistin rehine oy kullanarak göstermiştir (İsmayilov, 2013: 5). Azerbaycan'ın bu yaklaşımı, İsrail-Azerbaycan ilişkilerine olumsuz yönde etki etmiştir.

İkili ilişkilere Azerbaycan tarafından bakıldığında, İsrail'le yakın ilişki kurmadaki en temel neden Dağlık Karabağ konusunda destek almaktır. Ayrıca Azerbaycan, İsrail üzerinden ABD'den destek almayı planlamıştır. ABD'de bulunan güçlü Ermeni Lobisi'ni dengeleyebilmek için Azerbaycan, İsrail ile iş birliği yaparak Yahudi Lobisi'nden destek almak istemektedir.

Yahudi Lobisi Azerbaycan'a yardım konusunda önemli adımlar atmıştır. Bu yardımların başında ABD'nin Azerbaycan'a karşı uyguladığı silah ambargosunun kaldırılması ve enerji alanında Azerbaycan'ın hayata geçirmek istediği BTC boru hattının açılması için ABD'den destek alması gelmektedir (Özdaşlı ve Kodaman, 2016: 101). Bunların dışında Azerbaycan bölgedeki Rusya ve İran'ın gücünü kırmak için İsrail ile yakın ilişkiler kurarak söz konusu ülkeleri dengelemek istemektedir.

İsrail ile Azerbaycan'ın siyasi ilişkileri iki ülkenin devlet başkanlarının uyguladıkları dış politikaya göre şekillenmiştir. İsrail Cumhurbaşkanı Haim Herzog, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı ilk günden itibaren Bakü yönetimi ile yakın ilişkiler kurmak istemiştir. Fakat bu isteği gerçekleşmemiştir. Bunun nedeni Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ayaz Mutellibov'un dış politikada Rusya ve İran'a eğilim göstermesi olmuştur. Komşusu İran'ı tedirgin etmek istemeyen Mutellibov, İsrail'e karşı mesafeli davranmıştır (Özdaşlı vd., 2016: 122).

Mutellibov'un istifasının ardından Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebülfaz Elçibey'in dış politikada uyguladığı Batı eğilimleri İsrail-Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesine neden olmuştur. Elçibey'in dış politikada İsrail eğilimli bir politika geliştirmesinin ardında üç önemli neden bulunmaktaydı. Söz konusu nedenlerin ilki ekonomiyle ilgiliydi. Bağımsızlığını yeni kazanan Azerbaycan'ın ekonomisi çökmüş bir durumda idi. Ekonomisini iyileştirmek için Azerbaycan, İsrail'le ekonomik alanda yapılacak iş birliklerine önem vermiştir. Azerbaycan'ın İsrail ile yakınlaşmasındaki ikinci neden ise Elçibey'in İran karşıtı bir dış politika benimsemesi ve İran'ı bölgede dengelemek için İsrail'i bir güç olarak seçmesi olmuştur. Son neden ise, Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan'ın İsrail gibi güçlü bir devletten destek beklemesi olmuştur (Lindenstrauss, 2015: 73). Elçibey dış politikasında İsrail'e ve Azerbaycan'da yaşayan Yahudi azınlığa karşı olan yaklaşımı ve aynı zamanda Haim Herzog'un, Azerbaycan'ı Güney Kafkasya'daki önemli bir müttefik olarak görmesi ikili ilişkilerin artmasına sebep olmuştur.

Elçibey'in ardından cumhurbaşkanlığı görevine gelen Haydar Aliyev, dış politikada dönemin konjonktürüne uygun olarak İsrail ile ilişki kurmakta tereddüt etmiştir. Bu dönemde İsrail Knesset üyesi Efraim Sneh, Aliyev hükümeti ile ilk teması kurmak için 1993'te Bakü'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir (Abadi, 2002: 22). Bu ziyarete karşılık olarak Aliyev'in danışmanı Vefa Guluzade İsrail'e resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir (Gut, 2008: 37). Ziyaret sırasında Guluzade, İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Perez'le görüşerek İsrail'in Azerbaycan'a ekonomik alanda yatırım yapmasını teklif etmiştir (Murinson, 2010: 28). Bahsi geçen ziyaretlerin yanı sıra Aliyev, görev yaptığı sürede İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres ve İsrail Başbakanı İzak Rabin ile resmi görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmelerde Aliyev, İsrail'den Ermeni Lobisi'ne karşı Yahudi Lobisi'nden destek almak istediğini dile getirmiştir (Özdaşlı vd., 2016: 127).

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev döneminde de Azerbaycan-İsrail ilişkileri gelişme göstermiştir. Aliyev döneminde iki ülke arasında askeri ve enerji alanları da dâhil olmakla birçok alanda anlaşmalar imzalanmıştır. Aliyev, Azerbaycan'ın İsrail ile olan ilişkilerini Buzdağına benzeterek iki ülke arasında olan ilişkilerin görünürde daha derin olduğunu ifade etmiştir (Perry, 2012: 3).

İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu, İsrail-Azerbaycan ilişkilerini geliştirme adına 29 Ağustos 1997'de Bakü'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret İsrail tarafından Azerbaycan'a yapılmış en üst düzey resmi ziyaret olma özelliğini taşımaktadır. Aliyev'le resmi bir görüşme gerçekleştirdikten sonra açıklama yapan Netanyahu, İsrail-Azerbaycan ilişkilerini daha da ileriye götüreceklarını ifade etmiştir (Abbasov, 2009: 23). Ayrıca ziyaret sırasında İsrail'in Azerbaycan'dan petrol satın almasıyla ilgili konu da görüşülmüştür.

İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres, 28-29 Haziran 2009 tarihlerinde Bakü'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret sırasında iki ülke arasında eğitim, iletişim, bilim ve teknoloji alanları da dâhil olmakla pek çok alanda anlaşmalar yapılmıştır. Peres'in, Bakü'ye yaptığı ziyaret iki ülke arasındaki ilişkilere olumlu yönde etki etmiştir, fakat bu ziyaret İran tarafından rahatsızlıkla karşılanmıştır (Abilov, 2009: 158). Bu ziyarete, İran halkı Tahran'da protesto yaparak tepkigöstermiştir.

İkili ilişkilerin gelişmesi adına Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov 18 Nisan 2013'te İsrail'e resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir (Şalom, 2013). Ziyaret sırasında İsrail Dışişleri Bakanı Avigdor Liberman ile görüşmesinin ardından açıklama yapan Memmedyarov, "ABD'deki Yahudi Lobisi bize, oradaki Ermeni Lobisi'ne karşı yardım etmektedir ve biz bundan çok memnunuz" ifadesini kullanmıştır. Liberman ise Azerbaycan'la olan ilişkilere önem verdiklerini ve Azerbaycan'ın Arap ülkeleri ve İsrail arasında yaşanan soruna karşı arabuluculuk yapabilme rolüne dikkat çekmiştir (İsmayılov, 2013: 71). Bu ziyarete karşı bir cevap olarak İsrail Savunma Bakanı Moshe Yalon 2013'te Bakü'yü ziyaret etmiştir (Lindenstrauss, 2015: 70).

İsrail ile Azerbaycan arasındaki askeri iş birliği, İsrail Başbakanı Netanyahu'nun 2016 yılında, Azerbaycan'a ikinci resmi ziyaretini gerçekleştirmesiyle birlikte yeni bir aşamaya geçmiştir. Aliyev ve Netanyahu arasında yapılan görüşmenin ardından gerçekleştirilen ortak basın toplantısında konuşan Aliyev, İsrail ile silah ve güvenlik teçhizatı satın alma konusunda uzun vadeli anlaşma yaptıklarını açıklamıştır. Netanyahu ise, Azerbaycan ile askeri alanda yeni bir anlaşma yaptıkları için mutlu olduğunu ifade etmiştir (Kafkassam, 2022). Netanyahu'nun Bakü'yü ziyaret etmesi İran'ın sert tepkilerine neden olmuştur. Bahsi geçen ziyareti İranlılar Tebriz'de protesto etmiş ve Azerbaycan'dan bu ziyaretin iptalini talep etmişlerdir. Bu ziyareti İran Savunma Bakanı Hüseyin Dehkan'da eleştirerek, Azerbaycan'ın İsrail'le yakın ilişkiler kurmasına tahammül edemeyeceklerini

ifade etmiştir (Mecid, 2012: 37). Aslında Dekhan'ın yaptığı açıklama İran'ın İsrail'e karşı olan tavrını simgelemektedir.

Son olarak, Azerbaycan dış politikasının temel hedeflerinden biri olan, Dağlık Karabağ Savaşı'nda kaybedilen toprakları geri alma isteği Azerbaycan'ın İsrail ile yakınlaşmasına neden olmuştur. Nisan 2016 tarihinde, Azerbaycan ve Ermenistan arasında gerçekleşen savaş sırasında, İsrail'den satın alınan kamikaze insansız hava araçları Azerbaycan'ın savaştan zaferle çıkmasına neden olmuştur. Son olarak 2020 yılında, Azerbaycan işgal altındaki topraklarını kurtarmak için Ermenistan ordusuna karşı “Demir Yumruk” isimli operasyonu başlatmıştır. Bu operasyonda, İsrail'in Azerbaycan'a yaptığı askeri, siyasi ve tamamlayıcı yardımlar savaşın kaderini değiştirmiştir. Bunun dışında Yahudi Diasporası medya gücünü Azerbaycan rehine kullanarak, Azerbaycan'ın bu savaşta haklı olan taraf olduğunu tüm dünyaya duyurmuştur. Dağlık Karabağ zaferinde İsrail'in Azerbaycan'a yapmış olduğu yardımlar ikili ilişkilerin ne denli büyük olduğunu göstermektedir.

Kısaca Azerbaycan-İsrail ilişkilerine cumhurbaşkanları özelinde bakıldığında iki ülke arasındaki ilişkilerin hiçbir hükümet döneminde bozulmadığı görülmektedir. Ekonomik alanda yapılan iş birlikleri ile başlayan ikili ilişkiler ileriki dönemlerde stratejik ortaklık düzeyine çıkmıştır. Stratejik ortaklık iki ülke tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır.

3.5.2. İsrail-Ermenistan İlişkileri

İsrail'in Güney Kafkasya'da bulunan ülkeler arasındaki en az ilişkisinin bulunduğu ülke Ermenistan'dır. İsrail, Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin hemen ardından tanımına rağmen diplomatik ilişkiler kurmada acele etmemiştir. Nitekim İsrail, Ermenistan'la olan diplomatik ilişkisini 2007 yılına kadar Gürcistan'da bulunan İsrail Büyükelçilik aracılığıyla yürütmüştür (Özdaşlı, 2017: 188). İsrail'in Ermenistan'a yönelik uyguladığı bu soğuk politikanın ardında Azerbaycan ve Türkiye ile kurulan yakın ilişkiler ve Ermenilerin Yahudi azınlığa karşı olan düşmanca tavrı bulunmaktadır. Geçmişte Ermenilerin, Yahudi azınlıklara yönelik uyguladıkları anti-semitizm davranışları bugünde devam etmektedir. Mevcut davranış Yahudilerin Ermenistan'dan göç etmelerine neden olmuştur. SSCB döneminde Ermenistan'da sayıları binleri geçen Yahudi nüfusu bulunmaktaydı, fakat günümüzde nüfus sayısının 100'ün altında olduğu bilinmektedir (Şalom, 2022).

İsrail-Ermenistan ilişkilerinin olumsuz yönde etkileyen temel olgulardan bir diğeri de, 1990'lı yıllarda İsrail'in dış politikada Azerbaycan ve Türkiye ile stratejik ilişki kurmasıdır. Ermenistan bu ilişkileri kendisine bir tehdit olarak görmüştür. İsrail-Azerbaycan-Türkiye arasında gelişen ilişkileri Ermenistan dışında İran ve Rusya'da tehdit olarak algılamıştır. Bahsi geçen ilişkilere karşı İran, Ermenistan ve Rusya üçlü bir ittifak kurmuşlardır (Uslu, 2004: 105).

İsrail ile Ermenistan'ın en önemli ortak yönü her iki ülkenin de kendilerine karşı soykırım yapıldığını iddia etmeleridir. Sözde Ermeni soykırımı iddiaları, İsrail ile Ermenistan'ı birbirlerine yakınlaştırmaktan ziyade daha da uzaklaştırmıştır. İsrail bugüne kadar, Nazi Almanyası'nın Yahudilere karşı yapmış olduğu insanlık dışı uygulamaları dış politikasının ana unsuru yaparak kendisini dünyaya mazlum bir devlet olarak göstermeye çalışmıştır. Ermenistan ise yine aynı şekilde Osmanlı İmparatorluğu tarafından kendilerine karşı yapılan uygulamaları bir soykırım olarak dünyaya tanıtmayı hedeflemiştir. İsrail, Ermenistan'ın bu politikasını eleştirmiştir. Bunun nedeni İsrail'in günümüze kadar kendisini soykırıma uğrayan ilk ülke olarak göstermesidir. Şimon Peres, 10 Nisan 2001'de Anadolu Ajansı'na verdiği bir mülakatta, Ermeni iddiaları ile Holokost olayının aynı olmadığını ifade etmiştir (Güçlü, 2014: 3030). Bahsi geçen iddialara İsrail açısından bakıldığında, aynı kaderi paylaşan Yahudiler ile Ermeniler arasında bulunan kavramsal kardeşlik, Türkiye ile kurulacak ekonomik, kültürel ve stratejik ilişkiler kadar anlamlı değildir (Uslu, 2004: 111). Ermenistan'ın sözdesoykırım iddiaları iki ülke ilişkilerine olumsuz yönde etkilemiştir.

İsrail'in Ermenistan ile yakın ilişki kurmamasının bir diğer nedeni ise Ermenistan'ın İran ile kurduğu sıcak ilişkilerdir. Özellikle Dağlık Karabağ Savaşı'nda İran'ın Ermenistan'a çeşitli şekillerde verdiği destek ve aynı zamanda bu savaşta İsrail'in Azerbaycan tarafında olması iki ülke ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. 1990'lı yıllardan itibaren stratejik ortaklık adıyla ivedilikle gelişen İsrail-Azerbaycan ilişkileri Erivan hükümetini rahatsız etmiştir (UN General Assembly, 2008). Erivan hükümeti bu yakınlaşmayı kendisini çevrelemeye yönelik bir hamle olarak yorumlamıştır.

2000'li yıllarda İsrail'in Türkiye ile yaşadığı siyasi sorunlar, İsrail-Ermenistan ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir. Bu dönemde İsrail daha önce sıcak bakmadığı Ermenilerin sözde soykırım iddialarıyla ilgilenmeye başlamıştır. ABD'de bulunan bazı Yahudi kuruluşları, İsrail Knesseti'nin sözde Ermeni soykırım iddialarını kabul etmesi için çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar amacına ulaşmış ve ilk kez 13 Haziran 2012'de İsrail Knesseti'nde sözde Ermeni soykırımı konusu görüşülmüştür (Türkiye, 2012). Bu gelişmeler İsrail-Ermenistan ilişkilerinin ilerlemesine katkı sağlamıştır.

1990'lı yılların başından beri, Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter Petrosyan, Ermenistan ekonomisini düzeltmek ve demokratik ulus bir devlet kurmak için Azerbaycan ve Türkiye de dâhil olmakla komşularıyla barışçıl ilişkilere sahip olmayı planlamıştır. Bu amaçla Ter Petrosyan dış politikada önkoşulsuz ilişkiler yaklaşımını benimsemiştir. Ermeni siyasetçileri önkoşulsuz ilişkileri, özellikle İsrail ile ilişkilerin normalleştirmek için zorunlu bir adım olarak yorumlamıştır. Ermenistan, İsrail'e petrol veya doğalgaz sunamayacağı için Tel-Aviv hükümeti ile bağlarını soykırım iddiaları ile kurmaya çalışmıştır. Fakat İsrail ikili ilişkileri geliştirmek için Ermenistan kadar istekli değildi. İsrail, Ermenistan ile ilişkilerini çoğu zaman düşük profilde tutmaya çalışmıştır. İsrail'in Ermenistan'a verdiği değeri Erivan'da büyükelçilik açmayarak göstermiştir. İsrail'in bu yaklaşımına rağmen Ermenistan önkoşulsuz ilişkiler politikası gereğince yine de İsrail ile ilişki kurmadan asla

vazgeçmemiştir. Son otuz yılda Ermeni cumhurbaşkanları ile dışişleri bakanları devamlı olarak Tel-Aviv'in kapılarını çalmaya devam etmiştir. Özellikle Ermeni yöneticiler, İsrail'i Erivan'da bir büyükelçilik açmaya ikna edebilmek için sayısız girişimlerde bulunmuşlardır. Fakat Tel-Aviv'in bakış açısına göre Erivan'da bir büyükelçilik açmak hem Azerbaycan'ı hem de Türkiye'yi öfkeliendirmek anlamına gelmekteydi.

3.5.3. İsrail-Gürcistan ilişkileri

İsrail, "Yeni Çevre Stratejisi" politikasına dahil etmek istediği ülkelerin başında coğrafi açıdan değerli olan Gürcistan gelmektedir. İsrail ile Gürcistan arasındaki siyasi ilişkilerinin gelişmesinin ardındaki en önemli unsur Gürcistan Cumhurbaşkanı Mihail Saakaşvili'nin Batı yanlısı bir dış politika benimsemesi olmuştur. Saakaşvili döneminde, İsrail ile Gürcistan arasında savunma ve askeri alanlarda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu süreçte İsrailli askerler tarafından Gürcistan ordusuna askeri eğitimler verilmiştir. Aynı zamanda bu dönemde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri de artmıştır. Günümüzde İsrail Gürcistan ekonomisine en çok yatırım yapan ülkelerin başında gelmektedir (Cornell, 1999: 23).

İsrail'in Gürcistan ile yakın ilişkiler kurmasındaki önemli faktörlerden biri de ABD'dir. ABD, Gürcistan'ı ekonomik yardımlar yaparak desteklemektedir. Ekonomik desteğin yanı sıra ABD, Gürcistan'a askeri alanda mühimmat desteği vermektedir. Fakat ABD bunu yaparken Rusya'nın tepkisini çekmemek için İsrail'i bir aracı olarak kullanmaktadır. Bu politika ile ABD'nin amacı kendisinin Gürcistan'a herhangi bir yardımda bulunmamış ve Rusya'yla yapılan anlaşmayı bozmamış gibi göstermeye çalışmaktadır (Ajans Kafkas, 2009).

İsrail'in bir ülkeye yönelik politikası, o ülkenin Yahudilere bakış açısıyla büyük ölçüde tutarlıdır. İsrailli diplomat Eitan Naeh'in, *"Bir ülkedeki hoşgörü, onun Yahudi cemaatine gösterdiği hoşgörüyle ölçülebilir"* sözleri bunu açıkça ortaya koymaktadır (Ambrosio, 2002:151). Gürcistan'da yaşayan Yahudiler, İsrail'in Gürcistan ile ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. SSCB'nin 1972'de Yahudilerin İsrail'e göç etmesine izin verme kararının ardından Gürcistan'da bulunan Yahudi nüfusunun sayısı azalmaya başlamıştır. Gürcistan'da Yahudi nüfusun azalmasına rağmen, ülkedeki faaliyetleri devam etmiştir. Bunun dışında Saakaşvili'nin görev süresi boyunca Savunma Bakanı David Kezerashvili ve Dışişleri Bakanı Temur Yakobbaşvili'nin Yahudi kökenli olması ikili ilişkiler açısından önemli olmuştur.

Saakaşvili'nin dış politikada uyguladığı Batı yanlısı ve Rusya karşıtı politikası, 2008 yılında Güney Osetya ihtilafı sırasında Gürcistan'ın Batı'dan beklediği desteği alamaması neticesinde değişmiştir. Bu durum aynı zamanda Gürcistan'ın İsrail'e karşı olan bakış açısını da değiştirmiştir. Özellikle, Gürcistan ile Rusya arasındaki çatışmaların devam ettiği süreçte, İsrail'in askeri alanda Gürcistan'a verdiği desteği azaltması sonucunda Gürcistan, İsrail'e karşı daha temkinli bir politika

benimsemesine yol açmıştır. Bazı uluslararası ilişkiler uzmanlarına göre, İsrail'in bu hamlesi İsrail'in Gürcistan'daki etkisinin azalmasına ve Tel Aviv'in Soğuk Savaş sonrası dönemde kuzey sınırını güvence altına almaplanına ciddi bir şekilde zarar vermiştir (Ajans Kaskas, 2009).

İsrail-Gürcistan ilişkileri, Güney Kafkasya'da Rusya, İran ve Suriye'yi içeren büyük bir mücadelenin de parçası olma özelliğini taşımaktadır. 2008'de Rusya ile Gürcistan arasındaki çatışma devam ederken Rusya, İsrail'e Gürcistan'a silah satması konusundaki duyduğu endişeleri iletmıştır. İsrail ise Rusya'nın bu endişelerini bitirmek ve gelecekte Rusya'nın İran ve Suriye'ye olası bir silah satışı yapmaması için Gürcistan'la yapmış olduğu silah anlaşmasını feshetmiştir. Ancak İsrail'in bu hamlesi Rusya'nın Suriye'ye silah satmasını engelleyememiştir. Rusya, Suriye ile 2009 yılında gemisavar füze satışı konusunda anlaşma sağlamıştır (Kirchick, 2011: 16).

Wikileaks tarafından yayınlanan gizli bir belgede, İsrail'in Gürcistan ile ilgili gizli şifreleri Rusya'ya ilettiği bilgisi, Gürcistan'ın İsrail'e karşı daha mesafeli bir politika izlemesine sebep olmuştur. Bahsi geçen belgede İsrail, Gürcistan'a sattığı insansız hava araçlarının kodlarını Rusya'ya vererek karşılığında ise Rusya'nın İran'a satmış olduğu TOR-M1 füze savunma sistemlerinin kodlarını aldığı iddia edilmiştir (Ahranoth, 2012: 3). Bu süreçte Gürcistan, İsrail'e karşı var olan politikasını değiştirerek daha pragmatik bir politika izlemeye başlamıştır. Bu politika kapsamında Gürcistan 2008'te İran ile karşılıklı vizelerin kaldırılması için anlaşma yapmıştır (Cafersoy, 2012: 13). Bu anlaşmanın dışından İran-Gürcistan arasında ekonomi, ticaret ve bilimsel alanlarda pek çok anlaşma yapılmıştır.

27 Ekim 2013'te Gürcistan'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini Georgi Margvelashvili kazanmıştır. Margvelashvili'nin zaferinin ardından Rusya'nın Gürcistan'da yeniden nüfuzunu güçlendireceğine dair yorumlar yapılmaya başlanılmıştır. Ancak Margvelashvili seçimleri kazandıktan hemen sonra, Saakaşvili gibi Batı yönlü bir dış politika benimseyeceğinin sinyallerini vermiştir. Özellikle seçimlerinin ardından Margvelaşvili yaptığı bir konuşmada, Rusya'nın Gürcistan için hala bir tehdit unsuru olduğunu ifade etmiştir (Ajans Kafkas, 2013). Margvelaşvili'nin açıklamaları, Gürcistan'ın Rusya'ya karşı temkinli davranacağını, Batı ile daha yakın ilişkiler kurabileceğini ortaya koymuştur. Margvelaşvili'nin dışında Gürcistan Başbakanı Bidzina İvanişvili de Gürcistan'ın Batı ülkeleri ile daha yakın ilişkiler kurması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca İvanişvili, 29 Nisan-1 Mayıs 2013 tarihlerinde Tiflis'te gerçekleşen uluslararası bir sempozyumda ülkesinin NATO ve AB'ye üye olması gerektiğini dile getirmiştir. Margvelaşvili'nin cumhurbaşkanı, İvanişvili'nin de başbakan olması ile birlikte bu dönemde Gürcistan-İsrail ilişkilerinde ilerlemeler yaşanmıştır. Özellikle Gürcü yetkililerin İsrail'i sık sık ziyaret etmesi ikili ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamıştır. Gürcistan Başbakanı İvanişvili de, Haziran 2013'te İsrail'e resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret öncesinde İvanişvili, İsrail ile stratejik ortaklık kurmak istediklerini dile getirmiştir (Keinon, 2013: 20). İvanişvili'nin açıklamaları, yeni dönemde Gürcistan-İsrail ilişkilerinin artabileceğini ortaya koymuştur.

31 Ocak 2013'te Gürcistan Savunma Bakan Yardımcısı Zaza Broladze Genelkurmay yetkilileri ile birlikte İsrail'i ziyaret etmiştir. Söz konusu ziyaretin Gürcistan için önemi, İsrail ile ortak silah üretimi konusunda anlaşma sağlamaları olmuştur (AVİM, 2013). 28 Şubat 2014 tarihinde Gürcistan Başbakanı Iraklı Garibaşvili, Gürcistan-İsrail ilişkilerini arttırmak amacıyla İsrail'e bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyarette Garibaşvili, İsrail Başbakanı Netanyahu ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmenin ardından açıklama yapan Netanyahu, İsrail'in Gürcistan ile savunma sanayi, eğitim, teknoloji, tarım ve su alanları başta olmakla pek çok alanda işbirliği yapmak istediklerindile getirmiştir (Israel Ministry of Foreign Affairs, 2014).

Sonuç olarak, İsrail'in başta Güney Osetya sorunu olmakla Gürcistan'a dış politika verdiği siyasi desteğin yanı sıra ekonomik ve teknolojik alanlarda Gürcistan ile kurduğu yakın bağ, Gürcistan'ı İsrail'e yakınlaştıran önemli unsurlardır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. GÜNEY KAFKASYA BÖLGESİNDE İRAN-İSRAIL REKABETİ

4.1. İran-İsrail İlişkilerinin Tarihi

İran ile İsrail, birbirleriyle ortak bir sınırı paylaşmayan hiçbir zaman doğrudan savaşmamış veya birbirlerinin topraklarında hak iddia etmemiş iki ülke, Soğuk Savaş döneminde müttefik denilebilecek kadar yakın bir ilişki kurmuşlardır. Fakat 1979 yılında İran'da gerçekleşen İslam Devrimi'nin ardından ikili ilişkiler bozulmuştur. Kurulduğu günden itibaren sınır komşularıyla dostça ilişki kuramayan İsrail için İran bölgede bir ortak ülke olarak görülmüştür. Fakat İran resmi olarak İsrail'i tanımamıştır. İran ve İsrail arasındaki ilişkileri, İslam Devrimi'nden önce ve sonra olarak iki başlık altında incelenecektir.

4.1.1. Devrimden Önceki İlişkiler

İsrail, 1948 yılında kuruluşunu ilan etmesinin hemen ardından kendisini Arap ülkeleriyle büyük bir savaşın içinde bulmuştur. Yaşanılan bu savaş, Arap dünyasının İsrail'i boykot etmesine ve İsrail'in bölgede yalnız kalmasına neden olmuştur. Bu durum karşısında İsrail hem uluslararası yalnızlıktan kurtulmak hem de Arap ülkelerinin kuşatmasını kırmak için Orta Doğu'da Arap olmayan ülkelerle yakın ilişkiler kurmak için dış politikasını şekillendirmiştir (Asl, 2009: 29). İsrail dış politikası gereğince Orta Doğu'da yer alan İran ile stratejik bir ilişki kurma gereksinimi hissetmiştir.

İran-İsrail ilişkileri 1950'li yılların başlarında kurulmasına rağmen, ilk dönemde ikili ilişkiler İsrail'in istediği seviyeye ulaşmamıştır. Bunun nedeni İran Şahının İsrail'e karşı net bir fikrinin olmaması ve 1951 yılında İran'da iktidarda bulunan Mohammed Mossadeq'in İsrail'e karşı olan düşmanca tavrı olmuştur. Ancak bu süreçten sonra Rıza Şahın tekrardan iktidarı ele geçirmesi ve Batı yönlü bir dış politika benimsemesiyle beraber, İran-İsrail ilişkileri artmaya başlamıştır (Erkan, 2017: 101). Bunun dışında İran'ın önemli bir petrol üreticisi olması ve İsrail'in petrol ihtiyacını İran'dan karşılama isteği bu dönemde iki ülke ilişkilerinin gelişmesine sebep olmuştur. İslam Devrimi'ne kadar İran, İsrail için hem ekonomik hem de politik olarak önemli bir ortak ülkeydi.

1979 İran İslam Devrimi'ne giden süreçte, İran-İsrail ilişkileri en yüksek noktaya ulaşmıştır. Bu dönemde, İran ve İsrail arasında Orta Doğu'da artan Sovyet etkisini ve müttefikleri olan Arap ülkelerinin etkinliğini bozmaya yönelik ittifak kurulmuştur. Konuyu daha da genişletirsek, o

dönemde İran'ı İsrail'e yakınlaştıran nedenleri üç başlık altında toplamak mümkün olacaktır. Bu nedenlerin ilki ve en önemlisi Orta Doğu bölgesinde artan Sovyet etkisi, ikincisi Arap ülkelerinin toprak iddiaları, sonuncusu ise İran Şahının ABD'deki Yahudi Lobisi'nin desteğini alma isteği ve arzusuydu. Bu nedenlerin dışında, 30 Haziran 1963 tarihinde Paris'te, İran ile İsrail arasında yapılan görüşme iki ülke arasında bulunan ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştır. Söz konusu görüşme sırasında iki ülke siyasi ilişkilerini geliştirme konusunda mutabakata varmışlardır (Asl, 2009: 32).

İsrail, İran'la yakın ilişkiler kurarak bölgede en az bir ortak ülke edinmek ve İran'da yaşayan yaklaşık 90.000 Yahudi'nin hayatını güvence altına almak istemekteydi. Bu nedenle İsrail, ikili ilişkilerin devamlılığını sağlamak için yardıma ihtiyaç duyduğu her alanda İran'ı desteklemeye çalışmıştır. Bu bağlamda İsrail, İran Silahlı Kuvvetleri'nin yeniden yapılandırılmasına yardım etti ve hatta İranlı askerler ve ajanlar, İstihbarat ve Özel Harekâtlar Enstitüsü (MOSSAD) tarafından özel olarak eğitilmiştir. İstihbarat ve Devlet Güvenlik Örgütü (SAVAK) ajanları düzenli olarak İsrail'e giderek, Irak rejimine karşı çıkan Kürtlerin eğitim ve propaganda faaliyetlerini yürütmüştür. Buna karşılık, İsrail istihbarat birimi ise, Tahran istihbaratına İran rejimi muhaliflerinin Filistin kamplarında eğitim gördüğünü ve hatta terörle mücadele operasyonlarını birlikte yürüttüklerini bildirmiştir (Sobhani, 1989: 48).

İslam Devrimi öncesi iki ülke arasındaki ilişkilere bakıldığında, bu ilişkilerin yönetici elitlerintekeline olduğu görülecektir. Şah yönetimi ile İsrail arasındaki yakın iş birliği süreci İran halkı tarafında hiçbir zaman karşılık bulamamıştır. İki ülke arasındaki dini, sosyal ve kültürel temeli olmayan sadece ekonomik ve siyasi çıkarlara dayalı ilişkilerin iş birliğinden düşmanlığa dönüşmesisürpriz olmayacaktır.

4.1.2. 1979 İran İslam Devrimi ve İlişkilerin Değişimi

İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra İran, ABD ile İsrail'i en önemli düşmanları olarak ilan etmiştir. İran'ın yeni dini rejimi, İsrail'i tanımamış ve İsrail'i Orta Doğu'daki sorunların ana nedeni olarak görmüştür. İran, İsrail'e karşı olan yaklaşımını İsrail'e karşı saldırılar gerçekleştiren Hizbullah gibi terör örgütlerini destekleyerek göstermiştir. Öte yandan İsrail ise, İran'daki yeni dini rejimi kendi güvenliğine yönelik büyük bir tehdit olarak görmüştür. Ayrıca İsrail, nükleer silahlara sahip bir İran'ı düşünmek bile istememektedir. Bu nedenle İran'ın nükleer silah sahibi olmasını engellemek için ne gerekiyorsa yapacağını her fırsatta dile getirmiştir. İsrail, İran'ın bölgedeki faaliyetlerini sonlandırabilmek ve bölgede güçlü bir oyuncu olmasını engellemek için elinden geleni yapmaktadır (Şahin, 2011: 180).

İran'ın kaybedilmesi İsrail için kolay bir mesele olmadığı için, İran tarafı ilişkilerin kesildiğini açıklamış olmasına rağmen, İsrail iktidarda olan ılımlı kesim ile ilişki kurmaya çalışmaktadır. Bu ilişki, İran'da yaşayan Yahudi nüfusunun en büyük bileşeni olan İranlı Yahudiler tarafından

yapılmaktadır. Bu çabaların bir sonucu olarak, devrimden sonra ilişkiler kopmuş gibi görünse de, çoğu askeri ilişkiler perde arkasında gelişmeye devam etmiştir.

İslam Devrimi'nden hemen sonra, devrimin rejimi ihraç etmek şeklindeki iddialı söyleminin ardından, Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak bunu kendisine bir tehdit olarak görmüş ve bunun sonucunda 1980'de İran-İrak Savaşı başlamıştır. Savaşın başlamasıyla beraber bölgedeki diğer ülkeler savaşan taraflardan birini desteklemek zorunda kaldılar. Bu nedenle Arap ülkeleri arasında yeni bölünmeler ve yeni ittifaklar ortaya çıkmıştır. Yakın geçmişte Suriye, Libya, Cezayir, Güney Yemen ve Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) gibi ülkeler ve örgütler, Irak ile birlikte İsrail'e karşı tavır almış ve ABD ile İsrail'in arzuladığı Orta Doğu barışına karşı çıkmışlardır. Öte yandan İsrail, Irak'ı daha potansiyel bir düşman olarak gördüğü için İran'ın yanında yer alarak 1982 yılının ortalarına kadar stratejik nedenlerle İran'a askeri destek vermiştir (Oruç, 2016: 14).

İslam Devrimi'nden sonra İsrail ve ABD ile bağlarını koparan İran rejimi, özellikle Irak savaşı sırasında silah ihtiyacını karşılayabilmek için İsrail ve ABD ile bazı dolaylı temaslarda bulunmuştur. Bu temaslardan ilki, Ekim 1980'de cumhuriyetçi başkan adayı Ronald Reagan ile İran temsilcileri arasında gerçekleşmiştir. İki taraf arasında varılan anlaşmaya göre İran, ABD cumhurbaşkanlığı seçimlerinin sonuna kadar elinde tuttuğu ABD büyükelçiliği yetkililerini serbest bırakmayacaktır. Bunun karşılığında ise Reagan başkan seçildiğinde İsrail, İran'a gerekli olan silahları satacaktır. İran'ın ABD ve İsrail ile ikinci dolaylı ilişkisi, yine yeni rehine durumu ışığında 1986'da gerçekleşmiştir. İran'ın Lübnan'daki Amerikalı rehinelerin serbest bırakılmasında arabuluculuk ve yardım rolü nedeniyle ABD, İran'a gizlice silah satışı gerçekleştirmiştir (Azimi, 2005: 369).

Sonuç olarak, 1979'dan 1990'lara kadar İsrail, ABD'yi hiçe sayarak ve kısmen başarı ile İran rejimi ile ilişki kurmaya çalışmıştır. Fakat ABD'nin 1991'den sonra bölgeye yerleşmesi ve İran'a komşu olmasıyla dolaylı da olsa ABD-İran müzakereleri başlamıştır. Ağırlıklı olarak Barack Obama yönetiminden sonra başlayan bir vizyon değişikliği sayesinde, ABD artık İran'la ilişki kurarak İran'ın tecridini kırmak istemiştir. Fakat İsrail bu yakınlaşmaya şiddetle karşı çıkmıştır. Bunun nedeni güçlü bir İran, İsrail'in güvenliği için büyük bir tehdittir. İsrail, Yahudi Lobiciliğini kullanarak ABD'nin bu yaklaşımından vazgeçmesini sağlamıştır.

4.2. İran-İsrail İlişkilerini Etkileyen Faktörler

4.2.1. İran'ın Nükleer Programı

Günümüzde güç ve prestijin sembolü olarak görülen, yüksek teknoloji ve bilimsel yetenek gerektiren nükleer enerjinin yaklaşık 70 yıllık bir geçmişi bulunmaktadır. Soğuk Savaş döneminde nükleer enerji bazı ülkelerin siyasi tercihleri ve bilgi eksikliği nedeniyle alternatif enerji olarak arka planda kalmıştır. Fakat zaman geçtikçe ve teknolojinin hızlı bir şekilde ilerlemesi ile nükleer enerji

uluslararası alanda en temel güç kaynağı haline gelmiştir. Bu nedenden dolayı birçok ülke nükleer güce sahip olmak için çalışmalar yapmaktadır. Ancak, nükleer gücü elde etmek için aşılması gereken bazı siyasal engellerin yanı sıra yüksek teknolojik altyapının kurulması da gerekmektedir. Ayrıca, nükleer enerjinin siyasal açıdan bazı ciddi sorunları da bulunmaktadır. Bahsi geçen sorunların temelinde, nükleer gücün hangi alanlarda ve hangi amaçlar doğrultusunda kullanılması bulunmaktadır. Barışçıl amaçlar için kullanıldığında nükleer enerjiden elektrik üretmek dışında tıp ve tarım alanlarında da faydalı imkânlar sağlamaktadır. Nükleer silah elde etmek amacıyla kullanıldığı takdirde ise nükleer enerjinin insanlık tarihinde ve çevresel etkiler bakımından büyük zararlara sebep olabilecek bir güce sahiptir (Kıbaroğlu, 2013: 10).

Nükleer silah, ilk defa ABD'nin 1945 yılında Japonya'yı vurmasıyla uluslararası arenada tanınmıştır. ABD'nin ardından, SSCB, İngiltere, Fransa ve Çin nükleer silah denemeleri yaparak, nükleer güce sahip bir ülke olduklarını ispat ettiler. Ancak ABD nükleer silah kullanmasının hemen ardından nükleer silah üretiminin durdurulması için çalışmalar yapmıştır. Ancak söz konusu çalışmalar nükleer silah üretiminin durdurulmasına neden olmamıştır (Kıbaroğlu, 2013: 7).

ABD Başkanı Dwight Eisenhower 8 Aralık 1953'te, BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmasında, ABD'ye dost ve müttefik olan ülkelerin nükleer altyapıya sahip olmaları için destek vereceklerini ifade etmiştir. Bunun ardından ABD'nin Orta Doğu'daki müttefiki İran'la 1957 yılında nükleer faaliyetlere başlanması için sivil bir nükleer iş birliği anlaşması imzalamıştır. Söz konusu anlaşmanın ardından 1967 yılında Amerikan Makine Dökümhanesi (AMF) tarafından İran'da Atom Merkezi ve nükleer enerji altyapısı kurulmuştur (Kul, 2012: 42). İran, 1970'li yıllarda nükleer çalışmalarını hızlandırmak için batılı ülkelerle ikili anlaşmalara imza atmıştır. Bu bağlamda İran 1974'te ABD ile 8 reaktörün satın alınması için anlaşma yapmıştır. Aynı yıl içerisinde İran, Buşehr'de bir güç reaktörünün kurulması için Almanya ile anlaşma imzalamıştır. 1977 yılında ise İran, Darkhovin'de iki güç reaktörünün kurulması için Fransa ile anlaşma yapmıştır (Bahgat, 2006: 21). Başta ABD olmakla birçok batılı ülkeler İran'ın kendi nükleer enerji programını oluşturması için Şah rejimi ile yakın ilişkiler kurmuştur. Şah rejimi nükleer programı modernleşmenin bir parçası olarak gördüğü için nükleer enerjiye ulaşma konusunda Güney Afrika ile de bazı anlaşmalar yapmıştır. Bu anlaşma gereğince İran, Güney Afrika'ya uranyum tesisinin kurulması için yatırım yapmıştır.

İran nükleer programını geliştirmek amacıyla 1968 yılında Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı (NPT) imzalayarak onaylamıştır (Jane, 2017: 267). Nükleer enerji konusunda oldukça kararlı olan Şah, yerli bir nükleer teknoloji geliştirmek için çalışmalar yapmaya başlamıştır. Bu amaçla 1974'te İran Atom Enerji Kurumu oluşturulmuştur. İlk başlarda İran, nükleer programı barışçıl amaçla geliştirmek istediğini ifade etse de, daha sonradan İran Şahı nükleer silahları geliştirmeye yönelik çalışmalar yapmıştır (Simon, 1996: 369).

Rıza Şah Pehlevi döneminde başlanılan nükleer enerji programı 1979'da İran İslam Devrimi ile durdurulmuştur. İran Devrimi lideri Ayatullah Humeyni, nükleer silahları masraflı ve İslami öğretiyile bağdaşmadığına inanmaktaydı. Ayrıca Humeyni, nükleer enerjinin yerine doğal kaynakların kullanılması gerektiğini savunmuştur. Humeyni'nin kararı ile durdurulan nükleer faaliyetlere 1986 yılında tekrardan başlama kararı alınmıştır. İran'ın nükleer faaliyetlere tekrardan başlamasına Irak'la yaptığı savaş neden olmuştur. Çünkü Irak savaşta İran'a karşı kimyasal silahlar kullanmıştır (Kibaroglu, 2013: 210).

Şah döneminde ABD ve batılı ülkelerin desteğini alarak nükleer programa başlayan İran, bu kez 1990'da SSCB, Çin ve Arjantin ile iş birliği yaparak nükleer faaliyetlere tekrardan devam etmiştir (Keskin, 2005: 11). İran, 1995 yılında Rusya ile 800 milyon dolarlık bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşma Rusya'nın İran'a nükleer faaliyetler konusunda destek olduğunu kanıtlamıştır. İlk başta İran'a nükleer faaliyetler konusunda destek olacağını belirten Çin ise ABD'nin baskılarından dolayı bu politikasından vazgeçmiştir. ABD'nin tüm baskılarına rağmen nükleer faaliyetlerden vazgeçmeyen İran, 2006 yılında uranyumun zenginleştirilmesiyle ilgili çalışmaları başarılı bir şekilde tamamlamıştır (Roskin ve Coyle, 2007: 239).

2000'li yıllarda İran'ın füze üretimi alanındaki başarısı, İran'ın nükleer silah ürettiğine yönelik kaygıları önemli ölçüde artırmıştır. Başlangıçta İran'ın nükleer programına, ABD ve bazı batılı güçlerin dışında İsrail'de destek olmuştur. İran, 1978'te İsrail'e 280 milyon dolarlık petrol vererek karşılığında kendileri için füze tesislerinin geliştirmesini istemiştir (Kıran, 2007: 10). İsrail'in yanı sıra İran füze sistemlerini geliştirmek için Kuzey Kore ile de iş birliği yapmıştır. İran'ın füze sistemiyle ilgili asıl amacı, menzili 4000-6000 km'ye kadar çıkan bir füze sistemi geliştirmektir. Böyle bir füze sistemi İran'a bölgedeki en büyük düşmanı İsrail'i rahatlıkla vurabilme avantajı sağlayacaktır (Stav, 2004: 20). Bu nedenle, İran'ın nükleer silahlara sahip olmasından dolayı en çok rahatsızlık duyan ülkelerin başında İsrail gelmektedir. İran'ın nükleer silah edinme durumu İsrail'in milli güvenliği için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Bu doğrultuda İsrail, İran'ın nükleer programına zarar vermek ve yok etmek için çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalar kapsamında İsrail, İran'ın Natanz Nükleer Tesisini etkisiz hale getirmek için 2010 yılında bir siber saldırı gerçekleştirmiştir. Bu saldırının ardından açıklama yapan İran Dışişleri Bakanı Muhammed Cevad Zarif, İsrail'den intikam alacaklarını belirtmiştir (Anadolu Ajansı, 2021). Bunun dışında İsrail, İran'ın nükleer programı için önemli olan nükleer bilim uzmanlarını suikastlar yaparak öldürmüştür.

Son yıllarda İsrailli istihbaratçılar tarafından yapılan çalışmalarda, İran'ın nükleer silah geliştirmeye yönelik çalışmalarına hız verdiği ortaya çıkmıştır. Bu hususta İsrail Başbakanı Benyamin Netanyahu, ABD'yi İran'ın nükleer programı konusunda uyarmıştır. Ayrıca Netanyahu, İran'ın nükleer silahlara sahip olması Orta Doğu'daki barışın sağlanmasını riske atacağını ifade etmiştir (The Atlantic, 2012).

İran'ın nükleer programının durdurulması hususunda İsrail'le benzer düşüncelere sahip olan ülkelerden bir diğeri ise ABD'dir. İran İslam Devrimi'nden bu yana ABD, İran'a karşı bir kuşatma politikası uygulamaktadır. İran'ın nükleer programıyla ilgili açıklama yapan ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney, "İran'ın nükleer silahlara sahip olmaması ve bölge üzerinde hâkimiyet kurmaması için biz diğerleriyle hareket edeceğiz" ifadelerini kullanmıştır (Hürriyet, 2007). Cheney'in bu açıklamaları İran'ın nükleer programının durdurulması için ABD'nin İsrail'le ortak bir çalışma yapabileceğini göstermektedir. Bu hususta ABD hem İsrail'e hem de Körfez ülkelerine askeri kapasitelerini artırmak için destek vermiştir. Bu desteğin asıl amacı İran'ın nükleer silahlara sahip olmaması ve gelecekte İran'ın Orta Doğu'da yayılmacı bir politika uygulamasını önlemektir.

İran'ın nükleer silahlara sahip olma isteğinin arkasında farklı sebepler bulunmaktadır. Fakat önemli sebeplerden biri, ABD ve İsrail'den İran'a yönelik gelebilecek saldırıları önlemektir. Tahran yönetimi, nükleer silahlara sahip bir İran'a gerek ABD ve gerekse İsrail'in kolay kolay saldırmayacağını düşünmektedir. Bu bakımdan İran nükleer silahları caydırıcı bir unsur olarak görmektedir.

4.2.1.1. İran'ın Sahip olduğu Nükleer Tesisleri

A. Tahran Nükleer Araştırma Merkezi

- Tahran 5MW Nükleer Reaktörü
- Radyoizotop Üretim Birimi
- Jabr Ibn Hayan Laboratuvarı
- Radyoaktif Atık Merkezi
- Uranyum Araştırma Laboratuvarı (Anadolu Ajansı, 2019)

B. Kelaye Elektrik Şirketi

- İran Atom Enerji Kurumu (Anadolu Ajansı, 2019)

C. İsfahan Nükleer Teknoloji Tesis

- 30 KW gücünde Nötron Kaynak Tesis
- Su Reaktörü
- Uranyum Dönüşüm Merkezi
- Yakıt İşleme Tesis
- Zirkonyum Üretim Tesis (IAEA, 2004)

D. Buşehr Nükleer Enerji Merkezi

- 1000 MW gücünde VVFR- 1000 tipi Reaktörü
- Yakıt Depolama Havuzu (IAEA, 2004)

E. Natanz

- Uranyum zenginleştirme Tesis (BBC News, 2020)

F. Karaj Nükleer Araştırma Merkezi

- Nükleer Atık Deposu (IAEA, 2004)

G. Lashkarabad

- Lazerle Uranyum zenginleştirme Tesisi (IEAE, 2004)

H. Arak

- Ağır Su Nükleer Araştırma Merkezi
- Ağır Su Üretim Merkezi (Anadolu Ajansı, 2019)

I. Anarak

- Nükleer Atık Deposu (BBC News, 2020)

J. Gachin

- Uranyum Madeni (IAEA, 2004)

K. Saghand

- Uranyum Madeni (Anadolu Ajansı, 2019)

L. Farayand Teknik

- Santrifüj Kontrol Tesisi (IAEA, 2004)

M. Pars Trash

- Santrifüj Montaj Tesisi (IAEA, 2004)

4.2.2. İsrail'in Nükleer Programı

İsrail, kuruluşundan bu yana Orta Doğu bölgesine temkinli yaklaşan ve sürekli savunma halinde olan bir ülke olarak bilinmektedir. Bölgenin çatışmaya açık durumu göz önüne alındığında, İsrail güvenliğini sağlamak için askeri alana daha fazla yatırım yapması gerekmektedir. Bu bağlamda İsrail'in kurucu lideri David Ben Gurion, devletin güvenliği için nükleer silahlara ihtiyaç olduğunu söylemiştir. Ben Gurion'un güvenlikle ilgili sözleri şu şekildedir:

“Biz İsrailliler güvenlik problemlerimizi başka halklar gibi veya tarihten örneklerle basit bir şekilde çözemeyiz. Bizim güvenlik problemimiz kendine has olduğundan geçmişte veya başkaları için uygun olanlar bizim için geçerli değildir. Durumumuzun ve ihtiyaçlarımızın, coğrafi ve tarihsel olarak kendine özgürlüğü içinde bir güvenlik sağlayamazsak dayanamayız” (Ağdemir, 2014: 59).

Bu nedenle İsrail, 1950'li yılların başlarında nükleer silahlara ulaşmak için çalışmalarını hızlandırarak, 1957 yılında Fransa ile nükleer işbirliği anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmayla beraber Fransa, İsrail'de 24 MW'lık bir reaktör tesisi kurmuştur. Dimona'da inşa edilen bu tesis, İsrail'in sahip olduğu ilk nükleer tesis olma özelliğini taşımaktadır. Söz konusu tesis 1964 yılında çalışmaya başlamış ve zamanla kapasitesi arttırılmıştır. Dimona nükleer tesisi yılda tahminen 20-40 kg kadar plütonyum üretmektedir. Dimona'da elde edilen plütonyum ile yılda 5-10 adet savaş başlığı üretilmektedir (Global Security.org, 2011). Dimona nükleer tesisi kurulduğu günden bu yana uluslararası güvenlik denetimi dışında faaliyetlerine devam etmektedir. İsrail'in ikinci nükleer tesisi olan Nahal Sorek Nükleer Araştırma Merkezi, 1955'te Tel-Aviv'in güneyinde kurulmuştur. Dimona

nükleer tesisinin aksine bu tesis uluslararası güvenlik kurumunun denetimi altında faaliyet göstermektedir.

İsrail'in nükleer silahlar yolunu seçmesinin ardındaki temel neden, Arap ülkelerinin savaş girişimleridir. İsrail, Arap ülkelerine karşı kendi güvenliğini korumak için nükleer silahları bir caydırıcılık silahı olarak görmektedir. 1960'lı yılların başlarında İsrail Savunma Kurumları, nükleer silahların kullanılmasını gerektirebilecek bazı durumları içeren stratejik bir plan hazırladılar. Bu plandaki maddeler şöyledir:

- “Arap askerlerinin İsrail topraklarına girmesi,
- İsrail Hava Kuvvetleri'ne karşı herhangi bir saldırı,
- İsrail'e karşı kimyasal veya biyolojik silahlarla saldırı,
- İsrail'e karşı nükleer silahların kullanılması” (Evron, 1979: 64).

İsrail hükümeti nükleer silah programı peşinde olduğunu hiçbir zaman resmi olarak kabul etmemiş olsa da, uluslararası toplum 1960'lardan beri İsrail'in nükleer programının askeri nitelikte olduğunu farkındadır. Nahal Sorek Nükleer Araştırma Merkezi dışında İsrail'in nükleer programındaki tüm tesisler tamamen askeridir. 1981 yılında Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu, İsrail'den nükleer tesislerini güvenlik denetimlerine açmasını talep etti, ama bu talep İsraili yetkililer tarafından reddedildi. Bu nedenle, Dimona tesisi henüz denetime tabi değildir. İsrail'in nükleer stokunun boyutu ve içeriği şu anda belirsiz olsa da, nükleer silahları muhtemelen oldukça farklı patlayıcı menzillere sahiptir. 1990'ların sonlarında, ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı, İsrail'in üretim tahminlerine dayalı olarak, 75 ila 130 adet nükleer silaha sahip olduğunu tahmin etmiştir (Rabinowitz ve Miller, 2015: 60). 1960'lı yıllardan itibaren nükleer silah çalışmaları yapan İsrail'in, günümüzde çeşitli nükleer silah kapasitesinin olduğu bilinmektedir. Dünyanın 6. büyük nükleer gücü olarak bilinen İsrail'in, karadan, havadan ve deniz tabanlı fırlatılabilen nükleer füzeleri bulunmaktadır (Nogw.com, 2006).

İsrail'in nükleer programına ilk başlarda ABD ve bazı batılı devletler karşı çıkmıştır. ABD'nin karşı çıkmasındaki temel sebep, İsrail'in nükleer çalışmaları Orta Doğu bölgesine yayılabileceği endişesi idi. Bu durumun gerçek olmasıyla beraber ABD'nin Orta Doğu projesi zora girebilirdi. Bu hususta, ABD ilk başlarda İsrail'in nükleer silah edinmesine karşı çıkmıştır.

İsrail'in nükleer silah edinmesine karşı çıkan ülkelerden biri de İran'dır. İsrail'in kuruluşundan bu yana Orta Doğu bölgesinde devam eden savaşlar ve huzursuzluklar ile Filistinlilerin Batı Şeria ve Gazze'de çektikleri acılar, İran'ın sık sık altını çizdiği ve dünyanın dikkatini çekmeye çalıştığı konular, İran-İsrail gerilimini artırmaktadır. İran, uluslararası toplumun Filistin halkına karşı duyarsız kalması nedeniyle İsrail'e yönelik sert söylemlerini artırmış ve bu durum çeşitli krizlerde her iki taraf için de saldırganlık tehdidini artırmıştır. Özellikle İsrail'in

nükleer silahlara sahip olması İran-İsrail gerginliğini artıran en önemli unsurdur. İsrail'in nükleer silahlara sahip olması İran'ın güvenliği için büyük bir tehdittir. Fakat İran, nükleer silahlı bir İsrail'den korkmadıklarını resmi konuşmalarında açıkça ifade etmiştir. Bu açıklamalara rağmen İran, İsrail'dengelebilecek herhangi bir saldırı ihtimaline karşı endişe duymaktadır.

4.2.2.1. İsrail'in Sahip Olduğu Nükleer Tesisler

A. Nahal Sorek Nükleer Araştırma Merkezi

- Nükleer Silah Araştırma Laboratuvarı (IAEA, 2004)

B. Negev (Dimona) Nükleer Araştırma Merkezi

- Ağır suyla çalışan plütonyum ve trityum üretim reaktörü
- Plütonyum İşleme Tesis
- Uranyum Üretim Tesis
- Uranyum Zenginleştirme ve İşleme Tesis
- Atık İşleme Fabrikası (Defence News, 2021)

C. Eilabun Nükleer Araştırma Merkezi

- Nükleer Silah Depolama Tesis (Carnegie, 2006)

D. Yodfat Nükleer Araştırma Merkezi

- Nükleer Silah Montaj Tesis

E. Tirosh Nükleer Araştırma Merkezi

- Nükleer Silah Deposu

F. Kfar Zekharya Nükleer Araştırma Merkezi

- Nükleer Füze Depolama Tesis (Carnegie, 2006),

4.2.3. Camp David Anlaşması

Orta Doğu barışının sağlanması için tasarlanmış ve asıl hedefi tüm Arap ülkelerinin İsrail'e karşı olan düşmanca tavrını değiştirmeyi amaçlayan Camp David Antlaşması 1978 yılında, Mısır ile İsrail arasında imzalanmıştır. 1973 Yom Kippur Savaşı'nda ABD ve bazı batılı ülkelerin Arap ülkelere karşı İsrail'e destek vermesi savaşın gidişatını değiştirmiştir. Mevcut durum karşısında Arap ülkeleri hem ABD'ye hem de batılı ülkelere petrol ambargosu uygulamıştır. Dünya ekonomisi için büyük bir tehlikeye yol açabilecek bu duruma rağmen ABD ve batılı ülkeler İsrail'e olan desteklerini kesmemiştir. Yom Kippur Savaşı'nın ardından ABD, Orta Doğu'daki Arap-İsrail Anlaşmazlığını bitirmeye yönelik bir dış politika benimsemiştir. Bu politika bağlamında Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat teşvik edilerek İsrail'e resmi bir ziyaret gerçekleştirmesini sağlamıştır. Bu ziyaret Camp David Antlaşması'nın gerçekleşmesinin önünü açmıştır. ABD'nin Orta Doğu'da uygulamış olduğu politikayla Mısır ile İsrail arasındaki sorun çözülmüştür. Bu anlaşma aynı zamanda, Arap ülkelerinin Mısır'a karşı olan düşüncelerinin değişmesine ve Arap ülkelerinin birbirine düşmesine neden olmuştur (Oruç, 2016: 30).

Camp David Antlaşması'nın en önemli siyasi işlevi, Arap dünyasının Filistin sorunu üzerinde bölünmesini sağlamak olmuştur. Bu antlaşmayla birlikte Arap dünyası bölünmüş ve bölgede bir daha Arap-İsrail savaşı yaşanmamıştır. Ayrıca bu antlaşmayla İsrail'in bir devlet olarak varlığının Arap ülkeleri tarafından resmen tanınma süreci başlamıştır. İsrail Başbakanı Menahem Begin ve Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat, antlaşmayı gerçekleştirdikleri için 1978'te Nobel Barış Ödülü'ne layık görülmüştür (Britannica, 2019).

Mısır ile İsrail arasında 1979 yılında imzalanan Camp David Antlaşması müzakerelerine ilişkin çok sayıda gizli belge ortaya çıkmıştır. Mısır'da yayınlanan El Yevm El Sabi gazetesinin yayınladığı belgelere göre, İsrail Başbakanı İzak Rabin'in 1974 yılında İran'ı ziyaret etmiş ve İran Şahı Muhammed Pehlevi aracılığıyla Mısır ile doğrudan temas kurmuştur. İsrail haber medyasının 1975'te yayınladığı belgelerde, İran Şahı Pehlevi'nin iki ülke arasında arabuluculuk yapmaya çalıştığı ortaya çıkmıştır. Bahsedilen belgeler arasında Pehlevi'nin Enver Sedat ve İzak Rabin'e yazdığı mektuplar da bulunmaktadır. Pehlevi, iki lidere yazdığı mektupta, bu mücadelenin askeri yollarla değil, ancak barışla sonlandırılabilceğini ifade etmiştir (Haberler.com 2015). İran Şahı'nın iki ülke arasında arabuluculuk yapma isteği İran-İsrail ilişkilerine olumlu yönde etki etmiştir.

4.2.4. Lübnan'ın İşgali

Etnik, mezhepsel ve kültürel zenginliğiyle Orta Doğu'nun adeta küçük bir modeli olan Lübnan, bu noktada Orta Doğu siyasetinin evrimini anlamak için önemli bir örnek olarak öne çıkmaktadır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen her sosyo-politik hareketin Lübnan'a sonuçları olmuş ve bunun da ötesinde ülke, etnik ve mezhepsel çatışma ve bölünmelerle yaklaşık 15 yıl süren bir iç savaşın içine düşmüştür. Ayrıca Lübnan bölgesel ve küresel aktörlerin doğrudan ve dolaylı müdahalelerinden de zarar görmüştür.

İsrail ile Mısır arasında imzalanan Camp David Antlaşması ile İsrail 1967'de işgal ettiği sınırlardan geri çekilme kararı almıştır. İsrail, bu geri çekilmeyi 1982'de tamamlamasına rağmen, FKÖ'nün Lübnan'ı üs olarak kullanmaya başlamasıyla birlikte bölgeye tekrardan girerek Lübnan'a saldırmıştır. FKÖ bu saldırıya misilleme yaparak 3 Haziran 1982'de İsrail'in Londra Büyükelçisi'ne bir saldırı gerçekleştirmiştir. Bu saldırıyı bir fırsat olarak gören İsrail, aynı tarihte Güney Lübnan'daki FKÖ mevzilerine şiddetli bir şekilde saldırmıştır. Bu saldırının hemen ardından İsrail askerleri, 6 Haziran 1982'de Lübnan'ı işgal etmek için bir operasyon başlatmışlardır (Acar, 1989: 98).

12 Ağustos 1982'de İsrail, Hamra gibi merkezi yerleşim caddeleri de dâhil olmak üzere Batı Beyrut'un tüm bölgelerini hava, deniz ve kara yoluyla 14 saat kesintisiz bombalamıştır. Bu saldırı 200 kişinin ölümüne yol açmıştır. Saldırı sırasında Beyrut'ta temaslarını sürdüren ABD'li arabulucu Philip Habib, ABD Başkanı Ronald Reagan'a bu koşullar altında görevine devam edemeyeceğini

bildirince, Reagan İsrail Başbakanı Menahem Begin'e bir mesaj göndererek saldırıların durdurulmasını istemiştir. ABD'nin baskısıyla İsrail, Lübnan'a yaptığı operasyonu durdurmuştur (Acar, 1989: 102). ABD savaşlarla ardından Büyük Orta Doğu Projesi (BOP) veya Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Projesi (GOKAP) gibi demokratikleştirme hamleleri ile Orta Doğu'daki potansiyel muhalif güçleri ortadan kaldırma eğilimine girmiştir. ABD ve İsrail'in güvenliği için bir tehdit olan Hizbullah, Hamas, İran ve Suriye arasındaki bağları simgeleyen Lübnan Savaşı bu sürecinde devamı olarak ortaya çıkmıştır.

1980'lerde Şiiler, Lübnan'daki güçlerini kademeli olarak arttırdılar. Maruni ve Sünnilerden sonra üçüncü mezhep olarak kabul edilen Şiiler, 1980'lerde çoğalarak en kalabalık mezhep haline geldiler. Aslında Lübnan'ın güneyinde ve Beyrut'un banliyölerinde yaşayan ve genellikle eğitimsiz ve ekonomik açıdan zayıf olan Şiiler son yıllarda Nebih Berri liderliğinde askerialanda güçlendiler. Filistin birliklerinin Lübnan'daki varlığı nedeniyle 1982 yılına kadar sessiz kalan Şiiler, İsrail'in Haziran 1982'de Lübnan'daki Filistin birliklerine yönelik saldırılarını da sessizlikle karşıladılar. İlk olarak Güney Lübnan'daki Filistin birliklerinin Lübnan'ı terk etmelerinin ardından Şiiler, İsrail işgaline karşı bir direniş harekâtı başlattılar. Bu süreçte Şii militanlar, ABD Büyükelçiliğine yönelik saldırılar gerçekleştirdiler (Acar, 1989: 98).

1979 yılında İran'da meydana gelen İslam Devrimi, Lübnanlı Şiiler üzerinde büyük bir etki yarattı. Lübnan, İran'da Şii teori ve söylemini iç ve dış politikasının merkezine alan ve devrim ihracı politikasını benimseyen ilk yerlerden biri olmuştur. Aslında Lübnan, 1960'lı yıllardan beri İran'daki Şah yönetimine muhaliflik yapan yerlerden biri olmuştur. Aynı zamanda Humeyni liderliğinde bulunan muhaliflerde uzun süredir Lübnan'da faaliyet göstermiştir (Erdem, 2018: 35).

Hizbullah ve İran ile ittifak Suriye açısından da önemlidir. 1990'larda Suriye, Lübnan rejimi ve Hizbullah arasında bir denge politikası uygulamıştır. Bu politika büyük ölçüde başarılı olsa da, arasıra krizlerle karşılaşmıştır. Suriye ile Hizbullah arasındaki bir başka yön de İran'dır. İran ile Suriye arasındaki uzlaşma 1980'lerde başlamıştır. Bu dönemde İran ile Suriye'yi birleştiren unsurlar, iki ülkenin de İsrail ve Irak'a yönelik düşmanlığı, bölgede başta ABD olmakla diğer Avrupa ülkelerinden duydukları endişe ve Türkiye'nin bölge üzerindeki etkinliğini artırmak olmuştur. İran, Hizbullah'ın oluşturulmasında ve eğitilmesinde öncü bir rol oynamıştır. İran ve Lübnan Şiileri arasındaki mezhepsel ve tarihsel bağlar üzerine inşa edilen bu ilişki, her iki tarafında ortak çıkarlarına hizmet etmesi nedeniyle 1980'lerden itibaren artarak devam etmiştir. İran, Hizbullah'a ilk başlardan beri mali ve askeri destek sağlamıştır. Karşılığında ise Hizbullah İran'a, Arap-İsrail Anlaşmazlığında ve Arap siyasetinde bir etki alanı kazandırmıştır. Bunun dışında Hizbullah, İran'a Doğu Akdeniz'e açılmak ve bölgesel güç iddiasını güçlendirmesine katkı sağlamıştır (Benli, 2007: 9).

İsrail ile Hizbullah arasında İsrail'in kuzeyi ve Lübnan topraklarında meydana gelen silahlı çatışmalar, 12 Temmuz 2006'da Hizbullah militanlarının sınırı geçerek üç İsrail askerini öldürüp ve

iki askeri rehin almaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Krizin fiilen başladığı tarihi, İsrail'in Güney Lübnan'dan çekildiği Mayıs 2000'e dayandırmak daha doğru olacaktır. İsrail askerlerinin Güney Lübnan'dan çekilmesinin yarattığı güvenlik boşluğu İsrail içinde çekişmelere ve tartışmalara neden olmuştur (Köşe, 2007: 58). İran ve Suriye'nin özellikle Güney Lübnan'da Hizbullah üzerindeki artan etkisi İsrailli yetkilileri endişelendirmiştir.

İsrail'in Güney Lübnan'ı işgalinin olası bir İran müdahalesinden önce ABD ile birlikte yürütülen gizli bir operasyon olduğu yönünde iddialar bulunmaktadır. Bu operasyondan sonra Hizbullah onarılamayacak şekilde hasar görürse, İran operasyonunu kolaylaştıran bir adım olacaktır. ABD, Güney Lübnan'da uluslararası bir güç kurmak ve İsrail'i tampon bölge ile savunmak istemiştir. Bu durum İsrail'in istediği bir gelişme idi. Bazı analistler, bu gerilimin İran'ın Hizbullah'a gizli desteği ve provokasyonları nedeniyle ortaya çıktığını ve krizden İran'ı sorumlu tutmaya çalıştılar (Bill, 2006: 4). İran'ı kontrol altında tutmak ABD'nin bölgedeki hedefleri için önemlidir. Günümüzde İran, İslam dünyasında ABD'ye açıkça meydan okuyabilen ve bu konuda güçlü bir açıklamayapabilen yegâne büyük güçlerden biridir.

İsrail, İran'ın Suriye üzerinden Hizbullah'a silah ve malzeme desteği aktardığını iddia etmektedir. Bu bağlamda Suriye, Lübnan sınırında uluslararası bir denetim gücü kurulmasını talep etmiştir. Bunun yanı sıra İsrail, yoğun bir şekilde Lübnan'daki otorite boşluğunun doldurulması gerektiğini ifade etmiştir. Aksi takdirde boşluğu, İran ve Şii cephesinin dolduracağını öne sürmüştür. İran ise ABD, İsrail ve Avrupa ülkelerini Lübnan'ın istikrara kavuşturulmasında potansiyel bir oyun değiştirici olarak görmektedir. Lübnan'ın devlet yapısının kırılganlığı ve İsrail'in devam eden işgal ve müdahalesi, bu iki aktörün Lübnan'daki faaliyetlerinin farklı kanallardan devam etmesine olanak sağlamıştır. ABD ve İsrail'in Orta Doğu'daki operasyonları İran'ı tedirgin etmektedir. İran, ABD ve İsrail çıkarlarına karşı çıkan örgütleri destekleyerek bu tedirginliği gidermeye çalışmaktadır (Köşe, 2007: 71).

4.2.5. İran-İrak Savaşı

Saddam Hüseyin cumhurbaşkanı olduktan kısa bir süre sonra Irak, İran'a yönelik saldırgan bir tutum sergilemiştir. Körfez bölgesine hâkim olma isteği iki ülkeyi birbirine rakip haline getirmiştir. İki ülkenin bu duruma düşmesinde yabancı ülkelerinde etkisi büyüktür. ABD'nin, İslam Devrimi öncesi kurduğu iki sütunlu politikası, Orta Doğu'daki en önemli müttefiki İran'ı Batı bloğuna çekmiş, Irak'ı ise SSCB'nin yanında yer almasına neden olmuştur (Doğan, 2012:4).

Batılı ülkelerden aldığı destekle İran, Körfez bölgesinde yer alan üç adayı işgal etmiştir. Bu adalar petrol taşımacılığı açısından büyük önem taşımaktadır. İran bununla yetinmeyerek Bahreyn topraklarına göz dikmiştir. Kendisini Arap Birliği'nin lideri olarak gören Irak ise, bu duruma tepki göstererek İran ile olan diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Devrim'den sonra İran'ın, başta ABD

ve İsrail olmak üzere birçok batılı ülkelerle ilişkileri bozulmuştur. Bunu bir fırsat olarak gören Saddam, 1980’de İran’a saldırarak sekiz yıllık bir Körfez Savaşı’nı başlatmıştır. 1979 İslam Devrimi’nden sonra İran, ABD açısından bir tehdit unsuru oluşturduğu için ABD sekiz yıl süren İran-Irak Savaşı’nda Irak’a destek vermiş, İran’ı ise terörizmi destekleyen ülkeler listesine almıştır (Ekren, 2001: 150).

İran-Irak Savaşı’nın üçüncü taraflar ve özellikle İsrail açısından önemi büyüktür. İran’ın o dönemdeki en yakın müttefiki Suriye idi. Çünkü Suriye, Akdeniz’den geçen petrol boru hattı üzerinde yer almaktadır. Bu durum Irak için sorun yaratmıştır. Çünkü Suriye, İran ile birlikte söz konusu petrol boru hattını keserek Irak’ın gelirinin düşmesine neden olmuştur. Bahsi geçen savaşta Çin, Libya ve Kuzey Kore de İran’a birçok silah ve mühimmat desteği vermiştir. Savaşta İran’a silah göndererek destek veren ülkeler arasında İsrail’de bulunmaktadır. İsrail’in İran’a yardım etmesinin iki temel nedeni bulunmaktaydı. Bunlardan ilki, İsrail’in Orta Doğu’da yaygın olarak kullandığı “düşmanımın düşmanı dostumdur” ifadesidir. İsrail bölgede Irak’ı kendi güvenliği için büyük bir tehdit unsuru olarak görmüştür. Bu nedenle Irak’ın tehlikeli yanını azaltmak için İran’a destek vermiştir. İkinci nedenini ise, İran’da bulunan Yahudi nüfusu idi (Jewish Virtual Library, 2018). Yahudi nüfusu İsrail için çok önemlidir. Bu nedenden ötürü savaş sırasında İsrail, Yahudi nüfusu korumak ve onları İsrail’e getirmek için İran’ı desteklemiştir.

Özetle İsrail, İran-Irak Savaşı’nda kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek İran’ı desteklemiştir. Bu destek İsrail’in Humeyni döneminde İran’a yapmış olduğu en önemli destek olma özelliğini taşımaktadır.

4.3. Güney Kafkasya’da İran-İsrail Rekabeti

Günümüzde İran ile İsrail arasında Güney Kafkasya bölgesinde gizli bir savaş yaşanmaktadır. Bu gizli savaşın yaşandığı ülkeler Azerbaycan ve Gürcistan’dır. SSCB’nin dağılmasının ardından Güney Kafkasya’da ortaya çıkan iktidar boşluğu, İran’a bölgedeki etkisini artırması için bir fırsat sağlamıştır. Zengin yeraltı kaynakları ve bölgenin jeostratejik önemi Azerbaycan’ı, ABD’nin yanı sıra Rusya, İran ve İsrail gibi dünya güçlerinin ilgi odağı haline getirmektedir.

İran ve Azerbaycan, yakın tarihi ve dini bağlara sahip iki komşu ülkedir. İran’da yaklaşık olarak 30 milyondan fazla Azerbaycan Türkü yaşamaktadır. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra çeşitli nedenlerden dolayı İran’a karşı şüphe ve korkuya dayalı bir dış politika geliştirmiştir. İran, ülkesinde yaşayan Azerbaycan Türklerinin ülke bütünlüğüne zarar vereceğinden endişe ederken, Azerbaycan ise İran’ın ülkesine devrim ihraç edeceğinden çekindiği için İran’a karşı mesafeli davranmıştır. İran, SSCB’nin dağılmasının ilk yıllarında bağımsızlıklarını yeni kazanan İslam ülkelerine devrimi ihraç etmek için çok çalışsa da, son yıllarda bu ülkelerin artan endişelerine yanıt olarak İran, ekonomik diyalogu vurgulayan bir politika izlemeye başlamıştır. Azerbaycan

bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren ABD, Batı ve İsrail ile ilişkilerini geliştirme çabaları, İran'ın rejimi ülkeye getirme fikrini muğlak bırakmıştır (Keskin, 2008: 51).

Azerbaycan ile İran arasındaki ilişkileri etkileyen en önemli faktörlerden biri de, Bakü'nün Tel-Aviv ile kurduğu yakın diyalogudur. İran düşman olarak gördüğü İsrail'in Azerbaycan ile yakın ilişki kurmasına engel olmaya çalışmaktadır. İranlı siyaset uzmanları, Türkiye'yi Azerbaycan ile İsrail arasında ilişkilerin kurulmasına ve gelişmesine katkı sağladığı gerekçesiyle sık sık eleştirmektedirler. İran, Aralık 1997'de Tahran'da düzenlenen İslam Konferansı 8. Hükümetler ve Devlet Başkanları Zirvesi'nde bu konuyu gündeme almış, Türkiye ve Azerbaycan'ı eleştirmiştir (Bayır vd., 2004: 52).

İsrail ile Azerbaycan arasında artan askeri ilişkiler İran'ı rahatsız etmiştir. 12 Ağustos 2004 tarihinde üst düzey İran askeri yetkilileri Bakü'yü ziyaret ederek, Azerbaycan'ın İsrail ile yaptığı güvenlik işbirliğini sona erdirmesini talep etmiştir. Bu talebe cevap olarak ise Azerbaycanlı yetkililer, Azerbaycan'ın İsrail ile kurduğu güvenlik işbirliğinin İran'a karşı herhangi bir tehdit unsuru olmadığını açıklamıştır (Abilov, 2009: 144). Bu olayın yaşanmasından tam yedi yıl sonra İranlı orgeneral Hassan Firouzabad, Azerbaycan'ı İsrail ile yakın ilişkiler sürdürmesi halinde karanlık bir kaderin beklediği konusunda uarmıştır. İsrailli eski milletvekili Yosef Shagal konuyla ilgili yaptığı açıklamada, Azerbaycan ile İsrail arasındaki ilişkilerin gelişmesinin engellenen İran'ın ana stratejik hedefi olduğunu söylemiştir. Shagal için Azerbaycan ile İsrail arasındaki bağların güçlendirilmesi, İran'ın zayıflaması anlamına gelmektedir. Shagal, İran'ın İsrail'e karşı Azerbaycan'a uyguladığı baskı da başarısız olduğunu, fakat İran'ın bazı yönlerden hedeflerine ulaştığını söylemiştir. İran'ın hedefine ulaştığı konu ise, Azerbaycan'ın İsrail'de bir büyükelçilik açmamış olmasıdır. Bu konuya yönelik Bakü yönetiminin iki gerekçesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki İran, ikincisi ise, İsrail'in Filistin sorununa karşı yaklaşımıdır (Radio Liberty, 2011).

Azerbaycan kendisini çevreleyen Rusya ve İran gibi ülkelerin etkisi ve Ermenistan ile yaşanan çatışmalardan dolayı, İsrail ile olan ilişkilerine önem vermektedir. Azerbaycan Milletvekili Ganire Paşeyeva, 1 Mart 2012 tarihinde Netya Akademik Kolejinin düzenlediği konferansta yaptığı konuşmada, Azerbaycan ile İsrail arasındaki stratejik ilişkilerin komşularımızın tepkilerine rağmen devam edeceğini söylemiştir. Paşeyeva'nın bu sözlerinden Azerbaycan ile İsrail arasındaki ilişkilerinin ne denli sağlam olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Paşeyeva, Dağlık Karabağ Savaşı için İsrail'den destek istemiştir (The Jerusalem Post, 2012).

Ortadoğu uzmanı Aran Ammon'a göre, Azerbaycan'ı İsrail açısından önemli kılan en önemli unsurunun, İran'ın nükleer güce sahip olmasıdır. MOSSAD ile yakınlığı olan Debka haber sitesinde, Ammon'un iddialarını destekleyen bir haber yayınlanmıştır. Söz konusu habere göre İsrail, İran'ın nükleer tesislerini izlemek için Azerbaycan'ı kullanmaktadır. Azerbaycan'a karşı yapılan bu tür

iddialar uluslararası medyada sürekli gündeme gelmektedir (Radio Liberty, 2011). Azerbaycan yetkilileri ise bu tür haberleri yalanlamıştır.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 26 Şubat 2012 tarihinde Güney Kore'nin Seul kentinde düzenlenen Nükleer Güvenlik Zirvesi'nde İsrail Başbakan Yardımcısı Dan Meridor ile İran'a yönelik bir müdahalenin konuşulduğu bir dönemde görüşmesi dikkat çekmiştir. Bu görüşmede Meridor, İran'a karşı yaptırımların daha güçlü olması hususunda Aliyev'e çağrıda bulunmuştur (Tarasov, 2012: 13). Meridor'un bu çağrısı, Güney Kafkasya'da var olan İran ve İsrail arasındaki çatışmanın önümüzdeki dönemlerde daha fazla yükselebileceğinin göstergesidir.

Son yıllarda İran ve İsrail başta olmakla birçok ülke ajanlarının Bakü'de görev yaptığını dair basında pek çok haber yer almaktadır. Azerbaycanlı eski istihbarat görevlisi Arustun Oruçlu yabancı bir gazeteye verdiği röportajda, Azerbaycan'da bugün binlerce İran Devrim Muhafızlar mensubu olduğunu, MOSSAD ajanlarının ise bu ülkede muhtemelen daha az ama daha etkili bir şekilde faaliyet yürüttüklerini söylemiştir (Caspinews, 2012). Azerbaycan'da yabancı ülke ajanlarının bulunmasının en önemli nedeni Rusya ve İran arasındaki coğrafi konumudur. Bu bağlamda ABD, Rusya, İran ve İsrail birbirlerine karşı istihbari üstünlük kazanmak için mücadele etmektedirler.

MOSSAD ile SAVAK arasındaki rekabet, 11 Ocak 2012 tarihinde İranlı nükleer fizikçi Mustafa Ahmadi Roşan'ın bir suikastla öldürülmesiyle beraber iyice ortaya çıkmıştır. İran Parlamento üyesi Esmail Kavsari, bu suikastı MOSSAD'ın yaptığını ileri sürmüş ve Azerbaycan'ın MOSSAD için önemli merkezlerden biri olduğunu ifade etmiştir (Iran- daily.com, 2012). Bu bağlamda İran endişelerini dile getirmek için Azerbaycan'ın Tahran Büyükelçisi olan Cavanşir Ahundov'u Dışişleri Bakanlığına davet edip protesto notası vermiştir. İran'ın söz konusu notası, İran-Azerbaycan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir.

İran ile Azerbaycan arasındaki gerilim, 22 Mayıs 2012 tarihinde İran'ın Bakü Büyükelçisini geri çağırmasıyla üst seviyeye çıkmıştır. İran bu davranışa gerekçe olarak, Bakü'de yapılan bir gösteride İran'ın dini lideri olan Ayetullah Ali Hamaney'e hakaret edilmesini göstermiştir (Akşam, 2012). Fakat uzmanlar İran'ın bu tavrını son dönemde İsrail ile Azerbaycan arasındaki artan ilişkilere bağlamaktadır.

İran ile Azerbaycan arasındaki İsrail gerilimi, 2012 yılından itibaren düzenli olarak artmaya devam etmektedir. Ocak 2012'de İran istihbarat servisi ile bağlantılı olan iki kişi, İsrail'in Bakü Büyükelçisi Michael Rotem ile Bakü'deki bir Yahudi din adamına suikast girişiminde bulunabileceği için tutuklanmıştır (Vatan, 2012). İran tarafı konuyla ilgili olarak Bakü'yü suçlamış ve Azerbaycan'ı MOSSAD için bir sığınak olduğunu öne sürmüştür. Bahsi geçen saldırıyı önledikleri için Şimon Peres İlham Aliyev'e teşekkür etmiştir (The Jerusalem Post, 2012).

İran ile Azerbaycan arasındaki istihbarat savaşı, Azerbaycan güvenlik güçlerinin İran destekli bir terör örgütü üyelerini tutukladığı 2000 yılından itibaren aralıklı olarak devam etmektedir. 2007 yılında yine İran istihbarat servisiyle bağlantılı olduğuna inanılan bir grup daha Bakü’de tutuklanmıştır. “İmam Mehdi’nin Kuzey Savaşçıları” adlı grubun Azerbaycan’da, ABD ve İsraili diplomatları ve yabancı şirketlerin faaliyetlerini izledikleri belirtilmiştir (Murinson, 2011: 20). İran ismi geçen terör grupları vasıtasıyla İsrail’in Azerbaycan’daki faaliyetlerini engellemek istemektedir.

14 Mayıs 2012 tarihinde Azerbaycan güvenlik güçleri İran Devrim Muhafızları’yla bağlantısı bulunan 22 kişiyi, Azerbaycan aleyhine istihbarat faaliyetleri yürüttükleri için tutuklamıştır. Azerbaycan’ın başkenti Bakü’de tutuklanan 22 kişinin ABD ile İsrail’in büyükelçiliklerine saldırı için hazırlık yaptıkları belirtilmiştir (BBC, 2012). Bu tutuklamalar İran ile Azerbaycan arasındaki ilişkileri iyice germiştir.

Son yıllarda İsrail ile Azerbaycan arasındaki artan yakınlaşma, İran-Azerbaycan hattında olumsuz bir hava yaratmıştır. İran’ın nükleer güce sahip olması ve Ortadoğu’daki İsrail karşıtı örgütlere verdiği destek ve aynı zamanda İsrail’in İran’ı kuşatma politikaları, İsrail-Azerbaycan yakınlaşmasına yol açmıştır. Bu yakınlaşmayla beraber, İsrail ile Azerbaycan arasında askeri anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşma ile Azerbaycan, İsrail’den füze savunma sistemleri, hava savunma sistemleri ve insansız hava araçlarını satın almıştır. Ayrıca anlaşma, İsrail’i Rusya ile birlikte Azerbaycan’ın en büyük silah tedarikçilerinden biri haline getirmiştir (İRAM, 2019). Bakü yönetimi, İsrail’den alınan silahları Ermenistan’a karşı savunma için kullanacaklarını öne sürmüştür. Fakat bu açıklamalara rağmen İran endişe duymaya devam etmiştir.

İsrail’in Azerbaycan ile askeri ilişkileri, İran’ın endişelendiği bir durum olan silah alışverişinin çok ötesine geçerek stratejik bir nitelik kazanmıştır. Foreign Policy Dergisinde yayınlanan bir makalede, Azerbaycan’ın İsrail’e hava üslerini kullanma hakkı verdiğini ve İsrail’in de Azerbaycan’da bulunan bir havaalanını satın aldığını yazmıştır (Foreign Policy, 2012). Söz konusu havaalanı SSCB zamanında askeri amaçla kullanılmış olan Sitalçay havaalanıdır. Bu makalenin yayınlanmasının hemen ardından Azerbaycanlı yetkililer İsrail’e havaalanı satmadıklarını ifade etmişlerdir. Yine aynı makalede ABD’nin, İsrail’in Azerbaycan’da artan gücünden ve İran’a yönelik provokasyonlarından endişe duyduğu ifade edilmiştir. Foreign Policy dergisine röportaj veren Amerikalı bir istihbarat uzmanı, İsrail’in Azerbaycan’da yürüttüğü faaliyetleri izlediklerini ama bu durumdan memnun olmadıklarını ifade etmiştir (Foreign Policy, 2014).

Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Abiyev 12 Mart 2012 tarihinde İran’a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaretin ardından açıklama yapan Abiyev, Azerbaycan topraklarını İran’a karşı hiçbir ülkeye kullanırmayacaklarını ifade etmiştir (Foreign Policy, 2012). Aslında bu savunmanın yasal dayanağı, İran ile Azerbaycan arasında Mayıs 2005’te imzalanan Saldırmazlık Paktıdır. Pakta

göre bir ülke üçüncü ülke tarafından saldırıya uğrarsa, diğer ülke tarafsız kalarak saldırgan ülkeye destek vermeyecektir (Özkan, 2012: 26).

İran'a rağmen Azerbaycan'ın İsrail ile son yıllarda geliştirdiği stratejik ortaklık Azerbaycan tarafından geçerli nedenlere dayandırılmaktadır. Bu nedenlerden en önemlisi İran, Azerbaycan'ın temel sorunu olan Dağlık Karabağ çatışmasında Azerbaycan'a yardım etmeyerek Ermenistan'a destek olmuştur. İran'ın Azerbaycan'a karşı savaşı Ermenistan'a silah satışı gerçekleştirdiği bilinmektedir. Azerbaycan ve Türkiye'nin Ermenistan ile olan sınır kapılarını kapatmasıyla birlikte İran, Ermenistan açısından çok önemli bir konuma gelmiştir. İran'ın Ermenistan ile olan sınır kapısını kapatmaması Bakü tarafından eleştirilmiştir. Bu hususta açıklama yapan Azerbaycan Milletvekili Ganire Paşayeva, İran Ermenistan ile olan sınır kapısını kapatmış olsaydı Dağlık Karabağ'daki Savaş kaderinin çok farklı olacağını ifade etmiştir (1news.com.tr, 2012). Dağlık Karabağ Savaşı'nda İran'ın Azerbaycan'a karşı Ermenistan'a verdiği destek, İran-Azerbaycan ilişkilerini germiştir. İran'ın bu adımına karşılık Azerbaycan'da İsrail ile yakın ilişkiler kurarak Dağlık Karabağ Savaşı'nda üstünlük kazanmak istemiştir. Azerbaycan İsrail'i Ermenistan ile olan savaşta silah sağlayabileceği bir ülke olarak görmektedir.

Son yıllarda Güney Kafkasya, İsrail dış politikasının odak noktası haline gelmiştir. İsrail Güney Kafkasya'ya yönelik hedeflerini hayata geçirmek için 2008 yılında Dışişleri Bakanlığı bünyesinde bir birim kurmuştur. Güney Kafkasya güvenliği ile Orta Doğu güvenliğinin birbiriyle bağlantılı bir karmaşık yapı oluşturması, İsrail'in bölgeye ilgi duymasına neden olmuştur. Güney Kafkasya ülkeleri ise gelişmiş ekonomisi ve ABD'nin etkisiyle İsrail ile ilişkilerini geliştirmiştir.

Soğuk Savaş sonrası küresel sistem dikkate alındığında, orta ve küçük ölçekli üç devletin ortaya çıktığı Güney Kafkasya'da, farklı parametreler ve gerekçelerle İran ve İsrail için bir etkinlik mücadelesi ortaya çıktı. Bu mücadelenin önemli alanlarından biri de Gürcistan'dır. Enerji nakil hatları üzerinde ve Karadeniz kıyısındaki stratejik konumu nedeniyle Gürcistan, İran ve İsrail'in ilgisini üzerine çekmiştir.

Tahran-Tiflis ilişkisi, Kafkasya coğrafyasına dayalı bölgesel bir güç olan İran'ın dış politikasındaki önemli halkalarından birisidir. İran ile Gürcistan arasındaki diplomatik ilişkiler 1992 yılına dayanmaktadır. İki ülke arasında sınır, tarihi veya kültürel yakınlık olmaması nedeniyle ticaret, iki ülke arasındaki ilişkide önemli bir faktördür. İran ve Gürcistan arasındaki ticari ilişkilerin yarattığı dostane ve sorunsuz atmosfer, 2004 yılında ABD yanlısı Saakaşvili'nin iktidara gelmesiyle beraber değişmeye başlamıştır. İran, Saakaşvili'nin göreve gelmesinden sonra ABD ve Batı ile daha yakın ilişkiler kuran Gürcistan'ı yakın ilişkiler kurabileceği bir ülke olarak görmekten vazgeçmiştir. Saakaşvili rejimi altında Güney Kafkasya'da ABD ve NATO etkisinin daha fazla hissedilmeye başlanması, İran için endişe verici bir gelişme olarak algılanmış ve bu süreçte İran ile Gürcistan arasındaki diplomatik ilişkiler zayıflamıştır. Fakat tüm bunlara rağmen İran, Gürcistan'ın Rusya ile

sorun yaşadığı dönemlerde Gürcistan'a siyasi destek vererek, Rus baskısından kurtulması için yardımcı olmuştur (Kasım, 2005: 155). Özellikle Ağustos 2008 tarihinde yaşanan Rus-Gürcü Savaşı'nda ABD'den beklediği desteği tam alamayınca Gürcistan, Rusya'ya karşı bölgede İran'ı kullanmayı düşünmüş ve bu bağlamda yaptığı hareketler ABD tarafından rahatsızlıkla karşılanmıştır.

2008'den sonra bugün gelinen noktada, İran-Gürcistan ilişkilerinde hala soğuk bir hava hâkim olmaya devam etmektedir. İran, Gürcistan'ın NATO ile müzakere sürecine girmesi ve ABD ile halen gelişmekte olan ilişkilerini kendisine karşı bir sınırlama girişimi olarak görmesi gibi faktörlerin yarattığı olumsuz ortam nedeniyle, İran-Gürcistan ilişkileri bir anlamda çıkmaza girmiştir. Öte yandan, Gürcistan özellikle 2004'ten sonra İran'ın rakibi ve bölge dışında nükleer bir güce sahip İsrail için önemli bir konuma gelmiştir. İsrail'in Güney Kafkasya'daki politikasının temelinde, İran'ı kuşatmak ve ona karşı bölgede yeni müttefikler kazanmaktır. İsrail bu amaç doğrultusunda Gürcistan'da nüfuz kazanmak için çalışmalar yapmaktadır. 2004'te iktidar değişikliğinin ardından ABD ve Batı'ya karşı ilgisini artıran Gürcistan, İsrail için daha uygun bir kontrol alanı haline gelmişti. İsrail ile Gürcistan arasında başta askeri, güvenlik ve savunma alanlarında yapılan iş birlikleri olmakla beraber iki ülke arasında çok sayıda silah satışı anlaşması bulunmaktadır (Ertan, 2008: 3). İsrail'in Gürcistan'a silah satışı yapması ve Gürcistan'da nüfuzunu artırması İran'ı endişelendirmektedir. İran, İsrail'in bu hamlesini kendisi için büyük bir tehdit olarak görmektedir.

Sonuç olarak, bugün Güney Kafkasya'da net sınırlarla ayrılmış soyut bir bloklaşma yapısı bulunmakta, İran ve İsrail'in de bu yapı içerisinde kendi stratejilerini geliştirmesine ve uygulamasına zemin hazırlamıştır. Mevcut koşullarda Güney Kafkasya'nın, İran-Rusya bloğu ile İsrail-ABD bloğunun rekabet merkezi olması nedeniyle, bölgenin güvenliği açısından önemi artan Gürcistan son dönemde, İran-İsrail rekabetinin kendi sınırlarına sığramasıyla beraber zor bir süreç geçirmektedir. 13 Şubat 2012'de İsrail'in Tiflis Büyükelçiliğine yönelik düzenlenen ve son anda engellenen bombalı saldırı, Gürcistan'da açığa çıkan İran-İsrail rekabetinin önemli bir örneğidir (Habertürk, 2012). Bu durum Güney Kafkasya'da yeni bir güvenlik sorununu da ateşledi. Güney Kafkasya'da yeni dönemin ana dinamiklerinden biri de, İran ve İsrail'in Gürcistan'da nüfuz rekabetidir.

Güney Kafkasya'da İran ve İsrail rekabetinin en az yaşandığı ülke Ermenistan'dır. İsrail Azerbaycan ile olan müttefikliğini korumak için Ermenistan ile ilişkilerini sınırlı bir seviyede tutmaktadır. Bu durum İran'ın Ermenistan ile daha yakın bir ilişki kurmasına neden olmuştur. İran'ı Ermenistan'la ilişkilerini geliştirmeye zorlayan temel faktör, Ermenistan'ın Azerbaycan ile arasında bir tampon bölge olarak görmesidir. Bu hususta Ermenistan, İran için stratejik bir öneme sahiptir. İran bu stratejik önemini ekonomik ilişkiler aracılığıyla daha da geliştirmiştir. İran'ın Ermenistan'la ilişkilerini geliştirmesinin bir diğer önemli nedeni de ABD'deki Ermeni Diasporasının gücüdür. Güney Kafkasya'daki ABD tehdidinden kurtulmak isteyen İran, Ermeni Diasporasının gücünü kullanmak istemektedir.

İran-Ermenistan ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlayan unsurlardan bir diğeri de İran'ın Rusya ile yakın ilişki kurma arzusudur. Bu bağlamda, İran'ın nükleer bir güç olma arzusu, İran'ın Rusya ile iyi ilişkiler kurmasını zorunlu kılmıştır. Bu ihtiyaç, İran ile Ermenistan arasında iyi ilişkileri de beraberinde getirmiştir. Ermenistan açısından bölgede İran gibi bir ülkenin varlığı çok önemlidir. İran, neredeyse Ermenistan'ın zorda kaldığı her konuda destek vermiştir.

Davos Krizi ve Mavi Marmara Saldırısı nedeniyle İsrail ile Türkiye arasındaki ilişkilerin bozulması, İsrail'in bölgede iş birliği yapacak yeni müttefikler bulmasını zorunlu hale getirmiştir. Buhususta İsrail, bölgede Türkiye'ye alternatif olarak Azerbaycan'ı seçmiştir. İsrail'in Türkiye'ye alternatif olarak Ermenistan'ı seçmemesinin asıl nedeni Ermenistan'ın İran ile yoğun ilişkilere sahip olmasıdır. Ermenistan'ın hem ekonomik hem de askeri alanlarda İran ile yaptığı iş birlikleri, İsrail-Ermenistan ilişkilerinin gelişmesini engellemiştir.

Özetle Güney Kafkasya'da, İran ve İsrail varlıklarını korumak ve güvenliklerini sağlamak adına içinde bulundukları duruma, şartlara ve zamana göre pragmatik politikalar uygulamayı tercih etmektedirler. İran ve İsrail, Güney Kafkasya'da var olmak ve birbirlerini zayıflatmak için manevralar yapmaktadır. Her iki ülke de bunu bölge ülkeleriyle yakın ilişkiler kurarak gerçekleştirmek istemektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

SSCB'nin dağılması, Güney Kafkasya ve Hazar Denizi'nin jeopolitiğinde büyük değişikliklere neden olmuştur. Bölgedeki bu jeopolitik gelişmelerin yanı sıra bölgede bulunan petrol ve doğalgaz rezervleri, geleneksel rekabeti yoğunlaştırarak bölgeyi uluslararası aktörlerin rekabet alanı haline getirmiştir. Güney Kafkasya'daki uluslararası rekabetin özü, bir güç mücadelesi olarak yorumlanabilir. Kısıtlı kaynakların doğrudan bir sonucu olarak uluslararası rekabet geçmişte ve günümüzde var olan bir olgudur. Değişen tek şey ise aktörlerin çeşitlenmesi ve yayılmasıdır. Yer altı zenginliklerine sahip çoğu bölgenin kaderinin Güney Kafkasya ile aynı olduğunu söylemek abartı olmayacaktır.

Son dönemde Güney Kafkasya'da birbirleriyle rekabet eden uluslararası aktörlerin başında İran ve İsrail gelmektedir. 1948 yılında İsrail'in kuruluşundan 1979'da İran'da gerçekleşen İslam Devrimi'ne kadar, İran'daki Şah rejimi ile iyi ilişkilere sahip olan İsrail, bu ilişkileri pragmatik bir yaklaşımla canlı tutmaya çalışmıştır. Fakat 1979'da Rıza Şahın devrilmesi Orta Doğu'da İran ve İsrail arasındaki dengeleri değiştirmiştir. Bu sürecin ardından İsrail, İran'ı artık bir düşman ülke olarak görmeye başlamıştır. 1979'daki Devrim ile birlikte İran, İsrail ile olan tüm diplomatik ilişkilerini kestiğini açıklamıştır. İsrail ile diplomatik ilişkilerini kesmesine rağmen İran, Irak ile yaşanan savaş sırasında İsrail'den gizlice destek talep etmiştir.

İran ile İsrail arasındaki ilişkileri etkileyen önemli faktörlerden biri ABD'dir. ABD'nin Orta Doğu'daki en önemli hedeflerinden biri müttefiki olan İsrail'in güvenliğini sağlamaktır. Bu nedenle ABD, İran'ı kendisi ve müttefiki İsrail için bölgedeki en tehlikeli ülke olarak görmüştür. İran esas olarak dini rejim nedeniyle bölge ülkeleri ve bölgede bulunan uluslararası aktörler için ciddi bir tehdit haline gelmiştir. ABD İran tehdidini ortadan kaldırmak için İsrail ile işbirliği yapmaktadır.

Güney Kafkasya'daki güç mücadelesine katılan bölgesel aktörlerin başında İran gelmektedir. Güney Kafkasya cumhuriyetleri Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın bağımsızlık ilanlarına rağmen İran kuzey komşularının bağımsızlıklarını tanımak yerine Moskova üzerinden ilişkilerini sürdürmeyi tercih etmiştir. Ancak İran, bölge ülkelerinin Rusya'dan tamamıyla ayrılmasının ardından Aralık 1991'de Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ı resmi olarak tanımıştır. İran'ın Güney Kafkasya ülkelerine yönelik politikası şu ilkelere göre formüle etmiştir. Birincisi, İran kendi sınırlarını korumak için Güney Azerbaycan'ın Kuzey Azerbaycan'a olan ilgisini azaltmak, ikincisi, Azerbaycan ve Hazar'ın enerji kaynaklarını işleterek İran üzerinden nakletmek, üçüncüsü ise başta ABD, AB, İsrail ve Türkiye olmakla batılı ülkelerin bölgeye girişini önlemektir.

İran ile Azerbaycan arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasından bu yana iki ülke arasındaki karşılıklı güvensizlik hissi ikili ilişkilerin gelişmesine engel olmuştur. İran her zaman Azerbaycan'a yönelik politikalarında temkinli olmuştur. Bunun nedeni, İran'daki Azerbaycan Türklerinin nüfusudur. İran'ın Güney Kafkasya politikası genel olarak Güney Azerbaycan sorunu üzerine inşa edilmiştir. Azerbaycan 1991'de bağımsızlığını ilan ettikten hemen sonra İran, Güney Azerbaycan Türkleri ile Şii nüfusunu kullanarak Azerbaycan'ı kendi topraklarına entegre etmeye çalıştı, ama İran bu politikasında başarısız olmuştur. İran ve Azerbaycan ilişkilerinde en gergin dönem, Azerbaycan'da 1992'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini "Birleşik Azerbaycan" ideolojisini benimseyen Türk milliyetçisi Ebulfaz Elçibey'in kazanmasıyla yaşanmıştır. 1993 yılında Ebulfaz Elçibey'in istifasıyla iki ülke arasındaki ilişkiler tekrardan normale dönmüştür.

Tahran'ın Bakü üzerindeki baskı politikaları, İran-Azerbaycan ilişkilerinin kurulmasından bu yana başarılı olamamıştır. İran'ın tüm baskılarına rağmen Azerbaycan iç ve dış politikalarında hedef ve ilkelerinden vazgeçmemiştir. İran'ın Hazar Denizi'ne yönelik düşüncelerine rağmen petrol arama faaliyetlerine devam eden Azerbaycan, BTC boru hattı projesini tamamlamış ve petrol ihracatına başlamıştır. Azerbaycan'ın Rusya ve Kazakistan ile Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne ilişkin imzaladığı ikili anlaşmalar, İran'ın Hazar Denizi'ne yönelik politikalarını suya düşürmüştür.

İran ile Azerbaycan arasındaki ilişkileri etkileyen bazı sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunların en önemlisi Azerbaycan'ın Ermenistan ile yaşadığı Dağlık Karabağ Savaşı'nda, İran'ın Ermenistan'a verdiği destektir. İran komşusu Azerbaycan'ı Dağlık Karabağ sorunuyla meşgul etmek için bu sorunun bitmemesi için Ermenistan'a ihtiyaç duyduğu her alanda destek vermiştir. İran'ın bu politikasındaki temel neden, Kuzey Azerbaycan'ın Güney Azerbaycan üzerindeki etkisini bitirmek isteğidir. Fakat İran'ın Ermenistan'a destek vermesi Güney Azerbaycan'daki hareketin daha da büyümesine sebep olmuştur.

İran ile İsrail arasında rekabetin yaşandığı ülkelerden biri de Gürcistan'dır. Güney Kafkasya'da İran ile sınırı olmayan tek ülke Gürcistan'dır. Gürcistan'ın İran ile sınırının olmaması, Hristiyan bir ülke olması ve Batı eksenli bir dış politika izlemesi, Tahran ile Tiflis'in uzlaşmasında büyük bir engel olmuştur. ABD ile Gürcistan arasında 11 Eylül 2001'den sonra başlayan yakınlaşma İran tarafından endişe ile karşılanmış ve bu durumu kendi güvenliğine bir tehdit olarak görmüştür. Bu olayların yanı sıra Gürcistan'ın son yıllarda İsrail ile kurduğu yakın ilişkiler İran'ın Gürcistan ile yakınlaşmasına engel olmuştur. İsrail Gürcistan ile ekonomik ve teknolojik alanlarda önemli anlaşmalar yaparak Gürcistan'ı kendisine bağımlı hale getirmek istemektedir. Gürcistan'ın Güney Kafkasya'da yer alması ve enerji nakil hatlarının topraklarından geçmesi nedeniyle İsrail'in ilgisini üstüne çekmiştir.

Güney Kafkasya'da güç mücadelesine dâhil olan uluslararası aktörlerden biri de İsrail'dir. Kurulduğu günden itibaren Arap ülkeleriyle sorunları bulunan İsrail açısından Güney Kafkasya'nın ayrı bir önemi bulunmaktadır. İsrail'in bölge üzerinde üç önemli amacı bulunmaktadır. Bunlardan

ilki, Arap-İsrail Savaşlarının ardından uluslararası alandan dışlanan İsrail, bölgedeki ülkelerle ilişkilerini geliştirerek uluslararası yalnızlıktan kurtulmayı planlamaktadır. İkinci amacı, enerji ihtiyaçlarının önemli bölümünü Azerbaycan'dan temin eden İsrail, bölgedeki nüfuzunu artırarak enerji konusunda sorun yaşamak istememektedir. Son amacı ise, düşman olarak nitelediği İran'ı Güney Kafkasya'da çevrelemek ve kontrol altında tutmaktır.

Soğuk Savaşın bitmesiyle yenilenen uluslararası sistemin ürünü olan İsrail ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler başlangıçta düşük yoğunluklu iken, günümüzde siyasi ve ekonomik gelişmeler ışığında stratejik ortaklık sayılabilecek bir düzeye ulaşmıştır. İki ülkenin amaçlarının ve sorunlarının benzer olması, İsrail ile Azerbaycan'ın stratejik ortak olmalarına neden olmuştur. Her iki ülkenin dış politika öncelikleri, bölgesel izolasyon, komşularıyla yaşanan sorunlar, İran'ın genişleme endişeleri ve Hazar Denizi'nin güvenliğiyle ilgili konulardır. İsrail'de İran gibi Hazar Denizi'ndeki enerji kaynaklarını kendi çıkarları için kullanmak istemektedir. Bu nedenle İsrail Azerbaycan ile olan ilişkilerine ayrı bir önem vererek, Hazar'daki enerji kaynaklarını kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmak istemektedir. Hem İsrail hem de Azerbaycan kuruluşlarını ilan etmelerinden bu yana fiilen bir savaşın içerisindeyler. Dolayısıyla savaşın yarattığı güvensiz ortam ve kuşatma altında olma hissi Tel-Aviv ve Bakü'nün dış politika perspektiflerini etkilemiş ve birbirleriyle yakınlaşmasına neden olmuştur.

Azerbaycan son yıllarda İran'ın Ermenistan'la kurduğu yakın ilişkileri İsrail ile dengelemeye çalışmaktadır. Azerbaycan'ın İran'a karşı uygulamaya çalıştığı dengeli stratejide Haydar Aliyev döneminden bu yana önemli değişiklikler yaşanmıştır. Azerbaycan'ın, Kasım 2011'de BM Güvenlik Konseyi tarafından İran'ın insan hakları ihlallerine ilişkin yaptığı oylamaya katılmaması bu değişimin en ciddi örneklerinden biri olmuştur. Çünkü Azerbaycan bugüne kadar İran ile ilgili oylamalarda İran'ın rehine oy kullanmayı tercih etmiştir. Azerbaycan'ın bu yaklaşımı son dönemde İran ile ilişkilerinde gerileme olduğunu göstermektedir. İran ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin bozulması, İsrail'in arzu ettiği bir durumdur. Çünkü İsrail, İran'ın sınır komşusu olan Azerbaycan'la daha yakın ilişki kurmak istemektedir.

İsrail, Azerbaycan'ı enerji ihtiyacını karşılamak ve İslam dünyası ile ilişkilerini güçlendirmek için bir fırsat olarak görmektedir. Bunun dışında İsrail'in Azerbaycan ile ilişkilerini geliştirmesinde Azerbaycan'ın İran ile sınırının bulunması ve İran'da yaklaşık 30 milyon Azerbaycan Türkünün yaşaması etkili olmuştur. Çünkü İsrail, İran'a müdahale etmesi durumunda Azerbaycan topraklarını ve Güney Azerbaycan'da yaşayan Türkleri kullanmak istemektedir. ABD ve İsrail basınında Azerbaycan'dan söz edilirken sık sık İran'ın kuzey komşusu vurgusunun yapılması, Azerbaycan'ın neden bu kadar önemli olduğunu açıkça göstermektedir.

Sonuç olarak, İran ve İsrail Güney Kafkasya'daki ülkeler üzerinden birbirleriyle rekabet içerisine girmişlerdir. Her iki ülkede kendi güvenliklerini ve çıkarlarını korumak için birbirlerini

kontrol altında tutmak istemektedir. İsrail, İran'ı kontrol etmek ve İran'dan gelebilecek tehlikeleri erkenden önlemek için İran'ın en yakın komşusu Azerbaycan ile müttefik olmuştur. Bu müttefiklik İsrail'e İran ile ilgili istihbarı bilgiler almasına neden olmuştur. İran ise bölgede söz sahibi olmak ve İsrail'in bölgeye girmesini engellemek için dış politikasını şekillendirmiştir. Fakat buna rağmen İran'ın bölgede başarılı olamadığı görülmektedir. Bugün gelinen noktada, Güney Kafkasya'da İran ve İsrail arasındaki rekabetin kazananı İsrail olmuştur. İsrail'in bölgeye yönelik hedeflerinin neredeyse tamamında başarılı olduğu açıkça ortadadır.

KAYNAKÇA

- Abadi, Jacob (2002). "Israel's Questfor Normalization with Azerbaijan and the Muslim States of Central Asia". Journal of Third World Studies, <http://www.qlineorientalist.com/AzerbaijanSociety/AzIs/AzIsArticle.html> (01.12.2013).
- Abbasov, Şahin (2009), "Vizit Şimona Peresa zaostriilvmaniyeye na vozmojnostyax izrailsko azerbaydjanskovo sotrudniçestva", <http://russian.eurasianet> . (29.08.2021).
- Abdullayev, Cavid (1999), "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazarın Statüsü ve Doğal Kaynaklarının İşletilmesi Sorunu", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:48, s.255-290.
- Abilov, Shamkhal (2009), "he Azerbaijan-İsrael Relations: A non-Diplomatic, but Strategic Partnership". **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, 4(8): s. 137-156.
- Acar, İrfan C. (1989), "Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu. (5. Baskı). Ankara: **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları**, s. 93-131.
- _____ (1989), "Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu", (5. Baskı). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ağacan Kamil, "İran'ın Kafkasya Politikası", http://www.asam.org.tr/temp_/temp433.pdf, (20.02.2009).
- _____ (1997), 'İran'ın Azerbaycan Politikası ', **Soydaş Dergisi**, Cilt 1, Say 1, s. 15-28''
- _____ (2004), "Acaristan Sorunu ve Saakaşvili'nin Mevzi Kazanımı", **Stratejik Analiz**, Cilt 4, Sayı 48, s.43-89.
- Ağdemir, A. M. (2014), "Liderler ve İsraill'in Arap Devletlerine Yönelik Dış Politikası". Bilge Strateji, 6(11), 51-73.
- Ahışhalı, Mustafa Melih (2019), "İran'ın Batıyı Kaygılandıran Nükleer Tesisleri", **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranin-batiyi-kaygilandiran-nukleer-tesisleri-/1529098> (11.07.2019).
- Akdevelioğlu, Atay (2004), 'İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikası', **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, s. 129-160.
- Akengin, Hamza (2015), "Siyasi Coğrafya: İnsan ve Mekân Yönetimi", Ankara: **Pegem Akademi**,
- Akpınar, Erdal (2005), "Bakü Tiflis Ceyhan BTC Ham Petrol Boru Hattı ve Türkiye Jeopolitiğine Etkileri", **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 25 (2) , 229-248

- Alışık, Gülşen Seyhan (2005), “Bütöv Azerbaycan Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme, Değişen Dünya Üzerinde Kafkasya”, Editör. Okan Yeşilot, İstanbul, **Kitabevi Yayınları**, 141-191.
- Amanov, Şatlık (2005), “İsrail’in Dış Politikası ve Orta Asya”. Ortadoğu Siyasetinde İsrail. (Ed.) Türel Yılmaz, Mehmet Şahin ve Mesut Taştekin. Ankara: **Platin**: 275-328.
- Ambrosio, Thomas (2002). “Entangling Alliances: he Turkish-Israeli Lobbying Partnership and Unintended Consequences”. Ethnic Identity Groups and U.S. Foreign Policy, Ed. Thomas Ambrosio, Westport: Praeger Publishers.
- Amirbek, Aiderbak (2015), “Soğuk Savaş Sonrası Hazarın Statüsü ve Sınırlandırma Sorunu: Kıyıdaş Devletlerin Yaklaşımları Açısından Analizi”, **Karadeniz Araştırmaları Merkezi**, Sayı 46, Yaz, 27-53.
- Arı, Tayyar (2005), “Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset Savaş ve Diplomasi”, İstanbul: **Alfa**.
- _____ (2010), “Orta Asya ve Kafkasya, Rekabetten İşbirliğine”, Bursa: **BKM Yayınları**,
- Armaoğlu, Fahir (1991), “Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)”, (Birinci Baskı). Ankara: **Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları**.
- Asl, N. K. (2011), “İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Oluşumunu Etkileyen Etmenler”, Orta Doğu Siyasetinde İran, Ankara, Barış Kitap.
- Aslanlı Araz (2001), ‘Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu ‘, **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, Cilt 7, Sayı 1, s 393-431.
- Ataş, Ayşe (2006), “Rusya Federasyonu ve ABD’nin Güney Kafkasya Politikaları (1990 Sonrası)”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: **Gazi Üniversitesi**,
- Baguirov, Adil (2012), “Nagorno-Karabakh: Competing Legal, Historic and Economic Claims in Political, Academic and Media Discourses. Journal of Muslim Minority Affairs”, 32(2), 139-175.
- Bahdat, Gawdat, (2006). “Nuclear Proliferation The Islamic Republic of Iran”. **Iranian Studies** number:3 vol: 39. s. 517-534.
- _____ (2004), “The Caspian Sea: Potentials and Prospects”, Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions, Vol: 17, No: 1, 115–126.
- Balbay, Mustafa (2006), “İran Raporu”, İstanbul, **Cumhuriyet Kitapları Yayınevi**, Baskı 2,
- Bar-Zohar, Michael (2008). “David Ben Gurion and Policy of the PeripheryPolicy”. Itamar Rabinovich and Jehuda Reinharz, Israel in the Middle East: Documents and Readings on the Society, Politics and Foreign Relations Pre-1948 to Present, Brandeis University Press, USA. 191-200.

- Baycan, Kemal (2009), “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD ve Rusya Federasyonu’nun Güney Kafkasya Politikası ve Gürcistan Krizi”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: **Beykent Üniversitesi**,
- Bayır, Emre, Aslanlı, Araz (2004), ‘Tehdit Merkezli Bir Dış Politika: İran’ın Azerbaycan Politikası’, **Stratejik Analiz**, Ekim 2001, Cilt 2, Sayı 18, 47-56.
- Baykal, F. Hakan, (1995), “Bölgedeki Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Hazar Denizi’nin Hukuki Rejiminin Değerlendirilmesi”, **Basın Dünyası**, Ekim, 56-120.
- Beit-Hallahmi, Benjamin (1988), “The Israel Connection: Whom Israel Arms and Why”. İ.B London: Tauris&Co Ltd.
- Benli Altunışık, M (2007). “Lübnan Krizi: Nedenleri ve Sonuçları”. **TESEV Yayınları**, Dış Politika Analizi Serisi, 5, 8-9.
- Besalel, Yusuf (2001), “Yahudi Tarihi”, İstanbul: **Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın**.
- Bill, Samii (2006), “Iran: Tehran Playing Key Role In Israel-Lebanon Crisis” . http://www.rferl.org/featuresarticle/2006/07/541d7659-f99f-4559-8281-3949d4f_a3af7.html (10.06.2021).
- Bishku, Michael. B, (2009), ‘The South Caucasus Republics and Israel’, Routledge, **Middle Eastern Studies**, Vol. 45, No. 2: 309-310.
- Bourtman, İlya (2006), “İsrail and Azerbaijan Furtive Embrace”. Middle East Quartely. 13(3): 47-57. <http://www.meforum.org/987/israel-and-azerbaijans-furtive-embrace> (12.04.2021).
- Boz, Hakan (2012), “İsrail’in Beka Stratejisi ve Azerbaycan”. **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**. http://www.21yyte.org/tr/yazi6529-Israilin_Beka_Stratejisi_ve_Azerbaycan.html#_ftn13 (10.12.2013).
- Bozkaya Zafer, ‘İlk Çağlarda İran’, <http://www.hindistangezi.com/iran/tarihiran.htm> (15.03.2021).
- Bozkurt, G.S (2008), “Gürcistan’daki Etnik Çatışmalar Karşısında Türkiye ve Rusya’nın Tutumu”, **Karadeniz Araştırmaları**, S.19, 1-30.
- Brzezinski, Zbigniew (2011), “Büyük Satranç Tahtası, Amerika’nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri”, Çev. Yelda Türedi, İstanbul, **İnkılâp Yayınevi**,
- Budaqov, B. Qeribli, Y (2007), “Azerbaycan Respublikasının Fiziki Coğrafyası”, Bakı.
- Burchill, Scott, Adrew Linklater vd (2013), “Uluslararası İlişkiler Teorileri”, (Çev. Muhammed Ağcan, Ali Arslan), İstanbul: **Küre Yayınları**.
- Buzan, Barry (1983), “People, States, and Fear: The National Security Problem in International Relations”, Brighton: Harvester Wheatsheaf.
- Cabbarlı, Hatem (2004), “Dağlık Karabağ Sorununun Çözümünde Son Gelişmeler”, <http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=print&sid=88> (04.09.2009)

- Cabbbarlı, Hatem (2004), “Bağımsızlık Sonrası Ermenistan Rusya İlişkileri”, Ankara: **ASAM Yayınları**,
- Cafersoy, Nazım (2001), “Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)”, **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, Cilt 7, Sayı:1, İlkbahar 2001.
- Cafersoy, Nazım (2012), “Azerbaycan İsrail İlişkilerinin Temel Dinamikleri”, The First News, <http://www.1news.com.tr/yazarlar/20120430051752595.html>, (26.05.2022).
- Cafersoy, Nazım (2001), “Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası”, Haziran 1992- Haziran 1993, Ankara, **ASAM Yayınları**,
- _____ (2012), “Gürcistan Batı-İran Gerginliğinin Neresinde?”, The First News. <http://www.1news.com.tr/yazarlar/20120327111050079.html> (20.01.2022).
- Caspersen, N. (2012), “Regimes and peace processes: Democratic (non) development in Armenia and Azerbaijan and its impact on the Nagorno-Karabakh conflict” **Communist and Post-Communist Studies**, 45(1), 131-139.
- Cicioğlu, F., Saran, M., Babakuş, S. (2012), “Abhazya Cumhuriyeti”nin Yasal Statüsünün Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi”, Kocaeli Üniversitesi Uluslararası Kafkasya Kongresi Bildiri Kitabı, S. 499-508.
- Clayton, Nicholas (2012), “South Caucasus Nations Fear Iran-Israel War”. **Global Post**. <http://www.globalpost.com/dispatch/news/regions/europe/120217/south-caucasus-nations-fear-iran-israel-war> (30.03.2013).
- Cleveland, William L. (2008), “Modern Ortadoğu Tarihi”, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Cohen, A. (2010), “The Worst-Kept Secret-İsrail’s Bargain with the Bomb”, New York, Colombia University Press.
- Cornell, Svante E (1998) “Iran and the Caucasus”. **Middle East Policy** 5/4, 51-67. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4967.1998.tb00369.x>
- _____ (1999), “Geopolitics and Strategic Alignments in the Caucasus and Central Asia”. *Perception*. 4(2): 100-125.
- Çalışkan, B. (2020), “2. Karabağ Savaşı ve Güney Kafkasya’da Yeni Dönem”. https://insamer.com/tr/2-karabagsavasi-ve-guney-kafkasyada-yeni-donem_3524.html (25.01.2021).
- Çeçen, Anıl (1995), “Bir İran Değerlendirilmesi”, İran Özel, **Avrasya Dosyası**, ASAM, Sonbahar, Cilt 5, Sayı: 3
- Çelikpala, Mithat, (2010), “Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 7, Sayı 25, Bahar, 93-126.

- _____ (2012), “Bağımsız Gürcistan’ın 20 Yılı: Başarısız Devlet Mi, Demokratik Model Ülkemi?”, Aydın, M.(der.), içinde, s. 65-109, **Nobel Yayınları**, Ankara.
- Çelikpala, Mithat. (2013), “İlham Aliyev’in Dış Politikası”, (der.), Çağrı E. 253-292, **Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları**, Ankara.
- Çınar, Ulutaş. (2016), “Türkiye Cumhuriyeti’nin Filistin-İsrail Siyaseti ve İsrail’in Tanınması (1920-1950)”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bahçeşehir Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 42-44.
- Çiçekçi, Ceyhan (2012), “Uluslararası Güvenlik Çalışmaları”, İstanbul: **Kriter Yayınevi**.
- Çolakoglu, Selçuk (1998), “Uluslararası Hukuk’ta Hazar’ın Statüsü Sorunu”, **AÜ SBF Dergisi**, Ocak-Aralık 1998, Cilt 53, No: 1-4, s. 107-122.
- Danielyan, Emil (2004), “A Look Back At Armenia Since Ter-Petrosian”, http://www.jamestown.org/publications_details.php?volume_id. (20.05.2021).
- Demir, Ali Faik (2003), “Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya”, İstanbul: **Bağlam Yayınları**
- _____ (2008), “Çatışma Bölgesi Olarak Kafkasya. En Önemli Çatışma Noktaları ve Çözüm Önerileri”, Kafkasya’da Beklentiler ve Olanaklar”, **Konrad Adenauer Stiftung Derneği Yayını**, s.7-12.
- Demirağ, Yelda, Karadeli, Cem (2006), “Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya”, Ankara, **Palme Yayıncılık**,
- Deniz, Taşkın (2014), “Siyasi Coğrafya Penceresinden Güney Kafkasya’nın Zorunlu Dönüşümü”, Ankara: **Pegem Akademi**,
- Djalılı, Mohammad-Reza (2002), “Iran and the Caucasus: Maintaining Some Pragmatism”, **The Quarterly Journal**, No. 3, 241-305
- Doğan, Erbaş. Göknil (2020), “Dağlık Karabağ Meselesi: Bölgesel Güvenlik Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme”. **Güvenlik Çalışmaları Dergisi**, 22 (2), 167 – 181.
- Doğan, Serkan. (2002), “İki Savaş Döneminde Saddam Hüseyin’in Dış Politikası Irak-İran Savaşı (1980- 88) ve Körfez Savaşı (1990-91)”. Marmara Üniversitesi, **Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü**, İstanbul.
- Durdular, Ercan (2003), “İran, Azerbaycan ve Ermenistan”, İran Özel Avrasya Dosyası, **ASAM**, İlkbahar 1995, Cilt 2, Sayı 1, 124-136.
- Efegil, Ertan (2013), “İsrail’in Dış Politikasının Belirleyicileri”. **Ortadoğu Analiz**, 5(49): 53-61.
- Ekren, Alican (2000), “1979-1995 arası İran-ABD ilişkileri”, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. 2(1), 146-155.

- Erdem, Gökhan (2018), “Lübnan’da Şii Siyasi Hareketinin Evrimi: EMEL’den Hizbullah’a”. **The Turkish Yearbook of International Relations**, 49, 21-55.
- Erkan, Süleyman (2015), “Güney Osetya Sorunu ve 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı”, .Journal of Turkish Studies. 71-92.
- _____ (2016), “2008 Rusya-Gürcistan Savaşı ve Uluslararası Toplum.” International Journal of Economic and Administrative Studies. 1-24.
- _____ (2017). “CIA Günlük Raporlarına Göre İran’da Şah’ın Devrilmesi”, Turkish Studies, vol.12, no.12, 95-114.
- Ertan, Fikret (2012), “İsrail ve Ermenistan”, Zaman, <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=1178772>, (22.09.2021).
- Ertas, Uğur, “Azerbaycan’da Üçüncü İlham Aliyev Dönemi”, <http://www.tuicakademi.org/azerbaycanda-ucuncu-ilham-aliyev-donemi/>. (15.05.2022).
- Esen, B. (2011), Gürcistan Ülke Raporu, [http://www.een.kso.org.tr/up/dene/ Gurcistan_ulke_raporu_2011.pdf](http://www.een.kso.org.tr/up/dene/Gurcistan_ulke_raporu_2011.pdf) (15.04.2014).
- Evron, Y. (1994), “Israel’s Nuclear Dilemma”, London, Routledge Press.
- Fikret ERTEN, ‘İran, Gürcistan’la yakınlaşıyor’, <http://f27.parsimonu.net/forum67368/messages/7482.htm>, (07.05.2022).
- Fuller, Elisabeth (1990), “Georgia Parliament Votes to Abolish Ossetian Autonomy”, Report on the USSR, December 1990.
- Fuller, Elisabeth (1991), “Georgia Votes for Indepence”, RFE/RL, No: 65, 4 April 1991, 3.
- German, T. (2012), “The Nagorno-Karabakh Conflict between Azerbaijan and Armenia: Security Issues in the Caucasus. Journal of Muslim Minority Affairs”, 32(2), 216-229.
- Gökçelik, Ş. B. (2020), Dağlık Karabağ Savaşının Ermenistan ve Diasporadaki Yansımaları. AVİM. <https://avim.org.tr/tr/Yorum/2020-DAGLIKKARABAG-SAVASININ-ERMENISTAN-VEDIASPORADAKI-YANSIMALARI> ,(24.01.2021).
- Göze, Ergun. (1995), “Siyonizm’in Kurucusu Theodor Herzl’in Hatıraları ve Sultan Abdülhamit”, İstanbul: Boğaziçi.
- Grebennikov, M. (2015), “Skating on Thin Ice: Israel’s Strategic Partnership with Azerbaijan in the South Caucasus. Israel Journal of Foreign Affairs”, 9(3), 429-439.
- Gresh, Geoffrey (2006), “Coddling teh Caucasus: Iran’s Strategic Relationship with Azerbaijan and Armenia”, Caucasus Review of International Affairs, Vol. 1, No. 1, 233-315
- Gut, Arya, “Why Azerbaijan’s Relations with Israel Are So Close?”, Azerbaijan in the World ADA Biweekly Newsletter, Vol. 2, No. 8,

- Guzzini, S. ve A. Leander (2006), "Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics", London, Routledge.
- Güçlü, Yücel (2014), "Yahudi Holokstu ile Ermeni Tehcirinin Mukayesesi", **Yeni Türkiye**, Ermeni Meselesi Özel sayısı IV, Eylül-Aralık 2014: 3035-3043.
- Gül Nazmi, EKİCİ Gökçen (2002), "Ortak Tehdit Algılamaları ve Stratejik İttifaklıya Doğru İlerleyen İran-Ermenistan İlişkileri", *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 22,
- Gürbüz, Vedat (2003), "Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan politikaları 1988-1994", *Ermeni Araştırmaları*, Ankara, **ASAM Yayınları**, Yaz 2003, Sayı 10, 92-95.
- Harunoğulları, M. (2016), "Jeopolitik Rekabet Alanı: Hazar Havzası ve Türkiye", **TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu**, 13-14 Ekim 2016, Ankara.
- Hasanoğlu, Mürteza, Cemilli Elnur (2006), "Güney Kafkasya'da ABD Politikası", İstanbul: **IQ Kültür Sanat Yayıncılık**,
- Herb Keinon and Gil Shefler (2012), "Peres Salutes Azerbaijan for Foiling Terror Attack", Jerusalem Post, <http://www.jpost.com/DiplomacyAndPolitics/Article.aspx?id=255136>, (01.03.2021).
- Herzig, Edmund (1999), "The New Caucasus-Armenia, Azerbaijan and Georgia, The Royal Institute of International Affairs", Londra.
- Huseynov, T. (2010), "Mountainous Karabakh: New paradigms for peace and development in the 21st century". **International Negotiation**, 15(1), 7-31.
- İlhan, Suat (1999), "Kafkasya'nın Gelişen Jeopolitiği", **Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları**, İstanbul,
- İlhan, Suat. (1986), Jeopolitik ve Tarihle ilişkileri, **Türk Tarih Kurumu Yayını**, Ankara
- URL: **BBC NEWS** (2021), Hürmüz Boğazı: Dünyanın en önemli petrol damarı, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48252309> (13.05.2021).
- Jane, M. (2017), "İran'ın Nükleer Politika Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımların Dış Politikasına Etkilerinin Analizi", **Ankasam Bölgesel Araştırmalar Dergisi** cilt: 1 sayı: 2, 264-314.
- Kanbolat, Hasan (2008), "Güney Osetya Sorununun Yakın Tarihi", (<http://www.gamarcoba.somee.com/Yazilar.asp?goster=dos&id=183,02> . (01.03.2021).
- Kanpolat, Hasan (2005), "Kafkasya'nın Jeopolitiğinde Değişim Sinyalleri", **Stratejik Analiz**, Ankara, Cilt: 5, Sayı: 60, Nisan 2005.
- Kantarıcı, Hakan (2006), "Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya'da ABD ve Rusya Federasyonu (RF)'un güç mücadeleleri ve bu mücadelelerin Türkiye'ye Etkileri", **DİSS. Sosyal Bilimler**,

- _____ (2013), “Soğuk Savaş Sonrası Uluslar arası Sistem: Yeni Sürecin Adı Koalisyonlar Dönemi mi?”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 16,
- Kara, İlyas. (2006), “HAMAS: Bir Direnişin Perde Arkası”, İstanbul. **RA Kitap**.
- Karaman, M.L. (1992), “Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu”, İstanbul: **İz Yayınları**.
- Kasım, Kamer (2009), “Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya, Birinci Baskı”, **Uşak Yayınları**, Ankara,
- Kaygısız, Hüseyin (2014), “Filistin’e Yapılan Yahudi Göçleri”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**,
- Kazımlı, Elnur (2002), ‘Hazar’ın Hukuki Statüsü Sorunu’, **SAD Stratejik Araştırmalar** Dosyası, Sayı 10, 1-15.
- Keinon, Herb (2013), “Georgia’s PM: My Dream is for Israel as a Strategic Partner”. The Jerusalem Post, <http://www.jpost.com/Features/Front-Lines/Diplomacy-Georgias-PM-My-desire-and-dream-is-for-Israel-to-be-our-strategic-partner-317269> (07.12.2021).
- Keskin, Arif (2003), “ABD-Güney Azerbaycan ve İranlılık Kimliği Krizi”, **Stratejik Analiz**, Temmuz 2003, Cilt 4, Sayı 39, 66 -70.
- _____ (2004), “Türkiye İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler”, **Avrasya Dosyası**, 11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası Özel, Cilt 10, Sayı 1, 57-77.
- _____ (2004), ”Güney Azerbaycan’da Meşrutiyet Hareketi” <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=9&yazi=190>, (05.03.2021).
- _____ (2007), “Şii Jeopolitiği ve İran”, **Avrasya Dosyası**, Cilt 13, Sayı 3,
- Kırbaçoğlu, Fevzi (2019), “Avrupa Birliğinin Yükselen Güçlere Yönelik Politikası: Türkiye Örneği”, Analizi”, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Trabzon,
- Kırzioğlu, M. Fahrettin (1998), “Osmanlıların Kafkas-Ellerini Fethi (1451-1590)”, İkinci Baskı, Ankara, **Türk Tarih Kurumu Yayınları**,
- Kıbaroğlu, Mustafa (2013), “Enerji mi? Silah mı? Nükleer ’in İki Yüzü”. Avrasya Dosyası Nükleer Özel Sayı. Ortadoğu Analiz, 5(58), 20-22.
- _____ (2013), “Enerji mi? Silah mı? Nükleer ’in İki Yüzü”. Avrasya Dosyası Nükleer Özel Sayı. **Ortadoğu Analiz**, 5(58), 20-22.
- _____ (2013), “İran’ın Nükleer Programı ve Türkiye”. **Bilge Strateji**, 5(9). 1-9.
- Kirchick, James (2011),. <http://www.jameskirchick.com/2011/12/23/> (09.03.2022).
- Kopecek, V. (2010), “Russian geopolitical perceptions and imaginations of the South Caucasus”. Beyond Globalisation: Exploring the Limits of Globalisation in the Regional Context, 99-105.

- Köse, Talha (2007), “Değişen Ortadoğu Denkleminde İsrail-Lübnan Krizi ve Türkiye’nin Rolü”, **Akademik Ortadoğu**, 1(2), 57-58.
- Kul, Merve (2012), “Ortadoğu’da Nükleer Gerginlik ve İran-İsrail-ABD İlişkileri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi**, Ankara
- Kürkçüoğlu, Ömer (2003), “Türkiye’nin Arap Ortadoğu’suna Karşı Politikası (1945-1970)”, Ankara: **Barış Kitap**, 25-26.
- Lappin, Yaakov (2012), “Iran fumes over flourishing Israel-Azerbaijan Ties”, Jerusalem Post, <http://www.jpost.com/DiplomacyAndPolitics/Article.aspx?id=259956>, (24.03.2022).
- Lawrence, S.S. (2009), “Uluslararası Sistem Çerçevesinde Abhazya’nın Güvenlik ve Meşruiyet Sorunu”, S. Babakuş (ed.) içinde, s. 63-66.
- Lewis, Bernard (2006), “The New Anti-Semitism, The American Scholar”, Volume 75 No. 1, Winter.
- Lindenstrauss, Gallia (2015), “Israel-Azerbaijan: Despite the Constraints, A Special Relationship”, **Strategic Assessment**, 17 (4), s. 69-79.
- Machlis, Avi (2012), “Azerbaijan Courts Jews, Israel to win favor with U.S.”, Jewish Telegraphic Agency, <http://www.jewishaz.com/jewishnews/000218/charsid2.html>, (25.04.2022).
- Mackinder H. J. (1962), “The Geographical Pivot of History” in Democratic Ideals and Reality. **Norton and Company**. New York, U.S.A, 110-241.
- Mahan, Alfred Thayer (1890), “The Influence of Sea Power upon History”, 1660-1783, Boston, **Little-Brown**, 28-81.
- Mammadov, Rovshan (2008), “ABD’ nin Güney Kafkasya Politikası”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: **Ankara Üniversitesi**,
- Mardanov, Samir (2006), “Avrupa Birliği’nin Kafkasya Politikası”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: **Ankara Üniversitesi**,
- Mecid, Faik (2003), “Azerbaydjan otverg kritiku İrana po povodu predstoyaşevo vizita Şimona Peresa”, <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/154955/>, (29.08.2021).
- Meftun, Metin (2004), “Politik ve Bölgesel Güç Hazar”, İstanbul, **İQ Kültür Sanat Yayıncılık**, 112-167.
- Memmedov, Zaur (2004), “INOGATE Projesi Çerçevesinde Avrupa Birliği-Güney Kafkasya Ülkeleri İlişkileri”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: **Ankara Üniversitesi**,
- Merom, G. (1999), “İsrail’s National Security and the Myth of Exceptionalism”, Political Science Quarterly vol: 111 no: 3. 409-434.

- Mert, Okan (2004), “Türkiye’nin Kafkasya Politikası ve Gürcistan”, **IQ Kültür ve Sanat Yayınları**, İstanbul,
- Murinson, Alexander (2009), “A Welcome New Stage in Azerbaijani-İsraili Ties”. **The Jerusalem Post**. <http://www.jpost.com/Opinion/Op-Ed-Contributors/A-welcome-new-stage-in-Azerbaijani-Israeli-ties> (22.02.2021).
- _____ (2010), “A Welcome New Stage in Azerbaijani-İsraili Ties”, Jerusalem Post, <http://www.jpost.com/Opinion/Op-EdContributors/Article.aspx?id=144116>, (11.08.2021).
- Murinson, Alexander (2010), “Turkey’s Entente with Israel and Azerbaijan”, New York: Routledge.
- Nasser Sagheb- Masoud Cavadi (1998), “Azerbaijan's 'Contract of the Century' Finnally Signed With Western Oil Consortium”, **Azerbaijan International Magazine**, Winter 1994, s.27 6 Azerbaijan International Magazine, Summer 1998, 77
- Neocleous, Mark (2012), “Güvenlik, Şiddet ve Savaş”, (Çev. Gül Çorbacıoğlu, ersin Embel), Ankara: **Dipnot Yayınları**.
- Nesibli, Nesib (2000), “Azerbaycan-İran İlişkileri: Geçmişte ve Şimdi”, Bakü, **Hazar Üniversitesi Yayınları**,
- Ogan, Sinan (2002), “Yeni Global Oyun ve Hazar’ın Statüsü”, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=32&yazi=15314>, (10.02.2005)
- Oruç, Haydar (2014), “ABD’nin İsrail-Filistin Politikası”, https://www.academia.edu/10234282/ABDnin_%C4%B0srail-Filistin_Politikas%C4%B1. (10.09.2021).
- _____ (2016), “Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği; 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri”. **Bilgi**, 33. 3-34.
- Öke, M.K. (2002). Siyonizm’den Uygarlık Çatışmasına Filistin Sorunu, İstanbul: Ufuk Yayın.
- Özçelik, S. (2013), “Kafkasya Çatışmaları Analizler ve Çözümler”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Avrasya Stratejik Uygulama ve Araştırma Merkezi, Avrasya Araştırmalar Serisi-6.
- Özdaşlı, Esmâ (2017), “İsrail’in Yeni Çevre Stratejisinde Güney Kafkasya”, Bilig , (82) , 175-200.
- Özdaşlı, Esmâ, Kodaman, T. (2016), “Stratejik Ortaklık Kavramı Bağlamında İsrail Azerbaycan İlişkileri”, Ankara: **Orion Kitabevi**.
- Özlük, Erdem (2014), “Uluslararası İlişkilerde Devlet”, Konya: **Çizgi Kitabevi**.
- Özmen, Süleyman (2006), “İsrail ve Etnik Dini Çatışmalar”, İstanbul, **IQ Kültür Sanat Yayıncılık**.
- Pamuk, Mustafa (1995), “Kafkasya ve Azerbaycan’ın Dünü- Bugünü-Yarını”, **Harp Akademileri Komutanlığı Yayınlarından**, İstanbul.
- Pappe, I. (2007), “Modern Filistin Tarihi- Tek Ülke İki Halk”, Çev: Nuri Plümer, Ankara, Phoenix Yayınevi.

- Paul, Amanda. (2010), “Nagorno-Karabakh–A ticking time bomb”, **European Policy Centre**, 1-3.
- Pokalova, E. (2015), “Conflict Resolution in Frozen Conflicts: Timing in Nagorno Karabakh”, **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, 17(1), 68-85.
- Puppo, Lili Di (2006), “Israel Interest in Strategic Cooperation with Azerbaijan”, Caucas Europeanews, http://www.caucaz.com/home_eng/depeches.php?idp=1141&PHPSESSID=cf432b6e421297d3e359d081f2bd5899 , (05.09.2022).
- Rabinowitz O. ve Miller, M. (2015), “Keeping the Bomb in the Basement-U.S. Nonproliferation Policy toward Israel, South Africa and Pakistan”, *International Security* vol: 40 47-86.
- Rafuoğlu, Alakbar (2006), “Former Bush Administration Official Michael Rubin Comments on Azerbaijani-İsraili Relations”, Azeri Report, http://azerireport.com/index.php?option=com_content&task=view&id=3556, (14.01.2022).
- Rod, M. (2020), “Nagorno-Karabakh Conflict Highlights Israel’s Strategic Role in Region”, **The Jewish Insider**. <https://jewishinsider.com/2020/11/nagorno-karabakh-conflictisrael/> (25.05.2021).
- Rozov, A.A, ‘Novaya Geopolitičeskaya os ‘Tegeran-Tbilisi’ http://iran.ru/rus/news_iran.php?act=news_by_id&news_id=43658, (27.10.2022)
- Ruslan Rehimov (2021), Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ile İran Cumhurbaşkanı Reisi, Aşkabat’ta görüştü, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-ile-iran-cumhurbaskani-reisi-askabatta-gorustu/2433130> (28.11.2021).
- _____ (2021). Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev’den, İran’a tepki, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyevden-irana-tepki/2382772> (04.10.2021).
- _____ (2021), Azerbaycan bağımsızlığın yeniden kazanılmasının 30. Yılı’nı kutluyor, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-bagimsizligin-yeninden-kazanilmasinin-30-yilini-kutluyor/2395358> (18.10.2021).
- Sadegh, Zadeh Kaweh (2008), “Iran’s Strategy In The Caucasus”, *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 2, No. 1,
- Safarov P.Ş. (1999), “90’lı Yıllarda Azerbaycan’ın Uluslararası Durumu ve Dış Politikası”, Bakü,
- Sarıkaya, Yalçın (2002), ‘Hatemi Döneminde İran’ın Dış Politikası’, **2023 Dergisi**, Sayı 14, 24-34.
- _____ (2008), “Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran’da Milliyetçilik.” **Ötüken Yayınları**, İstanbul.
- Shaffer, Brenda (2003), “Iran’s Role in the South Caucasus and Caspian Region: Diverging Views of the U.S. and Europa”, <http://belfercenter.ksg.harvard.edu/files/shaffer.pdf> (30.04.2021).

- _____ (2008), “Sınırlar ve Kardeşler: İran ve Azerbaycan Kimliği”, Çev: Ali Gara, Vusal Kerimov, **Bilgi Üniversitesi Yayınları**. İstanbul,
- Shvidler, Eli (2012), “Azerbaijan Thwarts Terror Attack against Israeli, Jewish Targets”, Haaretz, <http://www.haaretz.com/jewish-world/azerbaijan-thwarts-terror-attack-against-israeli-jewish-targets-1.408705> , (24.07.21).
- Sinkaya, Bayram (2012), “Devrimden Günümüze İran Dış Politikasının Dönüşümü”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, 2012, Cilt: 247, Sayı: 5-6,
- Sohbani, Sohrab. (1989), “The Pragmatic Entente: Israeli and Iranian Relations”, New York: **Praeger Publising**.
- Soy, H. Bayram (2007), “Birinci Dünya Savaşı’ndan İkinci Irak Savaşına Orta Doğu: Medeniyetler Çatışması mı, Çıkar Mücadelesi mi?”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı 41, 117-145,
- Sönmezoğlu, Faruk (2000), “Uluslararası İlişkiler Sözlüğü”, **Der Yayınları**, İstanbul,
- Stanislav, L. (2014), “İlk Çağlardan Günümüze Abhazya Tarihi”, CSA Yayın Ajansı, İstanbul.
- Stegen, K. S.- Kuznir, J. (2015), “Outcomes and strategies in the ‘New Great Game’: China and the Caspian States emerge as winners. **Journal of Eurasian Studies**, 6(2), 91-106.
- Stern, A. (2001), “Dünden Bugüne Petrol Savaşları Hırs-Rekabet-Şiddet”, (Çev. Sadri Kalıç). İstanbul: **Neden Kitap Yayınevi**.
- Şahbazov, Rövsen (2015), “Yeni Küresel Sistemde AB ve Güney Kafkasya: Genişleme ve Komşuluk Politikası Ekseninde”, Ankara: **Kalkan Matbaacılık**,
- Şahin, M. (2011), “İran İçin Fırsatlar ve Engeller”. (Editörler, Yılmaz, T. ve Şahin, M). Ortadoğu Siyasetinde İran. Birinci Baskı. Ankara. **Barış Kitap**.
- Şihaliyev, Emin (2003), “Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya, İran, Türkiye Rekabetleri ve Ermeni Faktörü”, Ankara, **Natürel Yayınları**,
- Tahirzade, Edalet (1999), “Ebülfez Elçibey, Bağımsızlık, İkinci Deneme”, Bakü, **Cumhuriyet Gazetesinin Yayınları**, 225.
- Tavkul, Ufuk (2002), “Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya”, İstanbul: **Ötüken Yayınevi**,
- Tiryakioğlu, Bilgin (2001), “Doğrudan Yabancı Yatırımlara İlişkin Uluslararası Düzenlemeler,” Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye Ankara: TCMB Yayını:165-181.
- Ulutaş, Ufuk.-Bölme, Selin. M. Vd. (2012), “İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu”. **SETA Raporu**.
- URL: **Şalom**, Ermenistan Yahudileri, <https://www.salom.com.tr/haber/123561/ermenistan-yahudileri> (19.09.2022).
- URL: Jewish Virtual Library (2018), “The Arab/Muslim World: Iran-Iraq War (1979-1988)”. <https://www.jewishvirtuallibrary.org/iran-iraq-war> (06.09.2021).

- URL: Zamejc, Anna, “The Blooming Friendship Between Azerbaijan and Israel” http://www.rferl.org/content/The_Blooming_Friendship_Between_Azerbaijan_And_Israel/1978312.html (12.06.2021).
- URL: “Ganire Paşayeva: Tarihe Bakacak Olursak İran’a Söyleyecek Sözümüz Çok”, The First News, <http://www.1news.com.tr/roportajveyorumlar/20120228110316092.html>, (19.06.2022).
- URL: “İran’dan Azrbaycan’a Sert Nota Verildi”, Caspinews, <http://caspinews.com/2012/02/14/irandan-az%c9%99rbaycana-s%c9%99rt-nota-verildi/#more-990>, (08.04.2022).
- URL: “Mossad Agent Identified in Azerbaijan”, Iran Daily, http://www.iran-daily.com/1390/12/7/MainPaper/4180/Page/3/MainPaper_4180_3.pdf, (07.09.2021).
- URL: “Netanyahu Meets With President of Azerbaijan in Baku”, Israel Line, <http://www.fas.org/irp/news/1997/970829-il.htm>, (13.01.2021).
- URL: “Raporlarda nükleer silahların bu bölgedeki beş büyük ambarda depolanmış olduğunu yazıyor; buna ek olarak muhtemelen 70 havadan-karaya bomba da bölgede tutuluyor”. <http://www.johnstonsarchive.net/nuclear/wrjp442.html> (13.05.2021).
- URL: “The Arab/Muslim World: Iran-Iraq War (1979-1988)”. **Jewish Virtual Library**. <https://www.jewishvirtuallibrary.org/iran-iraq-war>, (10.09.2021).
- URL: “Türk Dışışleri, İsrail Büyükelçiliklerine yapılan saldırıları kınadı”, Şalom 2012, <https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/81562/turk-disisleri-israil-buyukelciliklerine-yapilan-saldirilari-kinadi> (22.03.2022).
- URL: Ajans Kafkas (2009). “Gürcistan-ABD-İsrail İlişkilerinin Geleceği”. http://www.ajanskafkas.com/haber,21421,gurcistanabdisrail_iliskilerinin_gelecegi (28.03.2021).
- URL: Ajans Kafkas (2013). “Margvelaşvili: Rusya’nın Dış Politikamızdaki Konumu Değişmedi”. http://ajanskafkas.com/haber,29848,margvelasvili_rusya_rsquonin_dis_politikamizdaki_ktm (11.01.2022).
- URL: Akhundzade, Emin (2016), “Analiz: TANAP Türkiye’ye Hem Ekonomik Hem Politik Fayda Sağlıyor”, Enerji Enstitüsü, <http://enerjiinstitutusu.com/2016/03/24/analiz-tanaprojesi-turkiyeye-hem-ekonomik-hem-politik-fayda-sagliyor> (07.01.2021)
- URL: Akşam (2019), “TANAP Projesi nedir, nerelerden geçiyor? TANAP’ın açılımı nedir?”, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/tanap-nedir-tanap-acilimi-ve-proje-guzergahi-nerede-6232862> (08.11.2022).
- URL: **Aljazeera** (2014), Ülke profili: İsrail, <https://www.aljazeera.com.tr/ulke-profilu/ulke-profilu-israil> (14.04.2022).
- URL: **Aljazeera** (2021), Azerbaycan’ın seçim geçmişi, <https://www.aljazeera.com.tr/haber/azerbaycanin-secim-gecmisi> (08.09.2022).

- URL: Anadolu Ajansı (2021), “ TANAP yıllık 1,5 milyar doları aşkın taşıma geliri sağlayacak”, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/tanap-yillik-1-5-milyar-dolari-askin-tasima-geliri-saglayacak/2109647> (03.06.2022).
- URL: **Anadolu Ajansı** (2021), “İran”, <https://www.aa.com.tr/tr/ulke-profilleri/iran/903459> (07.09.2021).
- URL: Askeroğlu, S. (2017), “İlham Aliyev’in Tahran Ziyareti: Azerbaycan-İran İlişkileri.” **İran Araştırmaları Merkezi**, <http://iramcenter.org/ilham-aliyev-in-tahran-ziyareti-azerbaycan-iran-iliskileri/> (05.02.2021).
- URL: **AVİM** (2014), İran ve Ermenistan Doğalgazda İşbirliğini Geliştirme Çabasında, <https://avim.org.tr/tr/Bulten/IRAN-VE-ERMENISTAN-DOGALGAZDA-IS-BIRLIGINI-GELISTIRME-CABASINDA> (08.03.2021).
- URL: Azerbaijan Arrests 22 Suspects in Alleged Iran Spy Plot”, BBC News, <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-17368576>, (22.08.2021).
- URL: **AZSTAT**, (Azerbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi), (2014), Azərbaycan’ın Əhalisi Statistik Bülleten, (<http://www.stat.gov.az/source/demography/ap/population>, (19.11.2021).
- URL: **BBC** (2020). İran lideri Bakü’de, https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/08/printable/070821_azerbaijan.shtml (21.09.2021).
- URL: BBC NEWS (2018), “İsrail Parlamentosundaki ‘Ermeni Soykırımı’ oylaması gündemden çıkarıldı”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44287365> (18.09.2021).
- URL: BBC News (2019), “TANAP: Avrupa bağlantısı açılan doğal gaz boru hattı projesi hakkında neler biliniyor”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50614446> (15.07.2022).
- URL: BBC NEWS (2020), “Dağlık Karabağ: Ateşkes anlaşması sonrası Türkiye’nin rolü ne olacak, arka planda neler yaşandı?”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54873432> (03.10.2021).
- URL: **BBC News** (2020), İran’ın Natanz’daki Nükleer Tesisinde Yangın, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53267742> (02.06.2021).
- URL: BBC, (2009), Ülke rehberi: Gürcistan, (http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2004/01/040127_gurcistan_rehber.shtml 04.11.2021).
- URL: Britannica (2019), “Camp David Accord”, <https://www.britannica.com/event/Camp-David-Accords> (12.09.2022).
- URL: Britannica, <https://www.britannica.com/event/Camp-David-Accords> (05.05.2021).
- URL: Carnegie (2014), “muhtemelen iki savaş başlığı da bulunuyor”, http://www.carnegieendowment.org/files/Tracking_israelmap.pdf (02.11.2021).

- URL: Carnegie (2014), “Raporlarda nükleer silahların bu bölgedeki beş büyük ambarda depolanmış olduğunu yazıyor; buna ek olarak muhtemelen 70 havadan-karaya bomba da bölgede tutuluyor”, <http://www.globalsecurity.org/wmd/world/israel/tirosh.htm> (02.11.2021).
- URL: Carnegie (2014), “Sahada muhtemelen 80 savaş başlığı bulunuyor”, http://www.carnegieendowment.org/files/Tracking_israelmap.pdf (02.11.2021).
- URL: **Coğrafya Dünyası**, İsrail, <https://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/israil.htm> (28.01.2023).
- URL: DefenceNews (2021), “İsrail’in nükleer tesis inşa faaliyetleri devam ediyor”, <https://www.defenceturk.net/israilin-nukleer-tesis-insa-faaliyetleri-devam-ediyor> (02.11.2021).
- URL: Democracy and Freedom **Watch (DFW)**, (2013), Margvelashvili spoke about independence, unity, integrity, (<http://dfwatch.net/margvelashvili-spokeabout-independence-unity-integrity-50679-24155>, (04.02.2021).
- URL: Ener, Meliha ve Ahmedov (2008), “Orhan, “Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğal Gaz Boru Hattı Projesinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi”, İkinci Ulusal İktisat Kongresi, 20-22 Şubat 2008, İzmir; http://www.deu.edu.tr/userweb/iibf_kongre/dosyalar/ener.pdf (25.01.2021).
- URL: **GEOSTAT (2014)**, “National Statistics Office of Georgia”, (<http://www.geostat.ge/index.php?action=0&lang=eng>, (12.11.2021).
- URL: GEOSTAT (2014), “National Statistics Office of Georgia”, (<http://www.geostat.ge/index.php?action=0&lang=eng>, (12.11.2021).
- URL: GIRAGOSIAN Richard, “Armenian-Iranian Relations”, <http://www.iras.ir/English/Defaultview.asp?@=1804> (30.04.2021).
- URL: Haberler.Com (2015), “Camp David Antlaşması Görüşmelerinin Gizli Belgeleri Yayımlandı”, <https://www.haberler.com/guncel/camp-david-antlasmasi-gorusmelerinin-gizli-7660725-haberi/> (10.08.2022).
- URL: **Haberler.Com** (2021), Camp David Antlaşması Görüşmelerinin Gizli Belgeleri Yayımlandı, [Camp David Antlaşması Görüşmelerinin Gizli Belgeleri Yayımlandı - Haberler](http://www.haberler.com/camp-david-antlasmasi-gorusmelerinin-gizli-belgeleri-yayimlandi-haberler/) (04.08.2015).
- URL: **İRAM** (2021), Dağlık Karabağ İşgali ve İran’ın Yaklaşımı, <https://iramcenter.org/daglik-karabag-igali-ve-iranin-yaklasimi/> (01.10.2020).
- URL: İran’la İsrail’in Hazar’daki Gizli Savaşı”, Yakındoğu Haber, (<http://www.ydh.com.tr/haber.php?HID=9189>, (21.07.2021).
- URL: İsmayilov, Elnur (2021). “Azerbaycan-İsrail Stratejik Ortaklığı”. **Bilgesam**, <http://www.bilgesam.org/incele/1101/-azerbaycan-israil-stratejik-ortakligi/> (05.12.2014).

- URL: İsrail-İran-Azerbaycan arasında suikast üçgeni, Posta Gazetesi, <https://www.posta.com.tr/dunya/israil-iran-azerbaycan-arasinda-suikast-ucgeni-106488> (16.08.2021).
- URL: **Kafkassam**, Benjamin Netanyahu'nun Azerbaycan'a resmi ziyareti, <https://kafkassam.com/benjamin-netanyahunun-azerbaycana-resmi-ziyareti.html> (13.12.2022).
- URL: Milliyet (2020), "TANAP nedir? TANAP açılımı ve proje güzergahı nerede?", <https://www.milliyet.com.tr/gundem/tanap-nedir-tanap-acilimi-ve-proje-guzergahi-nerede-6232862> (22.04.2021).
- URL: Oğan, S. (2008), "Gürcü-Oset Savaşı Rusya-Gürcistan (Batı) Savaşına Dönüşürken, Bölgede Saflar Da Belirleniyor", (<http://www.turksam.org/tr/makale-detay/462-gurcu-oset-savasi-rusya-gurcistan-bati-savasina-donusurken-bolgede-saflar-da-belirleniyor>) (25.09.2021).
- URL: Özbay, F. (2008), "Tarihsel Süreç İçerisinde Güney Osetya Sorunu", <http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com> (03.05.2022).
- URL: Perry, Mark, "Israel's Secret Staging Ground", Foreign Policy, http://www.foreignpolicy.com/articles/2012/03/28/israel_s_secret_staging_ground, (09.04.2021).
- URL: Rehimov, Ruslan (2019) "Asrın Anlaşması 25 yaşında", **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/asrin-anlasmasi-25-yasinda/1589095> (16.05.2021).
- URL: Sahada muhtemelen 80 savaş başlığı bulunuyor. <http://www.johnstonsarchive.net/nuclear/wrjp442.html> (21.06.2021)
- URL: **Socar Gas**. (2019). "Azerbaycan'ın Gaz Yolculuğu", <http://www.socargas.com/azerbaycanin-gazyolculugu/> (25.11.2020)
- URL: **SOCAR**-"State Oil Company of Azerbaijan Republic", İllik Hesabat-2017, SOCAR Yayınları, Bakü, 2018.
- URL: **Sputnik News**. (2018). "En fazla petrol ve doğalgaz rezervine sahip olan ülkeler". <https://tr.sputniknews.com/infografik/201812031036447006-opec-gaz-petrol-venezuela-suud-arabistan-iranrusya-abd/> (26.11.2021)
- URL: **Stratfor**, (2022). The Strategic Importance of the Caspian Sea, <https://www.stratfor.com/video/strategic-importance-caspian-sea> (19.05.2022).
- URL: **Şalom**, Azerbaycan Dışişleri Bakanı ilk kez İsrail'de, <https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/86803/azerbaycan-disisleri--bakani-ilk-kez-Israilde-> (25.04.2021).
- URL: T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2016), "Doğalgaz Boru Hatları", <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-dogal-gaz-boru-hatlari> (12.10.2022).
- URL: UAEK Genel Müdürlüğü raporu, 2 Eylül, 2005, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2005/gov2005-67.pdf>.

- URL: UAEK Genel Müdürlüğü raporu, 24 Şubat, 2004 <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2004/gov2004-11.pdf>.
- URL: UAEK Genel Müdürlüğü raporu, 6 Haziran, 2003 <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2003/gov2003-40.pdf>.
- URL: UAEK'nun Yönetim Kurulu'nun GOV 2004 83 nolu 15 Kasım 2004 tarihli raporu, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2004/gov2004-83.pdf>.
- URL: Veliyev, Cavid, 'İran'ın 2006 Portresi', <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=781&sayfa=3> (01.01.2022).
- URL: VOANEWS, 'Gürcistan İran'dan Doğal Gaz Almaya Başladı', <http://www.voanews.com/turkish/archive/2006-01/2006-01-30-voa4.cfm> (30.01.2021).
- URL: Yeni Şafak. (2019). "Dünyada en fazla doğal gaz rezervi Rusya'da". <https://www.yenisafak.com/ekonomi/dunyada-en-fazla-dogal-gaz-rezervi-rusyada-3494951> (25.11.2021).
- URL: Yılmaz, Reha, "Küresel Siyaset ve Kafkasya'da ki Yansımaları", <http://www.tuicakademi.org/kuresel-siyaset-ve-kafkasyada-ki-yansimalari/>. (07.11.2021).
- Uslu, Nasuh (2004), "Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Period", New York: **Nova Science Publishers, Inc.**
- Ülgen, S. ve Ergun, F. (2012), "Kum Tepelerinde Tökezlemek: Orta Doğu'da Kitle İmha Silahlarından Arındırılmış Bir Bölgenin Oluşturulması", İstanbul: Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi.
- Ülger, İrfan Kaya (2012), "Kafkasya'da Azınlık Sorunları", Uluslararası Kafkasya Kongresi 26-27 Nisan, Kocaeli: **Kocaeli Üniversitesi Yayınları**.
- Ütük, Kazım (2001), "Araf'taki Ülke İran", 2023 Dergisi, Haziran 2002, Sayı 14, s. 8-12.
- Veliyev, Cavid (2011), "Araz Aslanlı, Güney Kafkasya: Toprak Bütünlüğü", Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji, Ankara: **Berikan Yayınevi**.
- Weaver, C. (2011), "Black Sea regional security: present multipolarity and future possibilities", **European Security**, 20(1), 1-19.
- Wolfers, Arnold (1952), "'National Security' as an Ambiguous Symbol", Political Science Quarterly, Vol.67, No.4, 481-502.
- Yalçinkaya, Alaeddin (2006), "Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler: Etnik Düğümden Küresel Kördüğüm", Ankara: **Lalezar Kitabevi**,
- Yanar, Savaş (2002), "Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya", **IQ Kültür Sanat Yayıncılık**, İstanbul.
- Yapıcı, M.İ. (2007), "Kafkasya'nın Sorunlu Bölgesi: Güney Osetya", OAKA Dergisi, 71-104.

Yedioth, Ahranoth, (2012). “Wikileaks: Russia Gave Israel Iranian System’s Codes”.
<http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L4196367,00.html> (29.01.2022).

Yılmaz, Yunus (2002),”Sovyetler Birliği’nin Dağılmasından Sonra İran’ın Azerbaycan Politikası”,
Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi,

HARİTALAR

Harita 1: Kuzey ve Güney Kafkasya

Kaynak: <https://www.stratejikortak.com/>

Harita 2: Kafkasya Bölgesi'nin Etnik Çoğunluğu

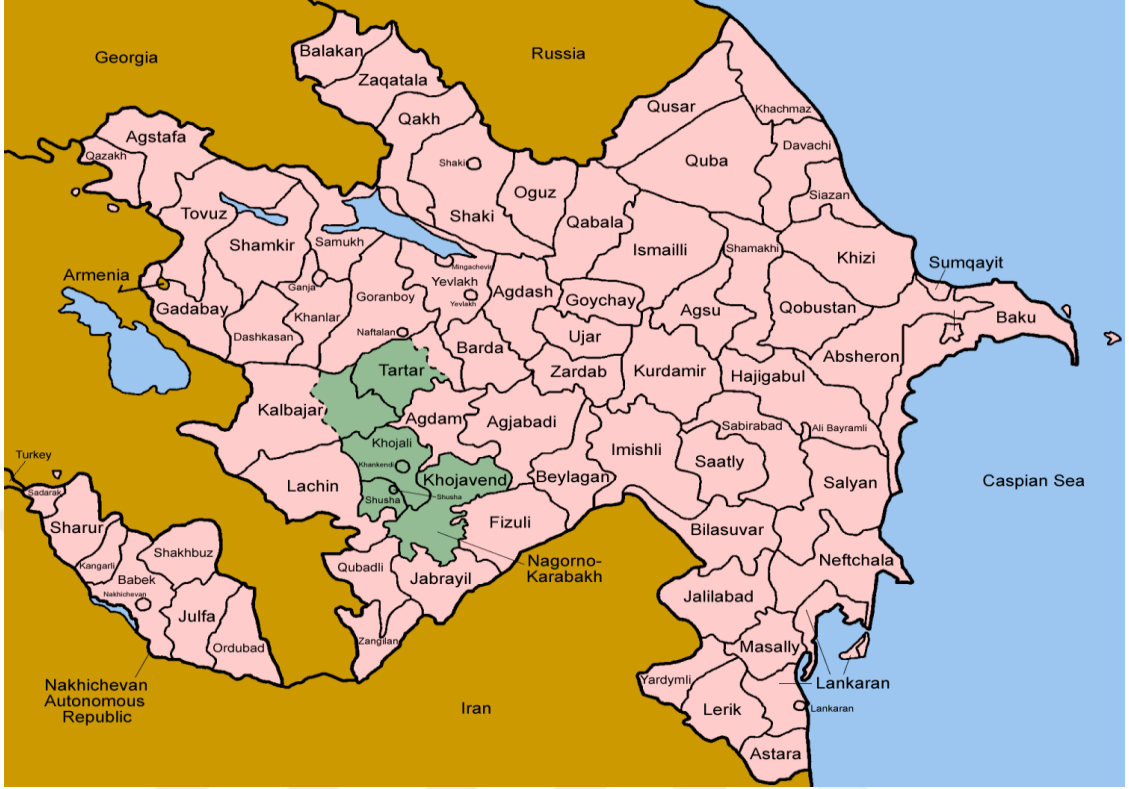
Kaynak: <http://akademikperspektif.com/>

Harita 3: Kafkasya Fiziki Haritası

Kaynak: <http://www.tugrulmuhendislik.com.tr/>

Harita 4: Azerbaycan Siyasi Haritası

Kaynak: <https://wikitravel.org/>

Harita 5: Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti

Kaynak: <https://www.google.com.tr/>

Harita 6: Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı

Kaynak: <https://www.bil.gov.tr>

Harita 7: TANAP

Kaynak: <http://www.tanap.com/>

Harita 8: Dağlık Karabağ Bölgesi

Kaynak: <https://www.google.com.tr/>

Harita 9: Ermenistan Siyasi Haritası

Kaynak: <http://www.sosyalokulu.com/>

Harita 10: Gürcistan Siyasi Haritası

Kaynak: <http://www.sosyalokulu.com/>

Harita 11: Güney Osetya ve Abhazya Özerk Cumhuriyetler

Kaynak: <https://www.google.com.tr/>

Harita 12: Hazar Denizi

Kaynak: <http://www.dunyabulteni.net/>

Harita 13: İran Siyasi Haritası

Kaynak: <https://www.harita.gov.tr>

Harita 14: İran ve Güney Kafkasya Haritası

Kaynak: <https://www.turkcebilgi.com/>

Harita 15: İsrail Haritası

Kaynak: <https://.bbc.com>

ÖZGEÇMİŞ

Ertuğrul ENSAROĞLU, 2006 yılında Gence Şehri 7 Numaralı İlköğretim Okulunu: 2010 yılında Gence Şehri 7 Numaralı Ortaokulunu: 2014 yılında Bursa Nuri Erbak Anadolu Lisesini: 2018 yılında da Giresun Üniversitesi- İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümünü bitirdi. 2018 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında yüksek lisans programına başladı.

ENSAROĞLU, bekâr olup ileri düzeyde İngilizce bilmektedir.

